

Ingázás Szabolcs-Szatmár megyében a Kádár-korszakban
Társadalmi kérdések a politikai gyakorlatban

Szerző: **Murányi-Győri Gréta**

Témavezető: Dr. Valuch Tibor, egyetemi tanár

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Történelemtudományi Doktori Iskola

Eger

2024

Nyilatkozat a munka önállóságáról, a szakirodalmi források megfelelő idézéséről

Alulírott, **Murányi-Győri Gréta** ezennel kijelentem, hogy az *Ingázás Szabolcs-Szatmár megyében a Kádár-korszakban - Társadalmi kérdések a politikai gyakorlatban* című doktori értekezést magam készítettem, és abban csak a szakirodalmi hivatkozások listáján megadott forrásokat használtam fel. Minden olyan részt, amelyet szó szerint, vagy azonos tartalomban, de átfogalmazva más forrásból átvettem, a forrás egyértelmű megadásával megjelöltem.

Eger, 2024.08.09.

.....

A doktorandusz aláírása

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm témavezetőmnek, Valuch Tibornak, hogy javaslataival, megjegyzéseivel segítette és támogatta kutatásomat. Köszönöm, hogy bármikor fordulhattam hozzá kérdéseimmel, ennek köszönhetően, végül minden nehézség ellenére, egy nagy munka végére érhettem.

Köszönöm az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának, hogy évekkal ezelőtt elfogadták jelentkezésemet és lehetőséget biztosítottak arra, hogy megkezdhessem doktori tanulmányaimat. Külön köszönet illeti előoppoenseimet, Bartók Bélát és Alabán Pétert, akik értékes megjegyzéseikkel, kritikájukkal olyan aspektusokra hívták fel a figyelmem, amelyek hozzájárultak a disszertáció végleges verziójának megszületéséhez.

Köszönöm azoknak a levéltári dolgozóknak (személy szerint Antal Róbert István-nak, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának munkatársának és a doktori iskola egykori hallgatójának, valamint Kocsis Györgynek, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltár munkatársának) a támogatását, akiknek személyes és számtalan levelemre küldött „virtuális” segítsége nélkül nehezen tudtam volna befejezni levéltári kutatásaim, és feldolgozni azt a rengeteg iratanyagot, aminek eredményeit rangos szaklapokban is publikálhattam.

Köszönöm a Metszetek (Czibere Ibolya), a Korall (Czoch Gábor) és a Polymatheia (Simándi Irén) társadalomtörténeti folyóiratok szerkesztőségének, hogy publikációs lehetőséget biztosítottak számomra, kutatási eredményeimet írásos formában megjelenthettem.

Köszönöm családomnak, hogy minden nem várt nehézség ellenére végig támogattak engem. Köszönöm férjemnek, Murányi Gábornak, hogy végig kitartott mellettem, és ha nem is volt mindig könnyű mellettem, de türelme és szeretete végig megkérdőjelezhetetlen volt. Köszönöm anyósomnak és apósomnak, Keszerice Kamillának és Ormai Lászlónak, végtelen türelmüket és biztatásukat.

Végezetül pedig köszönöm drága kislányomnak, Murányi Lujza Rozinának, aki bearanyozta doktori tanulmányaim utolsó időszakát.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés, kérdések, módszertan, a disszertáció célja	5
I. A téma historiográfiai áttekintése.....	8
I. 1 Terminológiai kérdések	8
I. 2. Mikro- és makrotörténeti munkák az ingázás jelenségének tükrében.....	12
I. 3. A megyén belüli ingázás történeti, társadalmi és gazdasági hátterének historiográfiai áttekintése.....	18
II. Források.....	24
II. 1. Elsődleges források	24
II. 2. Másodlagos források	27
III. A megye gazdasági jelentősége, az ingázók számának alakulása /1960-1990/	33
III. 1. A népesség és az ingázók társadalmi réteg főbb jellemző 1960 és 1990 között	33
III. 2. Főbb ingázási csomópontok.....	38
IV. Szociálpolitika és ingázás Szabolcs-Szatmár megyében az 1960-as és 1970-es években.....	45
IV. 1. Országos (szociál)politikai irányelvek 1953 és 1980 között	46
IV. 2. A megyei vállalatok szociálpolitikai gyakorlata	50
V. Munkásszállók helyzete a szociálpolitikai gyakorlatban.....	56
V. 1. Munkásszállók helyzete 1958 és 1970 között.....	58
V. 2. Munkásszállások helye a szociálpolitikában a hetvenes években	60
V. 3. Szociálpolitikai döntéshozatali gyakorlat és a SZÁÉV munkásszállásai	62
V. 3. 1 Szociális körülmények - Elképzelés kontra valóság	64
VI. Településfejlesztési politika az ingázás jelenségének tükrében Szabolcs-Szatmár megyében 1960 és 1980 között	69
VI. 1. A településfejlesztés történeti áttekintése az 1945 és 1970 közötti időszakban.	69
VI. 2. Országos politikai célkitűzések (különös tekintettel az 1970-es évek politikai közegére).....	72
VI. 3. A településfejlesztés megyei jellegzetességei az országos politikai döntések tükrében	75
VI. 4. Művelődéspolitika	77
VI. 4. 1. Megyei művelődéspolitikai intézkedések és vállalati felelősségvállalás a hatvanas és hetvenes években	80
VI. 4. 2. A vállalati közművelődési tevékenység eredményei a hetvenes évek végétől	83

VI. 4. 3. Munkásszállók művelődési helyzete a hatvanas és hetvenes évek politikai direktíviáiban és a megyei vállalati gyakorlatban	86
VI. 5. Közlekedéspolitika	90
VI. 5. 1. A megyei közlekedéspolitika jellegzetességei	92
VI. 6. Lakáspolitiká	99
VI. 6. 1. Megyei lakáspolitiká és vállalati felelősevállalás	103
VII. „Ilyen helyen könnyen lecsúszik egy feles” - Ingázás és üzemi alkoholizmus Szabolcs-Szatmár megyében a Kádár-korszakban	107
VII. 1. Devianciák az államszocializmusban	107
VII. 2. Országos alkoholizmus-ellenes politika és az üzemi alkoholizmus 1958 és 1980 között	115
VII. 3. Az alkoholizmus-ellenes politika megyei gyakorlata	120
VII. 4. Vállalati alkoholizmus-ellenes politika	124
VIII. Összegzés	131
IX. Irodalomjegyzék	135
IX.1. Levéltári források	135
IX.2. Statisztikai kiadványok	136
IX.3. Filmek	138
IX.4. Szakirodalom	138
IX.5. Országgyűlési napló	164
IX.6. Egyéb kiadványok	164
IX.7. Napilap, periodika	165
IX.8. Rendelet és törvénygyűjtemények	174
IX.9. Jogi erejű rendelkezések	174
X. Rövidítések	178

Bevezetés, kérdések, módszertan, a disszertáció célja

Az államszocializmus egyik legemblematikusabb társadalmi jelenségének, az ingázásnak a vizsgálatakor,¹ Szabolcs-Szatmár megyét illetően csak a „fekete vonat” utasaira gondolunk, pedig a statisztikák azt bizonyítják, hogy a megyei ingázó munkásság meghatározó szegmensét elsősorban a megyén belül naponta bejáró munkások alkották.

A jelenség értelmezése szempontjából evidens egy olyan térséget választani a kutatás tárgyául, amely megye alapvetően az ingázás emblematikus jelképévé vált, ahol az alulurbanizáció, az ipari és a szolgáltatászektorbeli munkalehetőségek hiánya, gyakorlatilag kikényszerítette az ingázást a kollektivizálás befejeződése után. Disszertációm célja, hogy új szempontok alapján vizsgáljam meg a megyén belül ingázó munkások társadalmi rétegének sajátos helyzetét és egyéni sajátosságait a megyében. Mindezt makro- és mikro-történeti szinten, párhuzamos elemzéssel próbálom megtenni, szociálpolitikai diskurzus-elemzés formájában.

A vizsgálat kiemelt szempontja, hogy milyen hatással volt az ingázás jelensége a politikai döntéshozatalra, s ez miként befolyásolta a társadalmi egyenlőtlenség legfőbb dimenzióit. Utóbbi aspektus kiváltképp azért is fontos, mert a térség rendkívül elmaradott volt az államszocializmus időszakában.

A jelenség főként a hatvanas évektől kapott nagyobb politikai nyilvánosságot. Főképp az ingázással kapcsolatban olyan társadalmi problémák, mint a társadalmi egyenlőtlenség, a területi egyenlőtlenség, továbbá egyéb, a korszak politikai gyakorlatát erőteljesen befolyásoló egyéb társadalmi jelenség, mint az alkoholizmus is felszínre kerültek. A legnagyobb társadalmi feszültséget kétségkívül a lakáskérdés² jelentette – ami már a hatvanas évek konszolidációs politikájának is fontos részét képezte. *A társadalmi egyenlőtlenség*

¹ Magyarországot tekintve 1970-ben minden ötödik aktív kereső ingázó volt. (1970. évi népszámlálás 30. k. 3.) Míg 1960-ban az aktív keresők több mint 13%-a, 1970-ben már 20%-a volt ingázó. (1970. évi népszámlálás 30. k. 5.) Azonban nem csupán az országban, de a közép-kelet-európai térséget tekintve is magas volt a bejáró munkások aránya az aktív keresők körében. A hetvenes-nyolcvanas években példának okáért mind Csehszlovákiában, Lengyelországban és Ausztriában 25-30% körül alakult ez az arány. (Musil 1981:21). Lengyelországban a hatvanas-hetvenes évek iparpolitikája hatott ösztönzően a jelenségre, ami a nagyobb városok terjeszkedését korlátozta, ezzel az ingázó csomópontok a nagyobb városok környékén található kisebb települések lettek. (Korcelli 2005: 135., Vörösmartiné Tajti 1970, Lencsés 1978:90.) Az ingázásról, illetve a térségben lezajló társadalmi-gazdasági folyamatokról lásd: Musil 1980, Fuchs-Demko 1980, Feindt 2014, Andorka és mtsai. 1986, Lencsés 1978)

² Földes 2018, Szelényi 1990, lásd még: Konrád-Szelényi 1969, Konrád-Szelényi 1971, Hegedüs-Tosics 1983/1984, Szelényi 1969

ismérve közé tartozott a kulturális egyenlőtlenség³, a területi hátrány, és a devianciára való hajlam⁴, amelyek a korszakban főként az ingázó munkásréteg életkörülményeiben tükröződő⁵ hátrányos helyzet⁶ legfontosabb mércéjének bizonyultak.

A társadalmi egyenlőtlenség és a területi hátrányok mérséklését (részben infrastrukturális téren)⁷ legfőképpen a hetvenes évektől kibontakozó területfejlesztési politikától várták. Az ennek kapcsán megszülető döntéseket főként az ingázókat foglalkoztató vállalatok ültették át a gyakorlatba. A vállalati felelősségvállalás hangsúlyozása a hatvanas évek második felétől erőteljesen megjelent a politikában. A disszertációmban ennek a jelenségnek megyei szinten történő megvalósulását is igyekszem bemutatni megyei politikai kontextusban. Emellett fontos szempont, hogy milyen eszközei voltak a politikai vezetésnek, a vállalati felelősségvállalás milyen formái léteztek, illetve az intézkedések milyen eredményre vezettek?

Kutatásaim során főként a két legnagyobb munkaerővonzási körzettel rendelkező településen (Nyíregyháza, Mátészalka)⁸ működő vállalatok, mint a Szabolcs Megyei Állami Építőipari Vállalat (továbbiakban SZÁÉV), a Nyíregyházi Gumigyár (továbbiakban Taurus) és a Magyar Optikai Művek (továbbiakban MOM) tevékenységére fókuszáltam. Továbbá kutatásom célja a megyei érdekeltséggel/üzemegységekkel rendelkező országos vállalatok és megyei vállalatok tevékenységének összehasonlítása volt. A vállalatok kiválasztását a levéltári és egyéb jellegű forrásanyagok felkutatásának lehetősége is befolyásolta. Kutatási témámmal kapcsolatban az egyik legfontosabb kérdés elősorban az, hogy

³ Illetve annak „kettős szerepe” - konzervál és újratermel. (Böhm 1981: 316. Huszár 1981) Lásd a művelődési hátrány sajátos szerepe a társadalmi egyenlőtlenség rendszerében (Böhm 1981:315-316) – elhangzott a többszörösen hátrányos helyzetről szóló, a Magyar Szociológiai Társaság 1981. évi áprilisi konferenciáján, Laki 1988) A kulturális egyenlőtlenségből fakadó társadalmi hátránnyal az ingázók esetében egyes elméletek a deviancia iránti hajlamot magyarázták. (lásd: Kopp-Skrabski, Gönczöl) A társadalmi hovatartozás és a kulturális helyzet kapcsolatáról lásd még: Kolosi és mtsai. 1979, Kolosi 1984, Kolosi 1987, Róbert 1986, Róbert 1987, Bokor 1985,

⁴ Valamint annak vizsgálata: Böhm 1983:43., lásd még: Böhm-Pál 1985, Kisórsi 2021a

⁵ Falussy 1982:556., Andorka 1994a:101.

⁶ A hátrányos társadalmi helyzet meghatározására a nyolcvanas évek elején történt kísérlet. „Hátrányos társadalmi helyzetben azok a személyek, illetve családok vannak, akiknek szükségkielégítési lehetőségei, életkörülményei s lehetséges életmódja a társadalom többségénél lényegesen rosszabb.” (Huszár 1981:89.) A hátrányos helyzet legfontosabb dimenziói többek között a rossz lakáshelyzet, alacsony fokú iskolázottság-szakképzettség hiánya mellett a társadalmi beilleszkedési zavarok is. (Huszár 1981. 90-96.) A lakáshelyzetből fakadó hátrányos helyzetről lásd még: Böhm-Pál 1979 -idézve: Kisórsi 2021a: 36.

⁷ A közlekedéspolitika jegyében, amely a településfejlesztési politika szerves részét képezte. Lásd még: Boros és mtsai. 1973: 141.) Ez a politikai részterület az agglomerációs övezetek infrastrukturális fejlesztése kapcsán is prioritást élvezett, utalva ezzel arra, hogy a hatvanas évektől a közlekedés infrastruktúrája részben az ingázóknak köszönhetően egyre inkább terhelődött. (Cs. Ládonyi 1984: 176.)

⁸ Nyíregyháza már a hatvanas évektől kezdve jelentős ipari központnak minősült, Mátészalka gazdasági jelentősége a hetvenes évek közepétől nőtt meg.

hogyan épült fel a „vállalati profil”, és voltak-e olyan aspektusai, amelyek a megyei viszonyokat tükrözték? Az országos vállalatok mennyire vették figyelembe a dolgozói igényeket a vidéki üzemegységekben vagy tevékenységük elsősorban „főváros-specifikus” volt? Disszertációmban a megye gazdasági jelentőségének, és egyéb társadalmi-demográfiai folyamatának ismertető elemzése mellett, a vállalati szociálpolitikai gyakorlat, továbbá a településfejlesztési politika kapcsán a vállalati felelősségvállalás kérdései és gyakorlata képezi elemzésem tárgyát. Végezetül a hetvenes évektől kibontakozó alkoholizmus ellenes politika legfontosabb eredményeit és a megyei vállalatok preventív stratégiájának főbb aspektusait ismertetem.

I. A téma historiográfiai áttekintése

Az ingázásnak, mint a Kádár-korszak egyik legmeghatározóbb társadalmi jelenségének, a munkaerő országon belüli mozgásának igen széleskörű, több tudományterületet is érintő szakirodalma van, ami önmagában is mutatja a téma tudományos jelentőségét. Ezen túlmenően az ingázás jelensége szorosan kapcsolódik egyes társadalmi csoportok átrendeződésének történetéhez is. Ebből adódóan az ingázás jelenségének szakirodalmának áttekintése kapcsán a következő kérdésekre keresem a választ:

- Hogyan értelmezték az ingázás fogalmát, tartalmát, jelentését a kérdéssel foglalkozó szociológiai, történeti, társadalom és gazdaságföldrajzi, valamint a statisztikai szakirodalomban?
- Miben látták a munkaerő mozgásának, helyválttatásának társadalmi hatásait, társadalomszerkezeti következményeit?
- Volt-e törekvés arra, hogy az ingázást szélesebb társadalmi összefüggéseiben értelmezzék? Miként befolyásolta a munkaerővándorlás makro- és mikroszinten a magyar társadalom térszerkezetét?
- Végül pedig, hogy megjelent-e az életmód, életminőség és mentalitás változás, illetve egyéb társadalmi problémák (deviancia) problémaköre az ingázással foglalkozó szakirodalomban?

Ehhez kapcsolódóan ebben a fejezetben nagy figyelmet szentelek nem csupán az ingázásból és iparosodásból adódó lokális, hanem a makroszintű változásoknak is. Utóbbi esetben a településfejlesztési politika elméletének és gyakorlatának a kérdéseit, valamint a területi és társadalmi egyenlőtlenség problémáját állítom a középpontba.

I. 1 Terminológiai kérdések

A historiográfiai áttekintés előtt indokolt a fogalmak tisztázása. Mi ingázás jelensége, valamint a szinonimaként használt, a kétlaki életmód, a kétlaki munkás fogalmának meghatározása, illetve ezek megjelenése a kérdéssel foglalkozó tudományos szakirodalomban? Jelen fejezetben azokat a munkákat tekintem át, amelyek kísérletet tettek a fogalmak meghatározására, másrészt a statisztikai szóhasználatot elemzem.

Elsőként az ingázás fogalmát definiálom, melynek egyik legfontosabb alapját képezi a statisztikai fogalomhasználat. Ez már csak abból a szempontból is lényeges, hogy a

hatvanas években történt erre kísérlet tudományos munkákban és ezek a szerzők is főként a statisztikai fogalomhasználatra hivatkoznak. A fogalom tisztázására tett első kísérlet tudományos kereteken belül Palotás Zoltán nevéhez fűződik,⁹ aki amellett, hogy megvizsgálta az addigi a fogalom kapcsán megszületett definíciókat, főként a statisztikára alapozva, terminológiai javaslatot is kínált a fogalmak tisztázását illetően. Ebben az értelemben ingázónak tekintette azt az aktív keresőt, „aki naponkénti bejáró, a munkahely-településben tölti a napnak a munkavégzéssel kapcsolatos részét és a lakóhely-településen a nap hátralevő részét.”¹⁰

A szerző az ingázó fogalmának meghatározásán túl megkülönböztetett helyközi és helyi ingázót. Míg a helyközi ingázók lakó és munkahelye más közigazgatási egységben van, addig a helyi ingázókra az ellenkezője igaz. Emellett a szerző részéről annak felismerése is jelentős volt, hogy a bejáró tanulók is ingázóknak minősültek. A statisztikai fogalomhasználat vizsgálata kifejezetten lényeges a terminológiai kérdések megválaszolása szempontjából.¹¹ A szerző az ingázás fő kritériumait is ismerteti, amelyek a lakó és munkahely elkülönülése, a rendszeresség, az utazás, valamint a jelentős időráfordítás.¹² Azonban ez a definíció több szempontból pontatlannak tűnhet, hiszen nem csupán a napi és a távolsági ingázás között nem tesz különbséget, hanem az ingázókat is „homogén” társadalmi rétegént értelmezi.¹³

Ezzel szemben, az 1980. évi népszámlálás már két fajta ingázót különböztetett meg: naponta ingázót és huzamosan ingázót, feloldva ezzel a korábbi ellentmondást. A kiadvány már ingázónak tekintette azt az aktív keresőt, aki lakóhelyéről más városba, vagy községbe jár dolgozni, valamint azt a huzamosabb időszakonként ingázót, „aki más településen levő állandó lakóhelyére nagyobb időközönként/hetenként, havonként/rendszeresen visszatér.”¹⁴ Ebben az olvasatban részben az állhat a fogalomhasználat változásának hátterében, hogy míg a hatvanas években nem öltött akkora mértéket az ingázás, a megyén belüli ingázók arányának sem tulajdonítottak különösebb figyelmet. Azonban a nyolcvanas évekre

⁹ Palotás 1968:257-280.

¹⁰ Palotás 1968:263.

¹¹ Palotás 1968:262-264.

¹² Palotás 1968:264. A közlekedésre fordított idő nagyságát a szerző az ingázó életmód legfontosabb jellemzőjének tekintette, ellentétben a „távolsággal és a közigazgatási határok átlépésével.” Ezzel kapcsolatban a napi másfél óra vagy annál több időt igénybe vevő utazást tekintete ingázásnak. Célja ezzel a meglátással többek között az volt, hogy „a Budapesten belül napi kilencven percnél is többet utazó munkásokat is ingázóknak tekintsék.” (Kisórsi 2021a:35-36.)

¹³ Barta-Enyedi 1981:31.

¹⁴ 1980. évi népszámlálás 33.k. Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye,891.

a napi ingázás már akkora méreteket öltött, hogy elkerülhetetlennek látszódott az ingázás jelenségének definiálásának pontosítása.¹⁵

Az ingázás mellett a kétlaki életmód meghatározása¹⁶ is figyelmet érdemel. Az ingázás társadalomtörténetét elemző munkák is foglalkoztak a kétlaki kifejezés értelmezésével, utalva annak az életformának a kettőségre,¹⁷ ami a termelési folyamatból adódott, illetve arra, hogy a kétlaki dolgozó ipari és mezőgazdasági tevékenységet is végzett.¹⁸ Emellett a „kétlaki család”¹⁹ kifejezés is megjelent ennek az életmódnak a tárgyalását illetően. Ennek háttérében az a választási kényszer állt, amit az állam gyakorolt a kétlaki munkásra, és egyúttal az ingázás jelenségét is előmozdította. Eszerint az értelmezés szerint a kétlaki dolgozók, akik az iparban és a mezőgazdaságban is dolgoztak, a magasabb kereset és a rövidebb munkaidő miatt idővel földjüket a termelőszövetkezet vagy az állam javára ajánlották fel. Mivel a dolgozó kétlaki nem lehetett a hivatalos politikai diskurzus szerint, ezért idővel kialakultak a „kettős jövedelemmel rendelkező családok.”²⁰ Míg a férj az ipari, addig a feleség a mezőgazdasági szektorban dolgozott a termelőszövetkezet adta lehetőségek keretein belül.²¹

A „kétlaki” kifejezés a politikai diskurzusban történő elhelyezésével kapcsolatban jelen fejezetben Mark Pittaway, valamint Varga Zsuzsanna munkásságát vettem alapul.²² Varga Zsuzsanna részben a kétlaki kifejezés negatív „pejoratív” értelmezéséről ad számot. A Rákosi-korszakban a kifejezés, noha már az ötvenes évek előtt is használatban volt,²³ azért is rendelkezett a szerző olvasatában negatív töltettel, mert ezt az életmódot választók

¹⁵ A naponta bejáró munkások száma 1960-ban országosan 636 ezer főt tett ki, 1970. évi népszámlálás alapján pedig 993 ezret, 1980-ra pedig már több mint egymillió aktív keresőt érintett. (1970. évi népszámlálás adatai 30. k. Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye. A napi ingázók adatai, 5., 1980. évi népszámlálás adatai, 33. k. Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye, A naponta ingázók adatai, 3.)

¹⁶ Pejoratív értelemben történő ismertetése a fogalomnak: Kisörsi 2021a: 34. Böhm 1979, Böhm 1980: 386.

¹⁷ A hatvanas években főként átmeneti jelenségként tekintettek rá, többek között annak pszichés és gazdasági okainak hangsúlyozása mellett. (Sárfalvi 1964:502.)

¹⁸ Böhm 1979:162.

¹⁹ Kulcsár 1976: 281. Kisörsi 2021a:212.

²⁰ Lencsés 1986:51.

²¹ Lencsés 1986:51., Enyedi-Barta 1981:42.

²² Kisörsi Zsófia társadalomtörténész 2021-ben a Vas megyei ingázásról írt disszertációjában pontosabban kitér ennek a szóhasználatnak a korszak tudományos írásaiban megjelenő változataira. Hangsúlyozva, hogy a korszak szociológusai, közgazdászai, szociológusai, néprajztudósai, illetve a földrajztudomány legfőbb képviselői negatív értelemben használták. (Kisörsi 2021a:33-34.)

²³ Kisörsi 2021a:73. A hivatalos politikai diskurzus szerint az ingázókon kívül a bányászok és a vasutas dolgozók is ebbe a kategóriába estek. Az ötvenes évektől azonban jórészt „az ingázó életformát élőkre aggatták a kétlaki címkét”. (Kisörsi 2021a:101.) A kétlaki életformát övező „politikai diskurzusról” bővebben: Kisörsi 2021a:101-110.

politikai értelemben megbízhatatlan elemeknek bizonyultak, hiszen ragaszkodtak a földmagántulajdonhoz és családjuk révén egyéni gazdálkodást folytattak. A kétlakiság problémája végig kísérte a vizsgált korszakot, továbbá folyamatos problémák forrása maradt a hatalmat gyakorló állampárt számára. Ezáltal „tartós életformává vált, amely a 1970-es évek elején már a magyar munkásság felét jellemezte.”²⁴

Mark Pittaway - Varga Zsuzsannához hasonlóan - a politikai diskurzus keretein belül foglalkozott a terminológiával, azonban annak pszichológiai vetületét is vizsgálta. Ebben az értelemben a kétlakiakat - a politikai diskurzus szerint - az úgynevezett „új munka” ellenségének tekintették, „árulásukkal” pedig akadályozták a szocialista tudat kialakulását a munkásosztály körében. A „munkás-paraszt” lét és az azt képviselő munkások, akik voltaképpen „önmaguk ellenségei” azzal követtek el árulást, hogy elárulták kollégáikat, mert minden erőfeszítésüket a saját földjükbe fektették, állandó betegszabadság kivételével pedig rontották a munkáskollektíva eredményeit. A szerző az agitátorok szerepét is kiemelte, akik ösztönözték a munkásokat földjük elhagyására, azonban ez tevékenység főként az asszonyok ellenállásába ütközött, akik sem a földjüket nem akarták feladni, sem a téesszbe nem akartak belépni. Az ellenállás olykor-olykor öngyilkossággal és válással való fenyegetőzés formájában is megjelent. A munkások számára voltaképpen ez az életmód, valamint az állandó ingázás „és kertjük afféle védőfalként szolgált a bizonytalan keresetek és az állami szektorban uralkodó káosz ellen.”²⁵ Terminológiai szempontból mind az ingázás, az ingázó munkás, bejáró munkás, mind a kétlaki munkás jelensége jelen volt nem csupán a politikai, hanem a köznyelvben²⁶, valamint a tudományos gondolkodásban is. A kétlaki kifejezés erőteljes „pejoratív” értelmezése az ötvenes évek politikai diskurzusában

²⁴ Varga 2012b:37-38. A szerző 2021-ben angol nyelven megjelent monográfiájában szintén foglalkozik a kétlaki munkások helyzettel. (Varga 2021)

Ezt az álláspontot már a nyolcvanas évek elején Böhm Antal és Pál László is erőteljesen képviselte, hozzátéve, hogy ez a „diszkriminatív, igaztalan, politikailag és morálisan is káros” meghatározás a nyolcvanas években is a szóhasználat része maradt. (Kisörsi 2021a:34.) A kétlaki kifejezés és az ingázó életmód megítélésének pozitív példája is tetten érhető. Ebben az értelemben a kétlakiság „a jövedelem pótlásának egyetlen lehetősége”, az „iparosítás és a társadalmi rétegződés” szükséges velejárója. (Kulcsár 1976:281., Kisörsi 2021a:51-52.)

²⁵ Pittaway 2008:38-41. A „kétlaki” életmód és az azt övező társadalmi konfliktus más munkáiban is megjelenik. (Pittaway 2002)

²⁶ A köznyelv az ingázás szinonímjaként a „pendlizés” kifejezést is használja. („ingázik, két hely között rendszeresen ide-oda jár, közlekedik.”) A Magyar Etimológiai Szótár szócikke alapján a kifejezés a távolsági és napi ingázásra is egyaránt vonatkozhat. ([https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/p-F3534/pendlizik-F3698/#:~:text=pendlizik%20%E2%80%93%20'ing%C3%A1zik%2C%20k%C3%A9t%20hely,\('f%C3%BCgg'\)%20ig%C3%A9b%C5%91l.](https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/p-F3534/pendlizik-F3698/#:~:text=pendlizik%20%E2%80%93%20'ing%C3%A1zik%2C%20k%C3%A9t%20hely,('f%C3%BCgg')%20ig%C3%A9b%C5%91l.) – Letöltés: 2024.07.13.)

kapott helyet, ami a Kádár-korszakban szintén jelen volt. Az ingázás, az ingázó fogalmának meghatározása is számos ellentmondást tartalmazott, azonban az életmód főbb sajátosságai mind Palotás Zoltán, mind Böhm Antal és Pál László munkásságában hasonló alapokon nyugodott.²⁷

I. 2. Mikro- és makrotörténeti munkák az ingázás jelenségének tükrében²⁸

A korszakban a közgazdaságtan képviselői egyrészt a munkaerőpiacon betöltött pozíciója alapján vizsgálták a községekben élő munkásréteg helyzetét, az ingázók társadalmát. Galasi Péter a községekben élő építőiparban dolgozó ingázókkal kapcsolatos tanulmányában „a munkaerő sajátos típusaként”²⁹ tekintett a bejárókra. Sík Endrével írt közös munkájában pedig az ipartelepítés és az ingázás munkaerőpiacra kifejtett hatását elemezték.³⁰

A közgazdászok szociológusok, társadalomtudósok a munkaerőpiac változásainak bemutatásán túl, falusi lakosság társadalmi változásának természetét, mind-mind különböző aspektusaiból vizsgálták meg. Ennek kapcsán számos olyan tudományos munka született, amely nem csupán ennek a jelenségnek a jellegzetességeire, kiváltó okaira világítottak rá, hanem annak jövőbeli lehetőségeit is boncolták. A szociológusok és közgazdászok a falvak társadalmi változásaira és a társadalmi mobilitás jellegzetességeire hívták fel a figyelmet. A szakemberek a paraszti társadalom átalakulására kétségtelenül visszafordíthatatlan folyamatként tekintettek. Egy „új munkásosztály” megjelenését, az egységes paraszti társadalom felbomlását hangsúlyozták (Harcsa István, Juhász Pál, Kemény István, Márkus István³¹). Ehhez kapcsolódóan szociológusok intra- és intergenerációs mobilitási vizsgálatokat is folytattak, amivel igazolták egy főleg elsőgenerációs, a családi hagyományokkal szakító, ingázó nemzedék létrejöttét (Harcsa István, Andorka Rudolf³²).

²⁷ Kisörsi 2021a:34.

²⁸ Az ingázással kapcsolatos tudományos diskurzus főbb irányvonalainak és legfőbb képviselői Kisörsi Zsófia 2021-ben megírt disszertációjában részletesen bemutatásra kerültek. (Kisörsi 2021a) Ebben a fejezetben a társadalmi és területi egyenlőtlenség dimenzióit, a településfejlesztési politikát és a megyét érintő társadalmi folyamatokat részletező tudományos munkákra és szociográfiákra helyeztem a hangsúlyt.

²⁹ Galasi 1976:293.

³⁰ Galasi 1976, Galasi-Sík 1977 A közgazdaságtudomány képviselőinek munkássága az ingázás jelenségével kapcsolatban egyfajta kiegészítése. A korszak közgazdászainak az ingázásról megjelent munkáival Kisörsi Zsófia disszertációjában részletesen foglalkozik.

³¹ Juhász 1983, Juhász 1986/1987, Kemény 1972, Kemény 1990, Kovách 1988, Márkus 1973, Megyesi 2020, Valuch 2003, Valuch 2006

³² Andorka 1972, Andorka-Kulcsár 1976, Andorka 1979, Andorka és mtsai. 1979, Andorka és mtsai. 1981, Andorka 1986,

Andorka 1989, ,Andorka-Harcsa 1983

A társadalmi átalakulás tekintetében olyan publikációk is megjelentek a témában, amelyek a devianciákhoz kapcsolódóan a társadalmi státusz, a társadalmi mobilizáció és az ingázás összefüggéseit keresték. Míg a hatvanas évek közepéig elvétve született ezzel kapcsolatban publikáció, addig a hetvenes évektől pedig a TBZ kutatások³³ részeként foglalkoztak a szakemberek ezzel a jelenséggel. Javarészt szociológusok és kriminológusok publikáltak a témában. (Andorka Rudolf, Gönczöl Katalin, Juhász Pál³⁴) Az alkohol és az ingázás kapcsolatát részben a gazdasági és a társadalmi helyzetből adódó „szociális stresszel”³⁵ magyarázták, illetve szükségszerű jelenségként tekintettek rá, ami az ingázók közösségén belül „pszichikusan szükségelt reakció, szociálisan elvárt, megkövetelt interakció.”³⁶ Pszichológusok az ingázás lélektani hátterét vizsgálták, illetve a neurózisra való hajlamot, amit a kiszolgáltatott társadalmi helyzeten kívül a napi utazással eltöltött idő is erősen befolyásolt (Kopp Mária, Skrabski Árpád).³⁷

Szociológusok az ingázók a társadalmon belül betöltött pozíciójukat, szerepüket célzottan is vizsgálták a társadalmi egyenlőtlenség jegyében. A hetvenes évektől végétől a bejáró munkásréteget a társadalom perifériájára szoruló halmozottan hátrányos társadalmi rétegént kezelték, a rétegződés modell vizsgálatok alapján a „deprivált” társadalmi kategóriába kerültek. Ez alapján az ingázók és a munkásszállásokon lakók mobilitási esélyei korlátozottak voltak, akik legjobb esetben is a szakmunkás rétegbe kerülhetnek be.³⁸ A társadalmi esélyek alakulását az életkörülmények, az életmód, anyagi, kulturális dimenziók mentén és az érdekérvényesítés képességének alapján vizsgálták meg. A kutatásban részt vevő szociológusok végeredményben az ingázásra, mint a depriváció egyik formájára

³³ Az 1970-es évek végén, 1979-ben az MTA keretein belül szerveződött meg egy olyan „interdiszciplináris kutatási program” Münnich Ferenc pszichológus, Andorka Rudolf és Pataki Ferenc szociológus vezetésével, illetve orvosok jogászok, pedagógusok, történészek, közgazdászok és statisztikusok bevonásával, amely a „Társadalmi beilleszkedési zavarok komplex elemzése” címen indult útjára. A program legfontosabb feladata, a devianciák/ „társadalmi beilleszkedési zavarok”, az alkoholizmus, neurózis, öngyilkosság, bűnözés és drogfüggőség jellegének és elterjedésének körülményeinek feltárása volt. A kutatások 1981-ben kezdődtek 6 átfogó témakörben és 40 résztémában, elismert szakemberek vezetésével: öngyilkosság (Ozsváth Károly), bűnözés (Gödöny József), alkoholizmus (Simek Zsófia), nem organikus eredetű mentális betegségek (Juhász Pál, illetve halála után Pethő Bertalan), korai szocializációs zavarok vizsgálata (Illyés Sándor), módszertan (Szakács Ferenc). (Andorka és mtsai. 1988:7-9., Kovai 2016:141-143.- https://socio.hu/uploads/files/2016_1/pataki.pdf - Letöltés: 2024.06.25.)

³⁴ Andorja-Buda 1972, Andorka 1988, Gödöny 1976, Gönczöl 1982, Gönczöl 1984, Juhász 1980, Lásd még: Szabó 1971, Szabó 1980, Vígh 1982, Király 1985, Szabó 1999

³⁵ Juhász 1980:69.

³⁶ Balázs-Piri – Hegedűs 1969:57.

³⁷ Kopp-Skrabski 1992

³⁸ Kolosi 1980: 45.

tekintettek (Kolosi Tamás, Utasi Ágnes).³⁹ A társadalmi és területi egyenlőtlenség Konrád György és Szelényi Iván munkásságában is megjelenik, az alulurbanizáció jelenségéhez kapcsolódóan, ezáltal bírálva a településfejlesztési politikát. Hangsúlyozva azt, hogy ebből adódóan az ingázás kényszerhelyzet, nem pedig választási lehetőség.⁴⁰ Böhm Antal és Pál László a hetvenes évektől több monográfiájában és számos tanulmányban is foglalkozott a témával, az ingázás történelmi gyökerein át az ingázó életforma társadalmi státuszának meghatározásáig.⁴¹

Az ingázás jelenségével, a korszak gazdasági és társadalmi átalakulásával a néprajztudomány képviselői is foglalkoztak. Megemlíthetők az ötvenes és hetvenes évek közötti néprajzi kutatómunkák eredményei, egyén köteteken túl Fél Edit és Hofer Tamás munkássága, illetve Dömötör Ákosnak a miskolci Herman Ottó Múzeum évkönyvében, folytatásokban megjelent tanulmányai mérvadóak. A hetvenes évek végén Varsány címen megjelent kötet egy Nógrád megyei település társadalmi-gazdasági viszonyait taglalta.⁴² A tanulmánykötet szerzői a népviselet, valamint a családi háztartásszerkezet és a községek átalakulásának folyamatát mutatták be. Fél Edit és Hofer Tamás egy Heves megyei település, Átány paraszti társadalmának az átalakulását vizsgálta. Az elsőként angol nyelven megjelent monográfiájuk célja az átányi társadalmi viszonyok bemutatása volt.⁴³ Dömötör Ákos a kilencvenes években a miskolci Herman Ottó Múzeum évkönyveiben megjelent tanulmányaiban a bejáró életmód hatását vizsgálta néprajzi szempontok szerint. A Hagony-völgyi munkástársadalom bemutatása során a mentalitástörténeti, etimológiai aspektusokra koncentrált, és a bejárás hatásának vizsgálatára a családi munkamegosztásra. Ez a változás részben a mezőgazdasági keresők számának drasztikus változását és a női munkavállalás megjelenését jelentette.⁴⁴

A történeti munkák áttekintése esetében a közlekedéstudománnyal foglalkozó szakemberek publikációit is érdemes pár gondolat erejéig megemlíteni leginkább a közlekedés- és településfejlesztés kapcsán. Míg a hatvanas években a közlekedés (fejlesztésére) „a városfejlesztés elősegítő és (egyben) akadályozó tényezőjeként”⁴⁵ tekintettek, addig a hetve-

³⁹ Bokor 1985a:32., Kolosi 1984, Kolosi 1987

⁴⁰ Konrád-Szelényi 1971

⁴¹ Böhm-Pál 1975, Böhm-Pál 1979, Böhm-Pál 1985

⁴² Bodrogi (szerk.) 1978

⁴³ Fél-Hofer 2010

⁴⁴ Dömötör 1994, Dömötör 1996, Dömötör 1997, lásd Alabán 2003

⁴⁵ Csanádi 1967:10,

nes években a településfejlesztési koncepció fényében szerepe felértékelődött. A közlekedéspolitikát leginkább a városfejlesztéssel kötötték össze.⁴⁶ A hatvanas évek közlekedésfejlesztési eredményeinek hatásairól az ingázás jelenségével kapcsolatban ritkán publikáltak szakemberek.⁴⁷ A településfejlesztési koncepció részeként a közlekedésfejlesztés és ezzel együtt az ingázók helyzetének ugyancsak kevesebb figyelmet tulajdonítottak. Az ingázás olyan attribútumaival kapcsolatban, mint az utazási idő alakulása és a zsúfoltság kevés szerző foglalkozott.⁴⁸ A Közlekedéstudományi Szemlében is csupán a nyolcvanas évek településfejlesztési koncepciójának részeként jelentek meg tanulmányok a témában.⁴⁹ A nyolcvanas években született publikáció a korszak közlekedésfejlesztési eredményeinek áttekintésével kapcsolatban is. Ilyen szempontból különösen relevánsak a Városi Közlekedésben a megye közlekedési fejlesztésének eredményeiről megjelent tanulmányok. Ezek a munkák az autóbusszal és a kerékpárral történő ingázás körülményeit érintették, amelyek a térségben végig meghatározóak maradtak. A szerzők főként a hetvenes évek beruházásait, és a lépcsőzetes munkakezdés hatását értékelték.⁵⁰

A településtudomány eredményei kapcsán főként a falvak gazdasági és társadalmi szerepkörének változásaival és agglomeráció jelenségével kapcsolatos kutatásokat érdemes megemlíteni. Ennek jelentősége a hetvenes évek elejéhez köthető településfejlesztési politika kapcsán kapott nagyobb tudományos figyelmet. A kutatások középpontjában a falvak társadalmi és gazdasági szerepének megváltozása (a településfejlesztési koncepció által kialakított rendszerben), a kistalvok szerepkörének átalakulása állt (Enyedi György, Barta Györgyi, Perczel György⁵¹, Vágvölgyi András⁵², Szelényi Iván⁵³). Beluszky Pál is számos

⁴⁶ A közlekedésfejlesztés és a „várostervezés” feladatairól főként a hetvenes években publikáltak településtudományi lapokban. (Ism. 1977a, Perényi 1977)

⁴⁷ Ezt mi sem jelzi jobban, minthogy a hatvanas évek intézkedéseinek hatásáról még a *Közlekedéstudományi Szemlében* is csak a vasúti személyszállítás kapcsán nyilatkoztak. Az 1968-as koncepció ingázásra gyakorolt hatásáról pedig a *Gazdaság* című szaklapban publikáltak 1974-ben. (Mészáros 1972, Bajusz 1974)

⁴⁸ A nyolcvanas évekig nagyrészt mellékes témaként „száműzve”. (lásd még: Kisőrsi 2021a)

⁴⁹ Kisőrsi 2021a: 44.,51-52., Saslics 1987, Lapsánszky-Szabadi 1987

⁵⁰ A Városi Közlekedés 1983.évi 5. Szabolcs-Szatmár megyei tematikus számában megyei mérnökök és közgazdászok közreműködésével. A korszak közlekedéspolitikáját a disszertáció hatodik fejezetében fogom részletesen bemutatni.

⁵¹ Perczel 1982, Enyedi 1975, Enyedi 1977, Enyedi 1980 Az aprófalvak helyzetéről a településfejlesztési politikák koncepcióiban lásd még: Horváth 2022

⁵² Vágvölgyi 1980. 1972/1973-tól kezdve az MTA Szociológiai Intézetének keretein belül főleg „szerepkör nélküli” települések bevonásával. (Vágvölgyi 1980: 379)

⁵³ Szelényi 1990

munkájában foglalkozott a falvak helyzetének vizsgálatával. Sikos T. Tamás közreműködésével a falvak tipizálásán keresztül tárta fel a településeket érintő legfontosabb „faluformáló társadalom-földrajzi folyamatokat”.⁵⁴

A településtudomány figyelme ezzel párhuzamosan a hetvenes évektől folyamatosan a vonzáskörzet-kutatás felé irányult. Ennek egyik legnagyobb szakmai fóruma a nyolcvanas években megrendezett a vonzáskörzet gazdasági és közigazgatási kérdései című nemzetközi konferencia volt.⁵⁵ A települések vonzáskörzetének meghatározása kapcsán az ingavándorforgalom jelentőségének háttérbe szorításának egyik legnagyobb szószólója Beluszky Pál volt. A településhierarchia rendszerét alapul véve empirikus úton, kérdőíves felmérések felhasználásával határozta meg egyes városok vonzásterületét. Kellően szemlélteti ezt a módszert Nyíregyháza és Mátészalka vonzáskörzetével kapcsolatos munkáiban.⁵⁶ Ezzel szemben Bartke István,⁵⁷ Zoltán Zoltán,⁵⁸ illetve Kőszegfalvi György⁵⁹ nem kérdőjelezték meg az munkaerővonzás szerepét.

A hetvenes évek végétől, a nyolcvanas elejétől ezzel párhuzamosan az ingázókat kibocsájtó falvak/térségek helyzetére, társadalmi/gazdasági szerepére terelődött a hangsúly.⁶⁰ Ennek kapcsán olyan munkák születtek, amelyek egy-egy településeggyüttes, földrajzi régió társadalomtörténeti-mentalitástörténeti vizsgálatára tettek kísérletet. Az 1976-ban megrendezett „Ember, munka, társadalom” című miskolci szemináriumon főként a Borsod megyei ingázás került középpontba, a borsodi szénbányászok helyzetén át, egészen a megyei nagyvárosok, ipari centrumok, munkaerővonzási körzetek vizsgálatáig. A miskolci szeminárium előadásainak írásos változata a Borsodi Szemlében jelent meg ugyanabban az évben. A hetvenes évekből Barta Györgyi, nyolcvanas évekből Csoba Judit, Huseby Éva Veronika, illetve az utóbbi éveket tekintve pedig Kisőrsi Zsófia munkássága kiemelkedő az ingázás kérdéskörének a vizsgálatában.

⁵⁴ Enyedi 2007:1370, Beluszky-Sikos 1982, Beluszky-Sikos 2007, Beluszky 1982, Beluszky 1985

⁵⁵ Lásd: Faragó -Hrubi (szerk.) 1985.

⁵⁶ Beluszky 1963, Beluszky 1974. Emellett születtek tanulmányok más városok vonzáskörzetének vizsgálatát illetően is. (Turáni 1975, Turáni 1977a, Turáni 1977b, Erdősi 1982, lásd még: Novák Zoltán és Halminé Vissi Valéria munkássága kapcsán, nagyobb városok vonzáskörzetének vizsgálatának eredményeit egyéb mutatók (népességkoncentráció foglalkozásszerkezet, lakásépítkezések mértéke, ingázás) bevonásával. (Hankó 1980:193-194.) Halminé-Novák 1975.)

⁵⁷ Bartke 1985, Bartke 1988

⁵⁸ Zoltán 1976, Zoltán 1985

⁵⁹ Kőszegfalvi 1985a, Kőszegfalvi 1985b, Kőszegfalvi 2006, Vasárus-Makra 2015:97.

⁶⁰ Perczel 1982:36.

Barta Gyöngyi a borsodi aprófalvak ingázóinak életkörülményeit helyezte középpontba. A tanulmány egy 1973-ban kezdődő, a hátrányos helyzetű térségeket, települések helyzetét vizsgáló kutatás eredményeinek összefoglalója volt. Az ehhez kapcsolódó kérdőíves vizsgálat az aprófalvak helyzetén túl az „az elmaradottság kritériumait”⁶¹ is vizsgálta. A hetvenes években a Földrajzi Közleményekben megjelent publikációjában egy borsodi falu (Trizs) példáján keresztül azt vizsgálta, hogy hogyan volt képes befolyásolni a falu infrastrukturális, kulturális fejlődését, a lakók életkörülményeit, és a község lakóinak jövőbeni „perspektíváját” az ingázás.⁶² Trizs helyzete több szempontból is kiemelkedő volt a többi faluhoz képest, hiszen a szokásostól eltérően itt nem volt jellemző az elvándorlás, ugyanakkor a lakosság 80%-a ingázó volt, így „az ingázási lehetőségek messzemenőn befolyásolták a falu életét.”⁶³ Huseby Éva Veronika szociálintropológus munkássága is figyelemre méltó, aki lokális hagyományok, a helyi mentalitás és az ingázó életmód keveredését mutatta be egy kistelepülésen.⁶⁴

Az elvándorlás és ingázás társadalmi hatásai, mögöttes okait boncolgatta Csoba Judit Ingázó falvak a Nyírségben című munkájában, illetve Nyírvasvári település lakosai-val kapcsolatos terepmunkája alkalmával is. Nyírbátor és környező falvak ingázóinak helyzetét tárgyalta, akik nagyrészt még első illetve kezdődő második generációs munkások voltak. Az ingázó munkások mentalitásának legfőbb vonásait mutatta be. Míg a fizikai munkások kevésbé, addig a falvakból bejáró szellemi foglalkozásúak inkább kötődtek munkahelyükhöz, mint lakóhelyükhöz. A szerző végeredményben az ingázásra tartós jelenségként tekintett.⁶⁵ A szerző egyebek mellett a Csepeli Szerszámgyár nyírbátori gyár-egységében készített mélyinterjúk alapján a bejáró munkások érdekérvényesítési képességének jelentőségét helyezte a középpontba, amit életmódjuk jelentős mértékben befolyásolt.⁶⁶ Ezzel párhuzamosan egy 1984-ban indult kollektív falukutató program keretein belül az Országos Közművelődési Központ és a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem közreműködésével a homokmégyi ingázók helyzetét, illetve az ingázó életmód és a hagyományos társadalmi értékek kölcsönhatását vizsgálta.⁶⁷

⁶¹ Borai és mtsai. 1974: 79.

⁶² Barta 1978: 44., lásd még Barta 1975, Barta és mtsai. 1975

⁶³ Borai és mtsai. 1974: 79., lásd még: Barta 1975

⁶⁴ Huseby 1985:140

⁶⁵ Csoba 1983:137-153.

⁶⁶ Csoba 1985:95-111.

⁶⁷ Vasvári 1993: 715-716., Csoba 1987a, Csoba 1988, Lásd még: T. Kiss 2010

Az utóbbi évek tudományos munkáit áttekintve, Kisórsi Zsófia a Vas megyei ingázásról írott doktori értekezését érdemes kiemelni figyelemre méltó és innovatív munkaként. Disszertációjában egyéni sorsok bemutatásán keresztül, az oral history módszertanával, valamint vizuális (pl. karikatúrák) illetve levéltári források feldolgozásával „tárta fel az államszocializmus ingázóinak társadalmi helyzetét és (politikai) megítélését.”⁶⁸ A mikroszintű vizsgálatok mellett az utóbbi tíz évben az angol nyelvű szakirodalmából is érdemes néhány munkát kiemelni: Varga Zsuzsanna 2021-ben megjelent monográfiájában új megvilágításba helyezte a korszak gazdasági és társadalmi jelenségeit, mezo-, mikro- és makroszintű forrásokat felhasználva történeti összehasonlító vizsgálatokat végezve.⁶⁹ Emellett pedig olyan nemzetközi gazdaságtörténeti és társadalomtörténeti projektek is folytak a közelmúltban, amelyek a perifériális területeken elemezték a munka világának változásait.⁷⁰

I. 3. A megyén belüli ingázás történeti, társadalmi és gazdasági hátterének historiográfiai áttekintése

A nyolcvanas és kilencvenes évek szakirodalmát illetően egyrészt a második világháborút megelőző időszak bemutatását megcélzó publikációkat érdemes kiemelni. Javárészt történészek, levéltárosok publikáltak a vándormunkásokról, egyéb szakmai folyóiratokon túl a legtöbb tanulmány a megyei levéltári évkönyvekben jelent meg. Szászi Ferenc 1994-ben megjelent monográfiájában és számos tanulmányában foglalkozott az 1867 és 1941 közötti időszak gazdasági és társadalmi viszonyaival, és a második világháború utáni belső és külső migráció jelenségével.⁷¹ A szerző olyan statisztikai pontatlanságokra hívta fel a figyelmet munkájában, amellyel rávilágított a mezőgazdasági népességen belül a nincstelének, a napszámosok⁷² megnövekedett arányára 1920 és 1941 között. A statisztikai adatok szerint 1920 és 1930 között több mint 10000 nincstelennel csökkent a gazdasági munkások és napszámosok aránya, addig az önálló földbirtokosoké 12000 fővel nőtt meg. A szerző ezalapján arra következtetett, hogy a statisztikai kimutatás a nincstelének egy részét is önálló birtokosnak tekintette, azért, hogy a földreform még „eredményesebb” le-

⁶⁸ Kisórsi 2021a:7.

⁶⁹ Varga 2021, Langthaler 2021 lásd még: Hídvégi 2022

⁷⁰ Papastefaniki-Potamianos (eds.) 2021

⁷¹ Szászi 1994, Szászi 2002, Szászi 2003, Szászi 2004

⁷² Lásd: Andorka 1979, Böhm 1983c, Böhm 1986, Lencsés 1982

hessen. Összeségében körülbelül 85 ezer mezőgazdasági kereső, de az a kb. 90000 középbirtokos és a kisbirtokos réteg is arra kényszerült, hogy munkalehetőséget találjon, kiegészítse keresetét. Egy részüket a kezdetleges ipar alkalmazta, de a harmincas, negyvenes években ez leginkább csak idénymunkát jelenthetett. A szerző emellett rávilágított a summáság és a kubikosság továbbélésére is az ötvenes évek végén.⁷³ A napszámosréteg helyzetéről a 20.század első felében ezenfelül viszonylag kevés publikáció született. Megemlíthető Grasseli Vilmos munkája, aki a hetvenes években a nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyvében megjelent tanulmányában olyan „ipari” napszámosokról írt, akik közül nagy számban kerültek ki a nyíregyházi Dohányfermentáló Vállalat munkásai az 1900-as évek első felében.⁷⁴ Darabosné Mackó Beáta pedig Kisvárda társadalmi viszonyait bemutattva felhívta a figyelmet a napszámos réteg jelentős mértékű növekedésére a két világháború között. Ők voltak azok a napszámosok, akik feltételezhetően a mezőgazdaságban és az építőiparban is vállaltak idénymunkát.⁷⁵

A korszak gazdasági és társadalmi változásait, az ipartelepítés, az elvándorlás és az ingázás hatásait taglaló tanulmányok a hetvenes és nyolcvanas években is szép számmal megjelentek statisztikusok, közigazdászok, szociológusok tollából főként a Szabolcs-Szatmári Szemle hasábjain illetve a nyolcvanas évek falukutató programjának részeként szakmai folyóiratokban.⁷⁶ A kilencvenes években részben a Mátészalka⁷⁷ és Nyíregyháza⁷⁸ és a megye történetét bemutató többkötetes monográfiák a városok történetét mutatták be a kezdetektől a 20. század utolsó harmadáig. Különösen rávilágítva azokra az aspektusokra

⁷³ Szászi 1994:35-36., Szászi 2003, lásd még: Szászi 1989, Szászi-Vinnai 1993, Szerafinné 2005, Tóth 2008

⁷⁴ Grasseli 1979

⁷⁵ Darabosné 2000:164.

⁷⁶ Csoba 1983, Csoba 1985, Csoba 1987, Csoba 1988, Hajnal 1979, Hajnal 1983, Hajnal 1984, Hajnal 1985, Körtély 1974, Szilágyi 1984

⁷⁷ 1920 és 1949 között a csonka Szatmár k. e. e. vármegye székhelye, adminisztratív központ, „ideglenes” jelleggel, vasúti csomópont. (Takács 1992:197, Takács 2004:82)

⁷⁸ A város 1837-től privilegizált mezőváros, 1870-es évektől rendezett tanácsú város, 19.század elejére gazdasági központ, 1876-tól megyeszékhely volt. (Galambos 2011: 267-268., lásd még: Beluszky 2003: 177., Frisnyák 1982:17.) Nyíregyháza történetét illetően a 19.század elejétől a második világháborúig tartó időszakot tekintve számos publikáció született. Ezek az írások kis kivételtől eltekintve a dualizmus időszakát mutatják be. Az urbanizáció kibontakozásával a 20. században Takács Tibor 2006-ban, a megyei levéltári évkönyvben megjelent tanulmányában foglalkozik (Takács 2006) lásd: https://mnl.gov.hu/mnl/szszbml/digitalis_dokumentumok_nyiregyhaza_tortenetebol_valogatott_bibliografia - Letöltés: 2024.06.30.). Nyíregyháza történetének a kezdetektől 1919-ig terjedő legújabb feldolgozása Németh Péter régész szerkesztésével 2010-ben megjelent kötet. (Henzsel 2010)

(mint például a közlekedési, oktatási, kereskedelmi, gazdasági pozíció⁷⁹), amelyek a hatvanas-hetvenes évekre ingázási csomópontokká tették a két várost.

A tudományos jelentőségű helytörténeti munkákon túl, számos szociográfia született, amelyek a korszakban komoly közéleti, politikai feszültséget generáltak. Nyíltan kritizálták a hivatalosan társadalmi és területi egyenlőtlenséget hirdető településfejlesztést. A megjelent szociográfiák közül a megyét illetően Mocsár Gábor, illetve Végh Antal munkássága megemlíthető. Végh Antal munkássága a hatvanas-hetvenes években egy komoly közéleti botrányt robbantott ki, amely az írásaiban bemutatott társadalmi problémákat rövidesen „nemzeti ügyként” kezelte.⁸⁰ Mocsár Gábor 1967-ben megjelent szociográfiája „nem okozott akkora fejtörést politikai szinten”⁸¹ viszont foglalkozott a megye legfontosabb problémáival. Azon túl, hogy olyan jelenségeket érintett, mint a tanyakérdés, illetve az alföldi városok gazdasági és társadalmi helyzete, hangot adott az ipartelepítés aránytalanságával kapcsolatos véleményének is: „Ipart ...ipart...ipart Szabolcsnak! Már-már fohászként hangzik ez a szöveg ezen a tájon! (...) Ha van valami, amiben Szabolcs az utolsó az. Van itt ipari munkásság, (...) ámde ennek a fele sem dolgozik a saját megyéjében, a szabolcsi munkásság-ingázó munkásság. Ingázó segédmunkásság.”⁸² Ebből a helyzetből az egyetlen kiút az elvándorlás és az ingázás volt, amit a szerző csak „világjelenségnek” nevezett: „természetes folyamat, szükséges és mindenképpen indokolt társadalmi jelenség.”⁸³ A távolsági ingázás kapcsán, az ezzel az életformával kapcsolatos valamennyi szükséges negatív velejárója terítékre kerül: a fiatalok „elmenekülése” a térségből, rossz közlekedési körülmények, illetve a családok felbomlása. A kötetben bemutatott ötgyerekes család helyzetét a családfő ingázása alapján véve meghatározta, anyagi helyzetüket pedig még tovább nehezítette az ingázó családtag alkoholizmusa⁸⁴: „Kell a kereset nagyon (...) hiszen most már a férjem keresetére egyáltalán nem számíthatok. Amit keresett, azt elissza. (...) Nem hoz haza semmit, inkább viszi a családtól.”⁸⁵ A megyét bemutató legtöbb

⁷⁹ Ádám 1976, Balogh 1987, Beluszky 1971, Cservenyák-Margócsy 1970, Cservenyák-Mező (szerk) 1987, Frisnyák 1970, Hajnal 1985, Kókai 2003, Kókai 2004, Reszler 2002, Sallai 1987, Szabó 2008, Takács 1994, Ujváry (szerk.) 1992, W. Vityi 1989, Zoltán 1976,

⁸⁰ Babosi 2016:42

⁸¹ Kun 2018:519.

⁸² Mocsár 1967:93-94.

⁸³ Mocsár 1967:87.-88.

⁸⁴ Mocsár 1967:76-79. Egy a Népszabadságban 1965-ben megjelent kétoldalas riportot idézve. (Mocsár 1967:76., idézve: Cserkúti 1965:6-7.)

⁸⁵ Mocsár 1967:77.

szociográfia azonban Végh Antal nevéhez kötődik, aki a hatvanas években írt „szociográfiai riportjaiban”,⁸⁶ illetve a hatvanas évek végén újraindult Magyarország felfedezése kötet sorozat keretein belül megjelent munkájában foglalkozik a legsúlyosabb társadalmi/gazdasági jelenségekkel. Ezzel kapcsolatban 1965-ben három részben az Alföld folyóiratban,⁸⁷ illetve az 1968-ban a Valóságban közölt riportjára, valamint 1971-ben megjelent szociográfiájára érdemes kitérni.⁸⁸ Az 1965-ben megjelent háromrészes riport helyszíne Újfehértó. A riportban az elmaradott infrastrukturális és kulturális helyzet mellett⁸⁹ jelentős szerep jut az ingázásnak, illetve annak a tendenciának, hogy főleg a fiatalabb generáció választja ezt az életformát. Főként távolsági ingázók, akiknek „zöme otthontalan, vándor”.⁹⁰ „Amíg nem élnek családban, községben, se kint nincsenek, se bent, addig Újfehértó közléte reménytelen, csak tengődhet, de talpra nem állhat”⁹¹ - állapítja meg a szerző mintegy előrevetítve a község jövőjét.

„Ez nem magyar falu, ez egy elposványosodott állóvíz.”⁹² Hangzik el a kijelentés Végh Antal Penészlek községről 1968-ban megjelent szociográfiai riportjában,⁹³ amelynek alapvető célja a „létező szocializmus” árnyoldalának bemutatása volt egy szabolcsi település példáján keresztül.⁹⁴ Olyan alapvető egészségügyi (alapvető higiénia hiánya, mélyszegénység, nyomor, alkoholizmus, zugkocsmák, gyerekek alkoholizmusa, öngyilkosságok, gyilkosságok, személyes tragédiák), infrastrukturális, társadalmi, gazdasági körülményekről számolt be a szerző,⁹⁵ amelyek mellett a politikai vezetés és az országos közélet

⁸⁶ Kiss 1969:831.

⁸⁷ Végh 1965a,1965b,1965c

⁸⁸ Végh 1972

⁸⁹ Végh 1965b:35-44.

⁹⁰ Végh 1965a:45.

⁹¹ Végh 1972:58.

⁹² Végh 1968:51.

⁹³ A falvak népességvesztése, elsorvadása a szociográfiák egyik gyakorta megjelenő, visszatérő problémájának, témájának számított nem csupán a hatvanas, hanem a hetvenes, illetve a nyolcvanas évek szociográfiai irodalmában is. A szerzők ezzel kapcsolatban kétségekívül arra a megállapításra jutottak, hogy „a falvaknak (...) csupán munkaerő-kibocsájtó szerepet szánt a gazdaságpolitika, és ez határozta meg a településfejlesztést.” (Elek 1985:58.) A szociográfusok közül Gulyás Mihály (Gulyás 1976), Varga Dávid (Varga 1972), illetve némi ideológiai színezettel Tuza Tibor (Tuza 1972) munkássága kiemelkedő. (Elek 1972:56-58.) Utóbbi szerző munkájában, habár visszaköszön az uralkodó politikai meglátás, ugyanakkor hozzátézi, hogy „a magyar falut senki sem akarja felszámolni: a fejlődés mégis oda hat, hogy önmagától megszűnik egyszer.” (Tuza Tibor szavait Elek István idézi: Elek 1972:57.)

⁹⁴ Babosi 2016:34.

⁹⁵ Végh 1968, A községet a 1958-as téesszervezési hullám is elkerülte. A riportból kiderül, hogy egy nagyüzem telepítése a térségben a helyi adottságok, illetve a vasút hiánya miatt nem volt lehetséges. (Végh 1968:50-52.)

nem mehetett el szó nélkül. A mű negatív politikai fogadtatását befolyásolhatta a politikai rendszer szegénységről alkotott hivatalos állásfoglalása is.⁹⁶

Ezt követően robbant ki a 1968 végén az úgynevezett „Állóvíz-vita”⁹⁷ (más néven Penészlek-vita, „penészleki csata”⁹⁸), amelybe számos író, publicista bekapcsolódott. Elsőként a megyei pártbizottság „marasztalta el” a riportot,⁹⁹ ennek kapcsán az év végén a Kelet-Magyarországban jelent meg egy négyrészes cikksorozat a szociográfiájában szereplő adatok megcáfolására.¹⁰⁰ A vita további folyományaként született meg Darvas József rónak, a vita egyik résztvevőjének támogató cikke,¹⁰¹ illetve drámája, A térképen nem látható címmel,¹⁰² amely ugyancsak a botrány egy fontos momentuma volt.¹⁰³ Darvas József bekapcsolódása a vitába, járult hozzá a Magyarország felfedezése kötetsorozat elindulásához a hatvanas évek végén.¹⁰⁴ A penészleki ügy a filmvásznon is visszaköszönt 1968-ban Gulyás János és Gulyás Gyula rendezőpáros kísérleti filmjében,¹⁰⁵ illetve annak 1977-as

⁹⁶ Ennek oka az ötvenes évek végének, hatvanas évek társadalompolitikájában keresendő (az „egyenlősítést akceptálva” - Böhm 1985:16.), amely az „egyéni boldogulást” hirdette, ennek következtében a „szegény többségből”, „szegény kisebbség” lett. (Bokor 1987: 42., Ágh 1988: 26.) Szabó 1994.) A szegénység és a hátrányos helyzet megítéléséről a hatvanas/hetvenes években lásd még: Zám 1990:55-56. Ferge 1986)

⁹⁷ A Népszabadság 1968 karácsonyán megjelent vitaindító cikke nyomán. Résztvevői Darvas József, Erdei Ferenc népi írók, Győri Imre, az MSZMP Csongrád megyei szervezetének első titkára, Orosz Ferenc az MSZMP Szabolcs-Szatmár megyei szervezetének első titkára, Sipos Gyula, Urbán Ernő, Végh Antal írók, Pándi Pál, a Népszabadság kulturális rovatának vezetője, és Gosztonyi János, a Népszabadság főszerkesztője voltak. (Zöldi 2008:517., Ism. 1968a:17.)

⁹⁸ Vekerdí 1996:17.

⁹⁹ Ennek kapcsán a megyei pártbizottság első titkára, Orosz Ferenc kérvényezte, hogy a szerzőt zárják ki az Írószövetségből, fosszák meg a publikálás jogától. (Babosi 2016:36.)

¹⁰⁰ Babosi 2016:36. Gesztelyi 1968b:3,1968c:3,1968d:3, 1968e:3 (A Kelet Magyarország 1968. április 12-ei, 14-ei, 15-ei, és 16-ai számában) illetve további negatív felhangú cikkek: Ordas 1968, Kun 1968) Babosi 2016:36.

¹⁰¹ Darvas 1968

¹⁰² Műfaját tekintve riport-dráma (két részletben jelent meg 1969-ben az *Új Írás*-ban Darvas 1969a. Darvas 1969b) 1969. januári miskolci színházi ősbemutatóját követően 1971-ben a Madách Színházban is bemutatták Szirtes Ádám, Koltai János és Némethy Ferenc főszereplésével. (Majoros 1971: 131-132., Galasi 1971:13., Kiss 1969.) A darab helyszíne Ormos község, a mű cselekménye pedig egy „pártfunkcionárius és egy töprengő igazságkereső szellemi csatáján” alapul. (Szigethy 1969:4.)

A megyei vezetés „mondvacsinnált” indokkal „szabotálta” az ősbemutató sikerét: leszállították az előadásra igyekvő debreceni egyetemistákat Nyíregyházán a vonatról. (Babosi 2016:42.)

¹⁰³ Zöldi 2008:516.

¹⁰⁴ Babosi 2016:43-44. Ugyanakkor már 1967-ben megfogalmazódott „egy olyan szociográfiai sorozat terve, nem olyan ellenzékien, mint ahogyan azt a népi írók tették három évtizeddel korábban, hanem kormánypárti irányultsággal” (Babosi 2016:36) A kötetsorozat célját Darvas József így fogalmazta meg 1968-ban: „Meg kell őrizni az igazmondás szenvedélyességét, de úgy, hogy kevesebb legyen az impresszionista riportlátás, és érvényesüljön (...) a tudományos igényű elemzés.” (Darvas 1968:1349.)

¹⁰⁵ Valóság síp-pal-dobbal avagy tűzön-vízen át (1968) Babosi 2016:39.

A Cinema 64 csoport keretein belül (1964 és 1971 között rendeztek filmeket a Cinema 64-ben). (Barte 2016: 102. Koltai 1980: 9.) Alapítói: Gulyás Gyula, Gulyás János, Dékány István, Ottoway Péter, Nagy Ottó, Tolnai Gábor István. Lásd még: Barte 216, Koltai 1980, Csányi 1965, Tóth 2017)

A filmforgatás tanulságát egy a filmről 1980-ban megjelent riport kellően szemlélteti: „A kamera végül ugyanazt rögzítette, mint a toll: a lokálpatriotizmusból fakadó szűklátókörű összetartást, amely úgy látszik,

folytatásában.¹⁰⁶ A film célja az volt, hogy részben az 1968-as amatőrfilmben¹⁰⁷ megszólaltatott alanyok bevonásával bemutassák, hogy a politikai-társadalmi botrány és a hetvenes évek településfejlesztési politikája hogyan változtatta meg a falu és a környék életét. Összeségében a végeredmény nem mutatott javuló tendenciát, „a falusi-paraszti nyomorúság változatlan maradt.”¹⁰⁸ A községfejlesztési alap megvonása, a mélyszegénység volt jellemző, amiből az egyetlen kiút az ingázás és a tartós elvándorlás volt.¹⁰⁹ A film az ingázókat egyértelműen „a településfejlesztési politika nagy veszteseinek”¹¹⁰ titulálta.

A hatvanas évek helyzetelemzésének lenyomata a szerző 1971-ben megjelent szociográfiája. A kötet számos olyan problémát felvetett, amit az elmaradott gazdasági helyzet generált: a részben a nagyobb városokra jelentkező lakásproblémát, valamint az alacsony színvonalú kulturális, egészségügyi helyzetet.¹¹¹ Az egyik legégetőbb problémának a szerző emellett az ingázó munkások helyzetét¹¹² tartotta főként a közlekedési körülményeket illetően.¹¹³

minél távolabb eső zugában vagyunk a világnak, annál erősebb, és megtévesztő módon annál természetesebbnek látszik. A paptól a tanácselnökig, az orvostól a párttitkárig, a járási és megyei vezetőkhöz másrészt indítékból ugyan, de egyöntetűen védték a közösség „jó hírét”. (Ember 1980:51.) A film kapcsán újabb cáfoló riportsorozat jelent meg 1980-ban a Népszabadságban: Kékesi 1980a,1980b,1980c (Babosi 2016:44.)

¹⁰⁶ Vannak változások... (1976-1978) A film első fele vitafilm, második fele pedig az akkori állapotot mutatta be. (Berta 2016:103.)

¹⁰⁷ Hidas (szerk.) 2016:263

¹⁰⁸ Závada 1988:56., Tóth 2017:312.

¹⁰⁹ Barte 2016:105.

¹¹⁰ Elhangzik a Vannak változások (1976-1978) című dokumentumfilmben.

¹¹¹ Végh 1972:160.,179

¹¹² A kiemelt ipari jelentőséggel rendelkező városok esetében minit például Nyíregyháza vagy Mátészalka. (Végh 1972:135-226.)

¹¹³ A szerző így írta le a helyi körülményeket: „Mostoha vasút és a szalkai állomás a túlszűfoltosságával, a váróterem hiányával, a rendezetlenségével. A vonatra várakozó munkásoknak hely csak a környező kocsmákban jut.” (Végh 1972:175.)

II. Források

II. 1. Elsődleges források

A kutatás szempontjából alapvetően a levéltári források tekinthetők elsődleges forrásanyagnak. A vizsgált vállalatok iratai a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár Vármegyei Levéltárában, Országos Levéltárában, illetve Budapest Főváros Levéltárában érhetőek el. A megyei levéltárban a megyei politikai élet és a megyeszékhely politikai vezetésének hatékonyságával, az országos döntések gyakorlati megvalósulásával kapcsolatos tanácsi és végrehajtó bizottsági ülési jegyzőkönyvek¹¹⁴ értékesek az ingázás témájának kutatásában. Viszont a vállalati iratanyag a leginkább releváns a kutatás szempontjából, amelynek jelentős része az ötvenes évek első felében és a kilencvenes években keletkezett.¹¹⁵ A korszakot illetően a legnagyobb vállalatok közül a SZÁÉV,¹¹⁶ a kisebb vállalatok¹¹⁷ köréből a megyei Húsipari Vállalat iratanyaga¹¹⁸ is elérhető. A SZÁÉV-nál a vállalati bizottsági, tanácsi jegyzőkönyvek, vállalati értesítők illetve pártbizottsági jegyzőkönyvek kiemelkedő fontosságúak. Nem csupán a megyei ingázás elsőszámú célpontja volt a gyár-egység, hanem széles körű munkásjóléti intézkedések is születtek a vállalati vezetés égisze alatt. A beszámolók az országos direktívák gyakorlati megvalósulásáról adnak számot. A pártbizottsági jegyzőkönyvek nem csupán a közművelődési törvény végrehajtásának tapasztalatairól, gazdaságpolitikai célkitűzésekről számolnak be, hanem részletesen foglalkoznak a bejáró dolgozók helyzetével is. A nagyobb vállalatok mellett egy-egy vállalati pártbizottsági jegyzőkönyv is fellelhető a megyei, illetve a nyíregyházi tanácsi, végrehajtó

¹¹⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára (továbbiakban MNL SzSzBVML) XXIII. 1 Szabolcs–Szatmár megyei Tanács jegyzőkönyvei, XXIII. 2 Szabolcs–Szatmár megyei Végrehajtó Bizottság jegyzőkönyvei, XXIII. 101. Nyíregyházi Városi Tanács tanácsülési jegyzőkönyvei, XXIII. 102. Nyíregyházi Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának jegyzőkönyvei, XXXV. 31 MSZMP Szabolcs-Szatmár megyei szervezetének archívuma, XXXV. 50 MSZMP Nyíregyházi Városi Bizottsága és alapszervezetei iratai

¹¹⁵ A legtöbb már a korszakban is létező vállalat levéltári iratai között csupán TÜK dokumentumok listája, illetve egyéb iratjegyzékek találhatóak meg.

¹¹⁶ MNL SzSzBVML XXIX.36.

¹¹⁷ A megyében működő kisebb vállalatok közül még a Kisvárdai Vulkan Öntöde és a Csepeli Szerszámgyár nyírbátori gyáregységének irategyüttese elérhető. Előbbi a megyei levéltárban, utóbbi pedig a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának (a továbbiakban MNL OL) Lángliliom utcai kutatótermében. Többségében gazdasági, illetve munkavédelemmel kapcsolatos iratok. (MNL SzSzBVML XXIX.12, MNL OL XIX-F-332 b.)

¹¹⁸ XXIX. 116 Szabolcsi Húsipari Vállalat. Főként a közművelődési tervek, jelentések, illetve egyéb gazdasági iratok.

bizottsági, illetve pártbizottsági iratok között.¹¹⁹ A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában elsősorban azoknak a vállalatoknak a dokumentumai tartalmazzák információkat, amelyek országos vállalatok voltak, de megyei érdekeltséggel rendelkeztek. Ezek közé tartozik a MOM, valamint a Taurus.¹²⁰ A MOM dokumentumaihoz tartoznak nem csupán komplex intézkedési, szociális, művelődési tervek, hanem a kollektív szerződések, amelyek ugyancsak beszámolnak a vállalati vezetés legfontosabb intézkedéseiről, amelyek részben a vállalat megyei dolgozóinak helyzetére vonatkoztak. Főként az 1970-es évektől relevánsak, hiszen a vállalat a megyében az 1970-es évek elejétől jelent meg a térségben. A Taurus-nál sokkal összetettebb irategyüttesről van szó nem csupán a kollektív szerződésekről,¹²¹ hanem szociális, művelődési tervezetek, illetve a vállalati munkásszociológiai tevékenységének dokumentációjáról, ami megalapozta a vállalati szociális tervek kidolgozását.¹²² A vállalati forrásokat illetően végül a fővárosi levéltár szolgáltatathat információt a megyei vállalatok működésével kapcsolatban, kerületi pártbizottsági dokumentumok nyomán.¹²³ Itt elsősorban a Taurus-ról lényegesen több érdemi információ érhető el a szociálpolitikai és művelődéspolitikai intézkedéseket előkészítő döntések végrehajtásáról. A fennmaradt fegyelmi jegyzőkönyvek, jelentések, hangulatjelentések a vállalati alkoholizmus ellenes politika gyakorlati megvalósulásába engednek betekintést. Ezzel szemben a MOM-nál általános jellegű döntéseken kívül a legtöbb napirendi pont csupán a mátészalkai gyáregység fejlesztésének/működésének ergonómiai hátterét érinti.

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában a minisztériumok, állami szervezetek iratanyagilag szolgáltatathatnak fontos információkat a kutatás szempontjából. Az országos politikai gyakorlat kiterjedt az alkoholizmus ellenes tevékenységre, a közlekedéspolitikára, a kultúrpolitikára, a gazdaságpolitikára, a szociálpolitikára, illetve a munkásszállók és vállalatok tevékenységének ellenőrzésére. Az alkoholpolitikát illetően általános jellegű

¹¹⁹ MNL SzSzBVML XXXV.50. Munkássá válás folyamata a Nyíregyházi Konzervgyárban, 1975. augusztus 14., MNL SzSzBVML XXIII.2. 12. ő. e. Munkássá válás folyamatának elősegítése, intézkedések a munkásműveltség fokozására a Papírgyárban, MNL SzSzBVML XXXV. 50. 15. doboz 6. ő. e. Nyíregyházi Konzervgyár-taggyűlés, 1966. június.

¹²⁰ MNL OLXXIX-F-291a., MNL OL XXIX-F-55.

¹²¹ A kollektív szerződések sok szempontból kiemelkedő fontosságúak, többek között azért is, mert rögzítették azokat a feltételeket, azoknak a szolgáltatásoknak a lehetőségét, amelyek hozzájárultak az 1976. V. tc. (közművelődési törvény) végrehajtásához, valamint a munkásszállók és a munkásszállítás igénybevételének lehetőségeit határozták meg (pl. díjszabás) a fővárosi, illetve a vidéki üzemegek részére.

¹²² MNL OL XXIX-F-55.

¹²³ A VIII., illetve a XII. kerületi pártbizottsági anyagokban (Budapest Főváros Levéltára, a továbbiakban BFL 13.c., 17.c.). A Taurus központja a VIII. kerületben a Kerepesi úton, a MOM székhelye pedig a XII. kerületben a Csörsz utcában volt.

intézkedéseken túl a hatvanas évek elejétől működő Országos Alkoholizmus Ellenes Bizottság működése releváns. Levéltári anyagának jelentős részét az országos intézkedési terveket képezik, amelyek a prevenció valamennyi területét érintették. A művelődéspolitikai terén a Művelődésügyi, illetve Kulturális Minisztérium¹²⁴ alá tartozó szervek iratanyaga mérvadó. Az 1957 és 1963 között a Művelődésügyi Minisztérium alá tartozó Tudományos és Kulturális Osztály hatáskörébe tartozott a Művelődésügyi Minisztérium alá tartozó valamennyi intézmény, a színházi, irodalmi, akadémiai élet, a kulturális élet valamennyi szférája. A kutatás szempontjából az MSZMP kultúrpolitikai irányelveinek területi/járási/megyei végrehajtását véleményező ellenőrzések, jelentések relevánsak. A Kulturális Minisztérium alá tartozó Közművelődési Főosztály iratanyaga a megyei tájékoztató anyagokon túl a településfejlesztési politika jegyében a kistérségek, illetve a munkásszállások művelődési helyzetét értékelő dokumentumokat, jelentéseket tartalmaz. Továbbá a tömegkommunikáció, példának okáért az üzemi sajtó technikai kérdései is terítékre kerültek politikai szinten (Agitációs és Propaganda Bizottság, Agitációs és Propaganda Osztály). Emellett a korszak közlekedéspolitikai, (Építési és Közlekedési Osztály), munkaerőpolitikai, lakáspolitikai intézkedései kapcsán születtek jelentések (Gazdaságpolitikai Osztály).

A korszak szociálpolitikáját illetően a Pártpolitikai Főosztály dokumentációja az 1958. évi munkáshatározatot előkészítő felmérések dokumentumait tartalmazza.¹²⁵ A munkásszállókról a hatvanas és hetvenes években hozott intézkedések kiegészítő jelentései pedig a pártszervezet Államgazdasági Osztályának dokumentumai között találhatóak meg.¹²⁶ A Munkaügyi Minisztérium jelentései a munkásszállók helyzetével kapcsolatos intézkedések végrehajtásának ellenőrzésén túl a társadalmi bíróságok működésének is figyelmet szenteltek. Végezetül a Szakszervezetek Országos Tanácsának (továbbiakban: SZOT) és Szabolcs-Szatmár megyei tanácsának beszámolóí, jegyzőkönyvei, munkatervei, jelentései számolnak be a szociálpolitikai, alkoholizmus-ellenes politikai és művelődéspolitikai in-

¹²⁴ A Művelődésügyi Minisztérium 1957 és 1974 között állt fenn. Megszűnését követően a Kulturális és Oktatási Minisztérium párhuzamosan működött 1974 és 1980 között, 1980 után a két minisztérium összevonásával jött létre a Művelődési Minisztérium. (lásd: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/muvelodesugy-miniszteriumainak-vezetotestuleti-ulesei/informacio> - Letöltés: 2024.07.18.)

¹²⁵ MNL OL M-KS 288 f. 21. cs. Párt és Tömegszervezetek Osztálya (Pártpolitikai Osztály) (1957-1989) az életszínvonalpolitikával, alkoholpolitikával és a lakáspolitikával kapcsolatos jelentések mellett leginkább ez az iratcsoport kiemelkedő fontosságú.

¹²⁶ Olyan témákat érintve még, mint a fluktuáció, lakáshelyzet, és az alkoholpolitika.

tézkedések gyakorlati megvalósulásáról. Ide tartoznak Központi Népi Ellenőrzési Bizottság (továbbiakban KNEB) és Népi Ellenőrzési Bizottság¹²⁷ (a továbbiakban NEB) jegyzőkönyvei, munkásellátási jelentések, valamint beszámolók a kollektív szerződések végrehajtásának tapasztalatairól, a vállalati alkoholizmusellenes tevékenységről. A SZOT Agitációs és Propaganda Osztályának keretein belül a szakszervezeti szinten működő munkásszállók művelődési helyzete, illetve a korszak kultúrpolitikájának számos szegmense (mozi, sajtó, vállalati művelődési bizottságok) is terítékre került.

II. 2. Másodlagos források

Ide sorolom a statisztikai kiadványokat, a sajtót és a vizuális forrásokat. A statisztikai kötetekhez soroltam a Szabolcs-Szatmár megye és más megyék adatait tartalmazó, illetve a megyei statisztikai, az ingázással kapcsolatban megjelent kiadványokat. Utóbbi esetben az 1960, 1980, és 1990. évi népszámlálási kiadványok részletes adatokat közölnek, nem csupán a megye településeit illetően, de 1980-tól kezdve az ingázók iskolai végzettségével kapcsolatban is információt nyújtanak.

A megyei statisztikai igazgatóság a kiemelt városok ipari szerepkörét taglaló kötete a IV. és V. ötéves tervhez kapcsolódóan a városok gazdasági jelentőségének hangsúlyozása, illetve a nagyobb ingázási csomópontok feltérképezése szempontjából hasznos. Míg a megyei (ipari) statisztikai kötetek elsősorban a városias településekre, községekre koncentráltak, addig az ÉVM-KSH kiadványok az országos szinten is figyelemreméltó vonzaskörzettel,¹²⁸ valamint társközpontokkal¹²⁹ rendelkező településekkel foglalkoztak.¹³⁰ A

¹²⁷ A KNEB és a NEB gyakorlati működéséről lásd: Ispán 2014

¹²⁸ A vonzaskörzet fogalmának meghatározására elsőként az 1970. évi. népszámlálás alkalmával tettek kísérletet. A statisztikusok egy vonzaskörzet részének minősítettek minden olyan települést, „ahonnan az aktív keresők legalább 40%-a egy meghatározott városba jár dolgozni.” (1970. évi népszámlálás 30. k. 24.) Míg az 1970. évi kiadvány jelentősebb vidéki városok vonzaskörzetének adataival is foglalkozott, az 1980. évi kötet ebből a szempontból már csak a budapesti agglomerációra összpontosított. (1980. évi 33. k. 24., Bóhm-Pál 1985:53.)

A vonzaskörzetekkel kapcsolatos kötet 1984-es kiadása már a napi munkaerővonzaskörzetnek tekintett „valamely vonzasközpont és a környezetében lévő települések közti munkaerőkapcsolatok alapján körülhatárolt területi egységet. (...) Esetenként két vagy több vonzasközpontot is magába foglalhat, mely esetben a munkaerőkapcsolatok sokrétűbbé válnak, s bonyolult kereszttingázások formájában nyilvánulnak meg.” (Budapest és a jelentősebb városok napi munkaerővonzási körzetének főbb jellemzői I. 1984:441.)

¹²⁹ A fogalom bevezetése az 1984. évi kiadáshoz kötődik. Míg a napi munkaerővonzási központok többségének egy főközpontját állapították meg, addig néhány településnél egy vagy több társközpontról lehetett beszélni. Egy társközponttal Kaposvár, Miskolc, Szombathely, két társközponttal Békéscsaba, Szolnok és Tatabánya, hárommal Veszprém, négyel Esztergom rendelkezett. (Lencsés 1986:58., Budapest és a jelentősebb városok napi munkaerővonzási körzetének főbb jellemzői I. /1984:442.)

¹³⁰ Megyeszékhelyekkel, megyei városokkal és egyéb településekkel egyaránt az 1980. évi népszámlálási adatokra támaszkodva. (Budapest és a jelentősebb városok napi munkaerővonzási körzetének főbb jellemzői I. 1984:3.)

Minisztertanács 2023/1974. számú határozata írta elő az ÉVM-KSH közös feladataként megjelölve, a helyi tanácsok közreműködésével, „Budapest és a jelentősebb vidéki városok esetében (...) az agglomerációs folyamatok figyelemmel kísérését”.¹³¹

Az 1981-ben megjelent kötet (1979.január 1-jei állapot), a munkaerővonzás tekintetében¹³² először közölt az ingázókkal kapcsolatos adatokat.¹³³ Kezdetben 25 város (beleértve Nyíregyháza), az 1984-es,¹³⁴ és 1986-as kiadásba¹³⁵ már további négy település (Mátészalka is) bekerült az ingázók számának intenzív növekedése függvényében. Utóbbi kiadvány az összevont tájékoztatáson túl demográfiai, foglalkoztatási, háztartási, illetve lakásadatokat is közölt. A települések kategorizálása kapcsán az 1984-es kiadásban már az *agglomeráció* folyamatát is figyelembe vette az *egyéb vonzáskörzet* és az *agglomerálódó övezetek* megkülönböztetésével.¹³⁶

Az ötvenes évek és hatvanas évek elejéhez köthető munkásellátási kötetek¹³⁷ a minisztériumokhoz tartozó vállalatok munkásellátási költségeit ismertették. Továbbá a hatvanas évek legnagyobb építési beruházásait bemutató,¹³⁸ illetve a munkásszállások térítési rendszerének 1961. évi felmérésén alapuló kiadványok mérvadóak. Utóbbi esetben az adatgyűjtést a 3077/1961. számú GB. határozatban rendelték el többek között az építőipar, a közlekedés, a kereskedelem, illetve a mezőgazdaság területén,¹³⁹ főként pénzügyi adatok ellenőrzése céljából.¹⁴⁰

A munkásszállókra vonatkozó összeírások terén az 1949. évi népszámlálás jelentett, amely először tett kísérletet arra, hogy meghatározza az intézeti háztartás (nem túl pontos) definícióját, minden olyan háztartást ideértve, „amelyben több személy valamely intézmény kötelékében egy vagy több, egymással kapcsolatos lakóhelyiségben lakik egy

¹³¹ Budapest és a jelentős vidéki városok napi munkaerő-vonzási körzete 1981:1

¹³² Az úgynevezett „alföldi jellegű” nagy és középfalvas településhálózat esetében, „a munkaerővonzási körzetet csak a 100 főnél több ingázót kibocsájtó települések alkothatták.” Az aprófalvas településhálózatnál volt a kritérium, hogy a lakosság legalább 10%-a az adott központ bejáró munkása legyen. Abban az esetben, ha az arány nem érte el a minimumot, ugyanakkor az ingázók száma magas volt, akkor az adott települést a „foglalkoztató központ munkaerőellátásban betöltött szerepe” alapján a vonzáskörzet részének tekintették. (Budapest és a jelentős vidéki városok napi munkaerő-vonzási körzete 1981:1.)

¹³³ Budapest és a jelentős vidéki városok napi munkaerő-vonzási körzete 1981:1.

¹³⁴ Budapest és a jelentősebb városok napi munkaerővonzási körzetének főbb jellemzői I. /1984/ ÉVM-KSH

¹³⁵ Az 1981-es és 1986-os kiadványban térkép/ábra melléklettel.

¹³⁶ Budapest és a jelentősebb városok napi munkaerővonzási körzetének főbb jellemzői I. 1984:3.

¹³⁷ Munkásellátás 1955. Munkásellátás 1959

¹³⁸ A szálloda-, diák- és munkásszálló beruházások alakulása 1961-1966.

¹³⁹ A 2/1961. /III.28./ MüM. számú rendelet végrehajtásának ellenőrzése céljából. (Munkásszállók 1961.5.) (A munkaügyi miniszter 2/1961. (III.28.) MüM. számú rendelete a munkásszálláson történő elhelyezés feltételeiről és a térítési díjakról. Magyar Közlöny 1961. március 28., 20. szám 144-146.)

¹⁴⁰ Munkásszállók 1961. 5.

háztartás keretében. Ilyenek: kórházak, kollégiumok, szeretetotthonok, szállodák.”¹⁴¹ Míg az 1960. évi népszámlálás alkalmával az elsődleges információgyűjtés volt a cél, hanem. Az 1970. évi népszámlálás már az intézeti háztartások speciális jellemzőire is tekintettel volt., mint a fenntartó megjelölése. Ennek az összeírásnak az eredményét az 1980. évi kötet tartalmazta. A korábbi gyakorlattal ellentétben, már a közösségi helyiségek felszereltsége is előtérbe került a népszámlálási adatgyűjtés során. Az 1990. évi népszámlálás alkalmával már csak azokat az intézeteket írták össze, amelyekben az állandó vagy ideiglenesen bejelentett lakók tartózkodtak.¹⁴² Végül a közlekedés, művelődés, illetve lakásstatisztikai kiadványok, egyéb statisztikai kötetek jelenthetnek támpontot, jobbra megyei és országos adatokat ismertetve.

A megyei sajtó, elsősorban a Kelet-Magyarország¹⁴³, illetve az országos periodika termékei a kutatás szempontjából másodlagos forrásként kezelendők, hiszen csupán nagyobb megmozdulásokról, eseményekről, programokról, kezdeményezésekről tudósítanak, viszont ezek politikai háttéréről csupán érintőlegesen számoltak be. A Kelet-Magyarországon kívül egy- két egyéb megyei lap és országos lapok (Magyar Nemzet, Népszabadság) is megjelennek a disszertációban. A megyei lapokat csak egy-egy kulturális eredmény megvalósulása, a Népszabadságot és a Magyar Nemzetet pedig országos jelentőségű a megyét érintő események kapcsán használtam fel. Emellett a tematikus témájú sajtóanyaggal kapcsolatban a Ludas Matyi, a Magyar Rendőr, a Magyar Ifjúság egy-egy száma is megjelenik a disszertációban, főként az alkoholpolitika és a szociálpolitika kapcsán. Végül a vállalati sajtót tekintve a Szabolcsi Építők, a Gumiipari Hírlap, a Taurus Hírlap és a Fókusz releváns a kutatás szempontjából.¹⁴⁴ Míg a Szabolcsi Építők kizárólag a SZÁÉV lapja, azonban a munkásszállókkal kapcsolatos részletes intézkedéseket csak elvétve érinti. Leginkább általános szociálpolitikai intézkedésekről számolt be, olykor-olykor az alkoholpolitikát érintve főként felvilágosító egészségügyi cikkek formájában. A Taurus és a MOM sajtója ezzel szemben, mivel több üzem életéről is részletesen beszámolt, a korszakban csak elvétve találni olyan riportokat, amelyek a mátészalkai és nyíregyházi gyáregységekkel kapcsolatosak. A KEMÉV Építők még ennél is ritkábban tudósított konkrét politikai

¹⁴¹ Szűcs 2000:857.

¹⁴² Szűcs 2000:855-861.

¹⁴³ Kelet-Magyarország: Megyei napilap (1957-.)

¹⁴⁴ Gumiipari Hírlap (1963-1974), Taurus Hírlap (1974-1989), Taurus (1989-1990) A levéltári iratanyagban, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban érhető el kevés kivétellel valamennyi példányszám. A SZÁÉV, illetve a Húsipari vállalat sajtó produktuma a Szabolcsi Építők és a Szabolcsi Húsipar az Arcanum oldalán online is elérhető.

intézkedésekről. Az itt megjelent riportok inkább kiegészítései a kutatási anyagnak, elsősorban szociálpolitikai értelemben. Itt elsősorban a KEMÉV munkásszállókkal kapcsolatos riportjaira koncentráltam. Hasonló módon az Építők Lapja esetében is, ahol leginkább a SZÁÉV munkásszállóiról szóló cikkek tekinthetőek relevánsnak.¹⁴⁵ A hetvenes és nyolcvanas években egy-egy szociálpolitikai összefoglaló jelent meg a vállalatról a lapban. Kritikusabb hangok főként a szakszervezeti levéltári iratanyagban jelentek meg.¹⁴⁶ A Fókusz pedig leginkább a mátészalkai üzemmel kapcsolatban a kulturális eseményekről tudósított.

Az országos és megyei sajtótermékek mellett a meghozott politikai döntéseket hirdető közlönyök (Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, Munkaügyi Közlöny, Magyar Közlöny, Művelődésügyi Közlöny, Szakszervezeti Szemle) is kiemelkedő fontosságúak.

A népszámlálási kötetet és a sajtóanyag mellett a vizuális forrásokat is másodrendű források közé sorolom. Vizuális források alatt azokat a fotóriportokat és filmeket értem, amelyek tárgyát az ingázó munkások mindennapjainak, az életvitelükből adódó nehézségek bemutatása volt a cél. A munkásábrázolás nagy hagyományra tekint vissza, azonban míg a XX. század első felében beállított szociofotók, később pedig propaganda jellegű dokumentáció készültek erről a társadalmi rétegről, addig a század második felére már „emberibbé vált a munkásélet megörökítése.”¹⁴⁷

Releváns az ingázók életének dokumentálását előtérbe helyezni, melynek kapcsán elsősorban Korniss Péter munkássága figyelemre méltó. Korniss Péter 1978-tól kezdett el fényképezni a Budapest és Tiszaeszlár között hetente ingázó kubikos férfiakat, tíz éven keresztül kísérte végig mindennapjaikat, célja pedig az volt, hogy „objektív képet”¹⁴⁸ készítsen róluk, azonban a végül A vendégmunkás¹⁴⁹ címen megjelent munkájának igazi főhőse azonban Skarbit András lett.¹⁵⁰ Skarbit András az ország egyik leginkább elmaradott régiójából ingázott Budapestre, és ahogy erről az elkészült képek is tanúskodnak, nehéz fizikai munkát végzett és egy munkásszállás lakója is volt. Korniss Péter „fotóregénye” tehát nem csupán az ingázó életmód megerőltető jellegéről, nehézségeiről számol be, de

¹⁴⁵ KEMÉV Építők (1973-1992), Építők Lapja (1950-1995)

¹⁴⁶ A SZOT iratanyagában az Építő-, Fa- és Építőanyagipari Dolgozók Szakszervezetének jegyzőkönyvei nyomán.

¹⁴⁷ Kiscsatári 2017:62.

¹⁴⁸ Kiscsatári 2017:62.

¹⁴⁹ Korniss 1988

¹⁵⁰ P. Szabó 1989:22., Kiscsatári 2017:62.

valós képet fest a munkásszállásokon uralkodó hangulatról is.¹⁵¹ A fotókon keresztül megélevenedik a munkásszálló falain belül a nagyvárosi mindennapokban „az özvegyeknek vagy szerzeteseknek álló férfiak magánya,” és az ingázó életmód fakadó „társadalmi egyenlőtlenség” realiztikus ábrázolása.¹⁵² A fotóregény egyben a korabeli hivatalos politikai álláspont és a munkásszállókról, mint „második otthonokról” kialakított kép kritikája. Ezenfelül bemutatja az ingázókat is érintő szociálpolitika, alkoholpolitika és a közlekedés-fejlesztési törekvések valódi „eredményességét”.

Emellett a távolsági ingázás mindennapos tapasztalatait bemutató az úgynevezett szituációs dokumentumfilmek mérvadóak, amelyek a Budapesti Iskola¹⁵³ keretein belül, főként a hatvanas években megalakult Balázs Béla Stúdió¹⁵⁴ tevékenységéhez köthetőek. Az 1950-es és 1960-as években a dokumentumfilmek és egyéb kisfilmek még egyfajta „kísérő” jelleggel bírtak, viszont az 1970-es évek elejének filmkészítése már sokkal inkább elkötelezett lett a társadalmi problémák iránt.¹⁵⁵ A kezdeti alkotások közül kiemelkedik Sára Sándor rövidfilmje, az Oda-vissza (1962), szinte prózai szöveg nélkül, a „jelképek világa” helyett tényekre támaszkodva, mutatja be a Budapestre ingázó munkások tömegének mindennapjait, életüket a szállásokon, illetve munkájuk eredményét.¹⁵⁶ A hatvanas évek végén nemzetközi példát követve született meg a dokumentarista játékfilmműfaja,¹⁵⁷ „közelebb lépve (ezáltal) a közéletiségtől a közérzetiség felé.”¹⁵⁸

A hetvenes évek elején készült dokumentarista játékfilmeket leginkább az különböztette meg a dokumentumfilmeketől, hogy megnőtt bennük a fikcióval szembeni hitelességigény.¹⁵⁹ A társadalmi problémákat boncolgató szituációs dokumentumfilmek közül az ingázás jelenségének klasszikus értelemben vett bemutatása kapcsán kiemelkedő Schiffer Pálmunkássága. Az 1970-es években készített szituációs dokumentumfilmekben elsősorban a távolsági ingázás jelenik meg. A Fekete vonat (1970) maga volt a „hátrányos helyzet” filmje. Figyelemfelkeltő céllal készült ez a zsúfolt munkásvonaton felvett alkotás,

¹⁵¹ Kiscsatári 2017:62., lásd még: Kisörsi 2021a:25.

¹⁵² Csoóri 1988:2.

¹⁵³ A Budapesti Iskola az 1970-es években kialakult filmkészítési iskola, mely a dokumentum-, illetve játékfilmkészítés módszerének sajátos ötvözeteivel kísérletezett. (Tóth 2018:72.)

¹⁵⁴ A Balázs Béla Stúdió a magyar film megújításán dolgozó magyar filmesek alulról jövő kezdeményezéseként jött létre 1959-ben, 1961-ben intézményesült. Lásd még a stúdió történetéről (Gelencsér 2014:141-142.)

¹⁵⁵ Berta 2016:90.

¹⁵⁶ Nagy 1963:68-71., lásd még: Kisörsi 2021a:24

¹⁵⁷ Berta 2016:90.

¹⁵⁸ Gelencsér 2002:204.

¹⁵⁹ Gelencsér 2001:60.

amelynek keretein belül Andor Tamás operatőr segítségével a riporter interjúvolta meg a vonat utasait.¹⁶⁰ A trilógia következő részében a Cséplő Gyuri (1978) című alkotásban már nem egyszerűen az ingázás, hanem a cigánykérdés is előtérbe kerül, mint megoldásra váró társadalmi probléma.¹⁶¹

A film főszereplője egy ambiciózus fiatalember, aki egy Zala megyei cigánytelepről kitorve Budapesten vállal munkát. Az alkotás Cséplő Gyuri viszontagságos életútját követi nyomon, aki egyúttal az „elesettség” szimbólumát is képviseli. A korábbi dokumentumfilmekhez hasonlóan A pártfogolt (1981) című munka főszereplője, Kitka János (A Fekete vonat egykori szereplője) is Budapesten vállal munkát, ingázásra kényszerülve lakóhelye és Budapest között. A film azonban nem egyszerűen az ingázás jelenségét helyezi középpontba, hiszen a cím másra is utal. A cím ugyanis szimbolikus jellegű, a főszereplő azért pártfogolt, mert frissen a börtönből szabadulva egy pártfogó irányítása alá kerül, másrészt azok a felnőtt emberek, akikkel a történet szerint kapcsolatba kerül ugyancsak pártfogolni, irányítani akarják. Kitka János története a folyamatos visszailleszkedés története a társadalomba, azonban amíg kezdetben pozitív irányba halad, például a munkakeresés esetében, addig a későbbiekben kudarcok sorozata éri a főszereplőt.¹⁶²

Schiffer Pál munkásságán túl más alkotások kapcsán is megjelenik az ingázás, mint társadalmi probléma. Remek példa erre Erdöss Pál dokumentarista játékfilmje, az Adj király katonát (1982), amely a korábbi alkotásokhoz hasonlóan fiatalok sorsát mutatja be, akik ingázni kényszerülnek a jobb élet reményében és a fővárosban vállalnak munkát, végül munkásszállók lakói lesznek. A film három kiszolgáltatott lány életét követi nyomon, bemutatva a beilleszkedési kísérletek sorozatát, egyéb tabutémák érintésével (nemi erőszak, leányanyaság).¹⁶³ A stúdió keretein belül, emellett a már korábban bemutatott Gulyás Gyula és Gulyás János rendezőpárhoz kötődően 1976 és 1984 között számos filmszociográfia (pl. Vannak változások...) született meg.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Tóth 2008:58-60., lásd még: Kisórsi 2021a:24.

¹⁶¹ Pócsik Andrea 2013 (<https://www.apertura.hu/2013/tavasz/pocsik-en-cseplo-gyorgy-schiffer-pal-dokumentumfilmjei-es-a-cseplo-gyuri/> - Letöltés: 2024.06.29.), lásd még: Majtényi 2018:222-241.

¹⁶² Tóth 2008:63-66.

¹⁶³ Bognár 1983:31., Geszti 1986:30-33., Gelencsér és mtsai. 2022:473-474., lásd még: Gyürey és mtsai 2007:336.

¹⁶⁴ Tóth 2017:72-73.

III. A megye gazdasági jelentősége, az ingázók számának alakulása /1960-1990/

III. 1. A népesség és az ingázók társadalmi réteg főbb jellemző 1960 és 1990 között

A hatvanas, hetvenes évek iparosítási hulláma¹⁶⁵ a megye gazdasági életének alakulására a nyolcvanas évekig¹⁶⁶ csak mérsékelten volt hatással. Míg országos viszonylatban 1949-ben az aktív keresők 22%-a, addig a megyében csak közel 9%-a dolgozott az ipar és az építőipar területén. 1960-ra ez az arány országosan 34,4%, míg a megyét tekintve 14,5% volt.¹⁶⁷ Hajdú-Bihar megyében és Szabolcs-Szatmár megyében egyaránt az ország ipari keresőinek 3,2%-a dolgozott 1960-ban.¹⁶⁸ A megyében 1949 és 1960 között az eljáró fizikai dolgozók 16%-a (2985 fő) talált munkát az iparban, 14,4%-a az építőiparban (2680 fő), 25,7%-a (4755 fő) a közlekedési ágazatban. A megye rendkívül fejletlen ipara a legtöbb esetben szezonálisan tudta foglalkoztatni a keresőket. A kezdetleges iparosítás következményeként az ingázó fizikai dolgozók mintegy 98%-a vállalt községekben munkát.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Ez a folyamat már a hatvanas évek első felében kezdetét vette, amikor is az országos vállalatok a vidéki ipartelepítés jegyében kihelyezett üzemegységeket létesítettek az addig iparilag elmaradt térségekben. (Tatai 1965:135). Az ötvenes évek végétől a Politikai Bizottság fokozatosan megtiltotta a fővárosba történő ipartelepítést, illetve elrendelte vidékre telepítendő üzemek kategorizálását „telepíthetőség és fejleszthetőség szempontjából”. (Germuska 2012:55-56.) Az ipartelepítés első számú célpontjai a Gazdasági Bizottság 10.155/1959. számú határozata alapján felállított kategorizálás rend alapján a III. kategóriába sorolt vállalatok voltak. A határozat négy kategóriát állapított meg 509 kiemelt vállalat számára. Az I. (illetve I/a.) kategóriába tartoztak a kizárólag a fővárosban fejlesztendő üzemek. A II. kategóriába azok a vállalatok tartoztak, amelyek „fővárosi működése már nehezítette a városrendezési terveket” de fejlesztésük előnyös, termelési tevékenységük pedig kivitelezhető volt egy vidéki telephelyen. A III. kategóriába a fokozatosan „visszafejlesztendő üzemek” tartoztak amelyek nyersanyag szempontjából nem kötődtek a fővároshoz, munkaerőellátásuk pedig az ország más pontjain is biztosítható volt. Ide tartozott több nehézipari, könnyűipari és építőipari vállalat is. Az utóbbi kategóriába tartozó vállalatok kitelepítésének határideje 1980 volt. (Kondor 2013:54-58., Kondor 2014:63-65.)

¹⁶⁶ „Mezőgazdasági” jellegű térségnek számított a megye a hetvenes évekig, mivel az aktív keresők legalább 40%-a a mezőgazdaságból élt. Ide tartozott még többek között Baranya, Bács-Kiskun, Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar, valamint Somogy, Tolna és Vas megye is. (1960. évi népszámlálás 6. k. Foglalkozási adatok I. 14.) Az 1960. évi népszámlálás szerint, míg Szabolcs-Szatmár megyében a keresők 64,7%-a, addig Hajdú-Bihar megyében 65%, Bács-Kiskun megyében pedig 62% élt a mezőgazdaságból. Az „ipari” megyék közül Pest (30%) illetve Komárom megyében (21%) élt a legkevesebb mezőgazdasági kereső. 1960. évi népszámlálás 6. Foglalkozási adatok I. 14., Kisörsi 2021a:65.)

¹⁶⁷ 1960. évi népszámlálás 3r. 13., 1970. évi népszámlálás 24. k. 60.

¹⁶⁸ Más megyékben inkább növelte az ipari aktivitást: Bács-Kiskun, Csongrád, Szolnok és Békés megyében míg 1949-ben az országos ipari keresőinek közel 10%-a tartózkodott, addig 1960-ra ez az arány már 13,3 % lett. (Szászi 2003:163.)

¹⁶⁹ Szászi 2003:167-168.

1958 és 1960 között az országos beruházások mindössze 2,1%-a¹⁷⁰ valósult meg a megyében.¹⁷¹ Ez amúgy is tovább gerjesztette azt a jelentős mértékű elvándorlási hullámot,¹⁷² amelynek fő mozgatórugója elsősorban a munkavállalás volt.¹⁷³ Az ötvenes évek végének kezdeti ipartelepítése nem tudta megfogni a mezőgazdasági szektort elhagyó munkaerőt,¹⁷⁴ így azok az ország fejlettebb régióiban kerestek munkát.¹⁷⁵ Az elvándorlók egyharmada Budapestre,¹⁷⁶ 15%-uk Borsod-Abaúj-Zemplén megyébe, 5%-uk Hajdú-Bihar megyébe, átlagosan 6%-uk Pest megyébe, további egyharmaduk pedig az ország más szegleteibe költözött 1957 és 1971 között.¹⁷⁷ Emellett az elvándorlás megyén belül is jellemző volt, főként a megyei kisvárosok körzetében, ami 1960 és 1980 között a városok lélekszámának növekedését és a községek népességvesztését eredményezte.¹⁷⁸

¹⁷⁰ Körtély 1981:359., A beruházások mértéke mellett az egy főre jutó beruházási érték is alul múlta az országos átlagot. Míg országosan ez az összeg 3700 forintot jelentett, addig a megyében az ezer forintot sem érte el. (Körtély 1981:361.)

¹⁷¹ A továbbiakban a megye részesedése nagyobb lett, de csak mérsékelten: 1961 és 1965 között 3,1%, 1966 és 1970 között 4,3%, 1971 és 1975 között szintén 4,3%. A térség ipari beruházásainak értéke 1961 és 1965 között 787 millió forint volt, a III. ötéves terv keretein belül 2 milliárd 382 millió forint volt, a IV ötéves terv időszaka alatt pedig 5 milliárd 759 millió forint., illetve további támogatásban részesültek a budapesti városvezetés által az iparkitelepítési alapból. (Körtély 1981:359, 365., vö. Szilágyi 1974:8., Az Országos Tervhivatal elnökének és a pénzügyminiszternek 3/1967. OT-PM. számú rendelete az ipar arányos területi fejlesztését és a kitelepítési célkitűzések fokozott megvalósítását elősegítő intézkedésekről. Magyar Közlöny 1967/95:965-968.)

¹⁷² Az elvándorlási hullám főként a mezőgazdasági jellegű megyéket érintette érzékenyen: Szabolcs-Szatmár megye 76630 fős elvándorlási veszteséget könyvelhetett el 1960-ban, így 1000 lakosra 137 fős veszteség jutott. A megye mellett Hajdú-Bihar megyében (1000 főre 132 fős veszteség) és Békés megyében (1000 főre 94 fős veszteség jutott, közel 44 ezer fős elvándorlási különbözettel) lehetett beszélni hasonlóan magas arányokról. A legtöbb ipari megyében csekély elvándorlási hullám, illetve bevándorlási nyereség jelentkezett. A legtöbb megyében 1970-re, illetve 1980 és 1990 között az elvándorlás jelentős mértékben mérséklődött (Zala, Szolnok, Csongrád, Nógrád, Vas, Veszprém, Heves) csökkent (Hajdú-Bihar, Bács-Kiskun) illetve ennek mértéke meghaladta a bevándorlást (Fejér). Ez a megtorpanás Szabolcs-Szatmár megyében a nyolcvanas évekig tartott, amikor is 1990-re a korábban 28 ezer fős elvándorlási veszteség megközelítette a 40 ezret, hasonlóan Borsod-Abaúj-Zemplén megyéhez, ahol 1980 és 1990 között megháromszorozódott az elvándorlási különbözet. (1960.3.r., 9., 1960.3.s. 12, 1960.3.g.10., 1960. 3. b. 9., 1960.3. i. 9., 1960. 3.t. 9. 1970.17. k. 371., 1970.10. k. 367., 1970 11. k. 423., 1990. 7. k. 7., 1990.13. k. 7., 1990. 5. k.7., 1990. 11. k 7., 1990.18. k. 7., 1990.6. k. 7., 1990.13. k. 7.), 1990.17. k. 7, 1990. 15. k. 7., 1990. 8. k. 7., 1990. 20. k. 7., vö. Kisórsi 2021a:65.)

¹⁷³ 1957 és 1969 között az ideglenes jellegű elvándorlások 73%-a, illetve az állandó jellegű elvándorlás közel 40%-a ez okból történt. (Szilágyi 1974:7) 1968-ben országos szinten a megyében volt a legmagasabb az 1000 lakosra jutó ideiglenes és állandó elvándorlások aránya (111). (Területi idősorok 1965-1974. 40.)

¹⁷⁴ Az elvándorlás mellett a keresők és eltartottak arányának mérséklése is fontos szempont volt a gazdaságpolitikai intézkedéseket illetően. 1960-ban 100 keresőre még 119, míg 1970-ben már 118, 1980-ra pedig 92 eltartott jutott. (Körtély 1981:361., 1970. évi népszámlálás 17.a. 9., 1980. évi népszámlálás 15. k. 17.)

¹⁷⁵ Germuska 2012:57.

¹⁷⁶ A hetvenes évek elején a fővárosba vándorlók több mint 9% a megyei volt, főként alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők (a családfők végzettségét tekintve). (Fodor 1973: 35.,93.)

¹⁷⁷ Körtély 1981:360.

¹⁷⁸ 1970. évi népszámlálás 17. k. 8., 1980. évi népszámlálás 15. k. 6., Csoba 1987b:95. Ennek a folyamatnak egyik leglátványosabb esete Nyíregyháza példája, ahol 1960 és 1980 között közel megkétszereződött a la-

A hatvanas években a megye ipari élete jelentős mértékben fellendült, 1960 és 1970 között 34 új ipartelep létesült, ebből 8 budapesti vállalaté volt.¹⁷⁹ Ennek ellenére Szabolcs-Szatmár megyében 1970-ben az országos ipari keresők így is csupán 3,2%-a dolgozott.¹⁸⁰ A megye foglalkoztatottsági problémáinak megoldása, már a hatvanas évektől nagyobb politikai nyilvánosságot kapott, kedvezményes hitellehetőségek biztosításán túl, jelentős mértékű iparfejlesztési támogatás formájában. A megye az iparfejlesztési támogatásból 1966-ban és 1967-ben 23 milliós, 1968 és 1970-ben 108 millió forintnyi támogatásban részesült.¹⁸¹ Emellett a női munkavállalás ösztönzése is rendre politikai napirenden szerepelt.¹⁸² A megye női keresőinek aránya¹⁸³ az ötvenes évektől kezdve folyamatosan emelkedett (különösen a hetvenes évektől), ezzel egyetemben a férfi keresők aránya pedig csökkent a korszakban.¹⁸⁴ A hetvenes, illetve nyolcvanas évek aktív keresők számarányának növekedése szinte kizárólag a női keresők számának emelkedésének¹⁸⁵ volt köszönhető (1. táblázat, ld. 36. oldal).

Az elvándorlás mértéke az évek folyamán egyre inkább erősödött, ezzel párhuzamosan az ingázást választó aktív keresők száma is növekedett: 1960-ban az aktív keresők egy kisebb része, közel 1%-a az elvándorlás helyett a napi ingázást választotta.¹⁸⁶ 1970-

kónéesség aránya. Nyíregyháza mellett a hetvenes évek folyamán más városok lélekszáma is jelentős mértékben növekedett. Míg a Nyíregyházán 31,9%-os népességnövekedésről lehetett beszélni, addig ez az arány Mátészalkán 42,9%, Kiszárdán 30% volt (1980. népszámlálás 15. k. 6.)

¹⁷⁹ Szabolcs-Szatmár megye kiemelt településeinek ipari szerepköre.5.

¹⁸⁰ 1970. évi népszámlálás 2. k. 698.

¹⁸¹ MNL SzSzBVML XXIII. 2. Tájékoztató a megye iparfejlesztése érdekében tett intézkedésekről, annak eredményeiről, 1968. június 10., A dotációban, támogatásban részesülő megyék többek között a foglalkoztatottsági helyzet alakulása, az ipari keresők aránya, illetve az ingázás és elvándorlás mértéke alapján lettek kiválasztva. (Tatai 1984:134.)

¹⁸² MNL SzSzBVML XXXIII.1. A megye lakosságának foglalkoztatottságának helyzete, 1968. január 30., vö. Körtély 1981:362. A nők foglalkoztatottságával kapcsolatos politikai körülményekről lásd: Kisórsi 2021a:188., A munkaügyi miniszter 4/1966 (X.21.) MüM. számú rendelete a nők megfelelő foglalkoztatásának és egészségük, testi épségük védelme elősegítéséről. Magyar Közlöny 1966/5:603-606.)

¹⁸³ Jelentős részük betanított munkás pozícióban foglalkoztatva. (1970-ben a női fizikai munkások 26,7%-a, 1980-ban 39,8%-a.) Ugyanakkor 1970 és 1980 között megnőtt a női szellemi foglalkoztatottak aránya 23,3%-ról 31%-ra. (1980. népszámlálás 15. k.:25.)

¹⁸⁴ 1990. évi népszámlálás 18. k. 22-23.

¹⁸⁵ Részben a könnyűipari beruházásoknak köszönhetően. 1970 és 1975 között közel 10 üzem létesült a megyében. A női aktív keresők 36%-át 1980-ra ez az ipari szektor foglalkoztatta. (Körtély 1981:362., 1980. évi népszámlálás 15. k. 95.) A beruházások első hulláma a hatvanas évek második felében a III. ötéves terv keretein belül kezdődött a megyeszékhely helyzetének fejlesztésével (pl. a Nyíregyházi Bútorgyár megalapítása, mintegy 150 millió forintos beruházás jegyében). (A könnyűipar III. ötéves tervének teljesítése, 16., Kopka 1960:1. MNL SzSzBVML XXIII.2. Előterjesztés a Végrehajtó Bizottsághoz a „könnyűipar helyzete és fejlesztésének feladatairól” szóló beszámolóhoz. 1976. március 26.)

¹⁸⁶ Szabolcs-Szatmár megyében és Hajdú-Bihar megyében a napi ingázók az aktív keresők közel 1%-át alkották, míg az ország többi megyéiben ez az arány 11 és 24% körül mozgott. Az ingázók aránya a helyben lakó keresőkkel szemben: Szabolcs-Szatmár megyében, Bács-Kiskun és Békés megyében volt (6-7%), a legmagasabb arány Pest megyében volt, ott a helyben lakó aktív keresők 41,6%-a, Nógrád megyében 22,3%-

ben az aktív keresők 17,3%-a, 1980-ra már több mint 27%-a volt naponta ingázó.¹⁸⁷ Az ingázás országosan 1960-ban 636 ezer főt az 1970. évi népszámlálás alapján pedig 993 ezer főt érintett.¹⁸⁸

Év	Férfi aktív kereső	Női aktív kereső
1949	70,2%	29,8%
1960	65,2%	34,8%
1970	62,1%	37,9%
1980	58,7%	41,3%
1990	57,3%	42,7%

1. táblázat: Aktív keresők megoszlása Szabolcs-Szatmár megyében nemek szerint, százalékban 1949 és 1990 között (1990. évi népszámlálás 18. k. Szabolcs-Szatmár megye adatai 22-23.)

A hatvanas években ez a létszám Szabolcs-Szatmár megyében 17114 fő volt.¹⁸⁹ Emellett az összes eljáró keresők (17114 fő) közel 80%-a, körül-belül 15 ezer kereső volt megyén belüli ingázó.¹⁹⁰ A hetvenes években ez az arány már 89,4%-ot tett ki, pontosan 38710 főt.¹⁹¹ 1980-ra ez a szám tovább emelkedett: amíg a lakóhelyén 182365 kereső dolgozott, addig a megyén belüli eljárók 66268 főt számláltak.¹⁹² 1990-re ez a szám átmene- tileg csökkenő tendenciát mutatott, azonban még így is a naponta ingázó népesség összlét- számának (68267 fő) jelentős részét jelentették a megyei ingázók, több mint 90%-át, azaz 63094 főt.¹⁹³

A megyén belüli ingázók aránya a rendszerváltás hajnalán valamelyest csökkent (az országos trendhez igazodva: 1970-ben 976733 fő, addig 1990-ben már 1145581 fő in- gázott naponta munkahelye és lakóhelye között¹⁹⁴), azonban még így is egy felülreprezen- tált társadalmi rétegről lehet beszélni. Emellett persze a megyéből naponta eljáró keresők

a, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 21,9%-a, Veszprém megyében 19,2%-a, Baranya megyében 17,8%-a, Győr-Sopron megyében 17,7%-a volt ingázó. (1960. évi népszámlálás 9. k. 10., Kisörsi 2021a:65.)

¹⁸⁷ 1980. évi népszámlálás 33. k. 43., 1970. évi népszámlálás 17. k. 13., 1980. évi népszámlálás 15. k. 17.,

¹⁸⁸ 1970. évi népszámlálás 30. k. 5.

¹⁸⁹ 1970. évi népszámlálás 30. k. 5.

¹⁹⁰ 1960. évi népszámlálás 9. k. 9., 112-113. vö. Kisörsi 2021a:65., 92., 94. 113.

¹⁹¹ 1970. évi népszámlálás 30. k. 13.

¹⁹² 1980. évi népszámlálás 33. k. 134.

¹⁹³ 1990. évi népszámlálás 18. k. 128.

¹⁹⁴ 1990. évi népszámlálás Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye. 7., Ezzel párhuzamosan az aktív ke- resők száma is csökkent, ugyanakkor a napi ingázók aránya az aktív keresőkhöz viszonyítva nem változott

aránya is mérsékelten nőtt: 1970-ben az eljárók 11%-a (4604 fő), 1980-ban 9,7%-a¹⁹⁵ (7163 fő), 1990-ben pedig 7,5%-a (5173 fő) választotta ezt az életformát.¹⁹⁶ (2. táblázat, ld. 38. oldal)

Az ingázók számát illetően drasztikus változás nem következett be, viszont a nemi arányok alakulásáról ez már nem mondható el. A megye aktív keresőinek arányához hasonlóan a hatvanas évektől, míg a férfi eljárók száma csökkent, addig a nők aránya jelentős mértékben növekedett. Míg 1960-ban az ingázók még több mint 89%-át alkották férfiak (16665 fő), és mintegy 10%-át (1895 fő) nők, addig 1980-ra már az eljárók harmada női kereső volt (21284 fő), addig csupán 71%-uk férfi (52147 fő). 1990-ben a férfi ingázók száma tovább csökkent, a megye ingázóinak 67%-át (46034 fő) tették ki (országos szinten a napi ingázók kétharmadát¹⁹⁷), míg a női keresők az ingázók 32,5%-át (22233 fő) jelentették.¹⁹⁸

A nők munkába állásának ösztönzése mellett az ingázó munkások iskolázottsági helyzete is politikai látótérbe került. A naponta ingázó réteg iskolázottsági helyzetét figyelembe véve a megyei ingázók csupán 36,7%-a rendelkezett általános iskolai végzettséggel 1980-ban, 1990-ben ez az arány 38% volt.¹⁹⁹

még jelentősen. 1980-ban és 1990-ben is „100 aktív keresőből 25 napi periodicitással ingázott.” (Illés 2002:267.)

¹⁹⁵ 1980-ban a megyei aktív keresőinek 0,5%-a, 1990-ben pedig 2,3%-a. (1980. 22. k. 1.rész 316., 1990. évi népszámlálás Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye.35., 1990 18. k. 22.) 1980-ban a legtöbb eljáró Pest megyét hagyta el,36373 más megyébe eljáró (az aktív keresők 7,7%-a), ezt követte Fejér megye (8595 más megyébe eljáró, az aktív keresők 4,1%-a), illetve Szabolcs-Szatmár megyét követve Borsod- Abaúj-Zemplén megye (8364 más megyébe eljáró, az aktív keresők 2,2%-a). (1980. évi népszámlálás 22. k. 2.rész:1016.)

¹⁹⁶ 1980. évi népszámlálás 33. k.:8, 394; 1990. évi népszámlálás Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye: 7

¹⁹⁷ Illés 2002: 263. Országos viszonylatban a napi ingázó férfiak aránya 1960 és 1980 között 81-ről 68%-ra csökkent, míg a női ingázók aránya 18,6%-ról 32%-ra emelkedett. 1990-ben az ingázók 35%-a nő, 65%-volt férfi. (1980.33. k. 8., 1990. évi népszámlálás Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye. 7.) Ez a jelenség azonban 1990 után átmeneti jellegűnek bizonyult. Az ingázó férfiak számának csökkenésében többek között az is szerepet játszott, hogy a nagyobb leépítések főként az építőipar és a bányászat terén elsősorban a férfiakat érintette (országos viszonylatban a munkanélküliek 67%-a férfi volt, és 33%-a nő). 1990 és 1996 között az ingázó férfiak és nők aránya egyaránt csökkent (Illés 2002: 277-278., 1990. évi népszámlálás 25. k.7.)

¹⁹⁸ 1960. évi népszámlálás 9. k.78., 1980. évi népszámlálás 33. k. 306., 1990. évi népszámlálás Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye 196.

¹⁹⁹ Az általános iskolai végzettség megszerzése kapcsán lehetett beszélni egy bizonyos fokú „újratemelő-désről”. A megyében már a hatvanas évektől kezdve a művelődési célkitűzések között szerepelt a munkások iskolázottságának javítása, azonban 1980-ban még így is az ingázók 20%-a nem rendelkezett legalább általános iskolai végzettséggel (ez nagyjából megfelelt az országos átlagnak, ami 19,2% volt -1980.33. k. 74., 1990-re országos szinten az eljáróknak már csak 6,2%-a (megyében 7,5%-a 1990-ben, 1980-ban 20,9%) nem rendelkezett nyolc általánossal. (1990. az aktív keresők munkahelye és lakóhelye.16. 197. 1980. 33. k. 218-219.). (1990. évi népszámlálás Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye 196-197., 1980. évi népszámlálás 33. k. 216-219. vö. MNL-OL-M-SZKL 2. f. 11. cs. 9. doboz 51. ö. e. 4. számú információs jelentés a vezető szakszervezeti szervek március hónapban végzett munkájáról és a dolgozók hangulatáról. 1980. április)

Évszám	1960	1970	1980	1990
Távolsági ingázók száma a megyében (fő)	2114	4590	7163	5173
Megyén belüli ingázók száma a megyében (fő)	15000	38710	66268	63094
Megyén belüli ingázók aránya a megye ingázóinak körében (%)	80%	89,4%	90%	90%
Megyén belüli ingázók száma országos szinten (fő)	636000	977000	1217000	1145581

2. táblázat: Ingázók aránya Szabolcs-Szatmár megyében és országos szinten 1960 és 1990 között (1980. évi népszámlálás adatai 33. k. 8, 394; 1990. évi népszámlálás Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye. 7.)

Emellett az ingázók iskolai végzettsége jóval alacsonyabb volt, mint a lakóhelyükön dolgozóké, ami többek között abból is adódott, hogy az ingázók között nagyobb számú volt a szakképzetlen fizikai dolgozó,²⁰⁰ mint lakóhelyükön dolgozó aránya (az 1984. évi mikrocenzus szerint az ingázóknál 80%, a lakóhelyükön dolgozó körében 65% volt).²⁰¹

A megyei viszonyokat figyelembe véve 1980-ban az ingázók nagyobb aránya rendelkezett szakvégzettséggel (az ingázók 25,1%-a, 18448 fő, lakóhelyükön dolgozó 15,7%-a, 28200 fő), mint akik helyben vállaltak munkát, viszont az általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya kiegyenlített volt (ellentétben a középiskolai és felsőfokú végzettséggel, a helyben lakó dolgozó javára), sőt valamivel alacsonyabb, mint az ingázóknál.²⁰²

III. 2. Főbb ingázási csomópontok

Az iparosítási hullám első szakasza leginkább a megyeszékhely gazdasági életére volt hatással. a gumigyár és a konzervgyár megjelenésével a hatvanas évek első felében.²⁰³

²⁰⁰ Minél alacsonyabb iskolai végzettségű volt az adott társadalmi réteg annál nagyobb gyakoriságú volt közöttük az ingázás. Ebből következően az ingázás elsősorban a szakképzettségrel nem rendelkező községekben lakó férfiak életmódját határozta meg. (Andorka 1979:97)

²⁰¹ Valuch 2001:72.

²⁰² 1980. évi népszámlálás 33. k. 218-219. 1990. évi népszámlálás Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye. 196-197.

²⁰³ Ennek ellenére 1963-ban a városban még mindig csak két olyan üzem működött, ami 500 főnél több embert foglalkoztatott. A folyamatot nehezítve, a város a hatvanas évek elején még nem rendelkezett az erre a célra alkalmas közművesített épülettel. Ezek a körülmények nem csak Nyíregyháza, hanem más települések, Kisvárdra és Mátészalka esetében is nehezítették a gazdasági fejlesztést. (kezdetben még egyéb épületek pl. repülőtéri épületek felhasználásával Tatai 1965:136., Sallai 1987:258.). Nyíregyházán csak 1964-re fejezték be a csatornahálózat kiépítését, a megyeszékhelyek közül utolsóként. (Kókai 2004:113-114., 120.,

Nyíregyházán 1949 és 1970 között lényegében megkétszereződött az aktív keresők száma (22206-ról 39322 -re).²⁰⁴ Míg 1960-ban az ipari szektorban csupán 6485 fő, a foglalkoztatottak 27,4%-a dolgozott,²⁰⁵ 1970-ben már az aktív keresők 40%-a.²⁰⁶

Az aktív keresők száma 1970 és 1980 között is megduplázódott Nyíregyházán, a nagyrészt képzetesebb szakmunkásokat és betanított munkásokat²⁰⁷ foglalkoztató ipari szektor gazdasági jelentősége is megnőtt. Az iparban foglalkoztatottak száma jelentős mértékben nőtt (12063-ról 15440-re) ugyancsak az építőiparban dolgozó aktív keresők száma is ilyen intenzitással növekedett (3463-ról 5534-re).²⁰⁸ Ez a fejlődés többek között annak is volt köszönhető, hogy 1971 és 1975 között a kommunális beruházások 70%-a városokban valósult meg, ami együtt járt a településfejlesztési koncepció által kijelölt *felsőfokú központok* és *megyeszékhelyek* példának okáért, Nyíregyháza, Szekszárd és Zalaegerszeg megerősödésével.²⁰⁹ A megyeszékhelyek ezáltal regionális központok és a napi bejárás legfontosabb gócpontjai lettek²¹⁰ („a megyeszékhelyek virágkora”²¹¹). 1960-ban 4519 fő volt a bejárók száma, akik az aktív keresők 15%-át jelentették.²¹², a 13%-os bejárásai többségével mindössze a tizennyolcadik helyen állt a megyeszékhelyek²¹³ rangsorában.²¹⁴ 1980-

Tatai 1984:29., Béltéki-Ráskó 1966:67.) A későbbiekben a közművesítés hiánya miatt az ipartelepítés további akadályokba ütközött, erre megoldást kínálva a megyei vezetés bevezette *víz- és szennyvízérdekeltségi hozzájárulást*. (Körtély 1981:365.)

²⁰⁴ 1980. évi népszámlálás 15. k. 24., 1970-ben 1000 lakosra 170 ipari munkás jutott, de még így is elmaradva (utolsó helyen) az országos átlag mögött (a városi átlag: 1000 lakosra 283 fő). (Kókai 2004:115.)

²⁰⁵ 1960-ban 1000 nyíregyházi lakosra csak 104 ipari szektorban foglalkoztatott jutott. Az országos átlag a megyeszékhelyek és központi településeknél 230 fő volt. (Kókai 2004:114.)

²⁰⁶ Kókai 2004:115

²⁰⁷ Míg 1970-ben a fizikai dolgozók 37%-a, 1980-ban már 50%-a szakmunkás volt. (1970. népszámlálás 17. k. 348., 1980. népszámlálás 15. k. 484.,) vö. Gyuricsku 1972

²⁰⁸ 1980. évi népszámlálás 15. k. 24.

²⁰⁹ Kókai 2004:116., Beluszky 1981b:322. A városok népességszámváltozása kiugróan magas, átlagosan 35%-os volt 1970 és 1977 között, valamint az ipari keresők száma 15-30%-al növekedett a hetvenes években. (Beluszky 1981b:320.)

²¹⁰ Beluszky 2004:204.

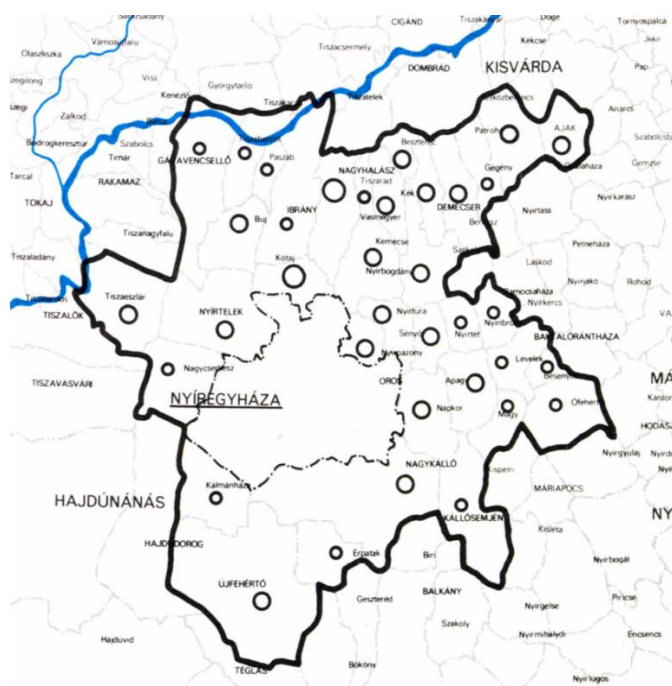
²¹¹ A szocialista korszakban a kulturális és igazgatási központokat jelentő városok (Nyíregyháza, Veszprém, Eger, Zalaegerszeg) iparosítása, illetve „a megyeszékhelyek áttelepítése szocialista városokba” is a korszak településpolitikájának szerves részét képezte (Beluszky 2004:201.) A megyeszékhelyek gazdasági életének fellendülése együtt járt a városok lélekszámának emelkedésével: 1970 és 1980 között. Veszprém lakossága 43%-al, Nyíregyháza lakossága 31,8%-al, míg Zalaegerszeg esetében ez az arány 39,6%-os volt, ellentétben az országos átlaggal (11,5%). (Kókai 2004:117.)

²¹² 1960. évi népszámlálás 9. k. 50.

²¹³ 1960-ban a szomszédos megyékhez viszonyítva az országos adatokat tekintve Miskolcon volt a legnagyobb a bejárásai többlet (több mint 22 ezer fős bejárásai többlet, amivel a második helyen állt a főváros után). Ez 1970-re még tovább növekedett 28 200 főre, Debrecen pedig 1960-ban a nyolcadik helyen volt, közel 7000 fő többlettel. (1970. évi népszámlálás Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye, 27.1960. évi népszámlálás 9. k. 14.)

²¹⁴ A város jelentős bejárásai többlettel a hetvenes években sem rendelkezett. (1980. évi népszámlálás 33. k. 46.)

ra már 18532 fő volt a városba bejárók száma, akik a város 38 településéből álló vonzásokörzetének.²¹⁵ A települések egy része úgynevezett „lakóhelytelepülés”²¹⁶ volt a város 37 km-es közúti vonzásokörzetén belül.²¹⁷ Ezen belül a maga 11 településből álló agglomerációs övezetének lakói voltak.²¹⁸ (1. ábra). Az övezet lakossága a városon kívül 1970-ben 125 ezer, 1980-ban 122 ezer főt tett ki, a vonzásokörzet aktív keresőinek pedig több mint 40%-a eljáró volt.²¹⁹ Ugyanakkor a helyben lakó aktív keresők csupán 3%-át alkották az eljárók 1980-ban.²²⁰

1. ábra: Nyíregyháza napi munkaerővonzási körzete 1979. január 1. (Budapest és a jelentős vidéki városok napi munkaerővonzási körzete.1981. 31.)

²¹⁵ Budapest és a jelentősebb városok napi munkaerővonzási körzete, népességének főbb jellemzői /1986/, 48., A megyeszékhelyek, megyei városok között a tizedik helyen állva, de még így is 1960 és 1980 között a népességszámot tekintve dinamikus fejlődési tendenciát produkáló övezetként (100% körüli népességnövekedés). (Daróczy 2002:157. Budapest és a jelentősebb városok napi munkaerővonzási körzete népességének főbb jellemzői /1986/. 100.)

²¹⁶ Az a település, ahol az aktív keresők legalább 15%-a az iparban foglalkoztatott, illetve ahol az ingázók aránya az aktív keresők legalább 90%-a vagy abszolút számuk meghaladja a 100 főt. (Szabolcs-Szatmár megye kiemelt településeinek ipari szerepköre 1.)

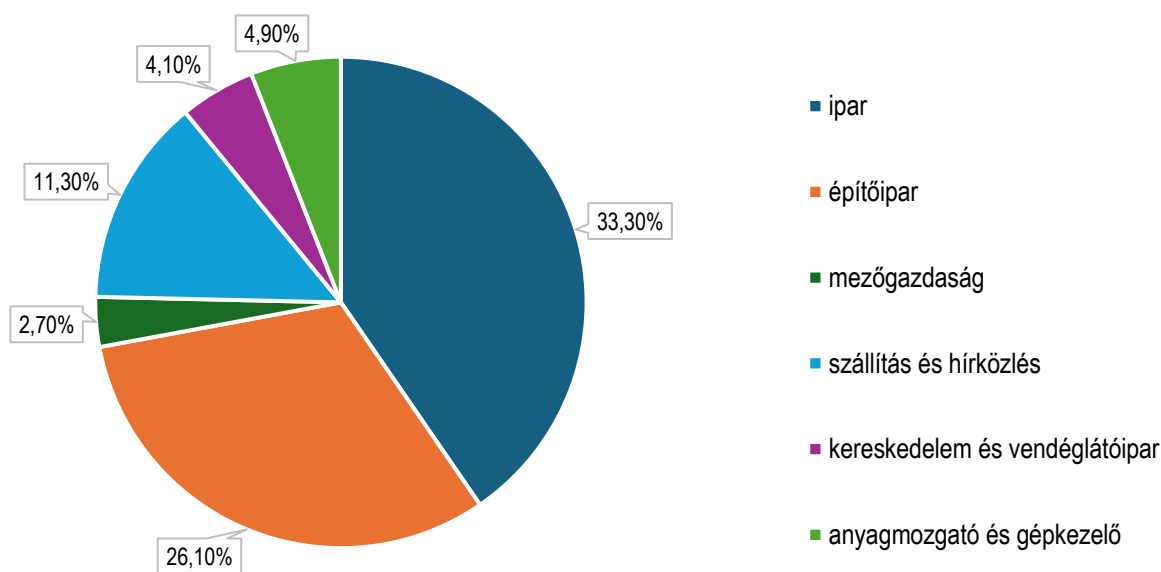
²¹⁷ Szabolcs-Szatmár megye kiemelt településeinek ipari szerepköre 11.

²¹⁸ Nyíregyháza a korszakban viszonylag átlagos méretű agglomerációs övezettel rendelkezett (48-49 ezer fős). Országosan a budapesti agglomerációs övezet volt a legjelentősebb -a városkörnyék vonzereje meghaladta a központ népességének csökkentő tendenciáját - ami az ország népesség közel 24%-át jelentette. (Eklér-Nagy 1986:73., Daróczy 2002:159-160.)

²¹⁹ Budapest és a jelentősebb városok napi munkaerővonzási körzete, népességének főbb jellemzői 1986:48.

²²⁰ 1980. évi népszámlálás 33. k. 47.

1960 és 1980 között a városban közel megnégyszereződött a bejárók száma, akiknek 1970-ben 44%-a, 1980-ban már közel 50%-a építőipari/ipari munkás volt.²²¹ (2. ábra) Nyíregyháza mellett a hetvenes évektől a megye más városai is a megyén belüli ingázás gócpontjai lettek. Az 1970-es évek településfejlesztési és gazdaságpolitikai döntéseinek köszönhetően a kedvezményezett és a fokozatosan ipari központokká alakuló települések száma tovább nőtt. Ennek eredményeképpen, míg a IV. ötéves terv keretein belül a megyei települések közül Nyíregyháza²²² volt kiemelt ipari fejlesztési centrum, később az V. ötéves terv jegyében hivatalosan is bővült a kedvezményezett városok köre.²²³ Ennek első lépését a korszak településfejlesztési koncepciójaként az állam kizárólagos döntéseként, a kijelölt települések városi rangra emelése jelentette, ami együtt járt némi prioritással az iparosítás terén.²²⁴

2. ábra: A Nyíregyházára bejáró fizikai dolgozók arányának százalékos megoszlása a főbb gazdasági területeken (1980.évi népszámlálás 33.k. Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye. A naponta ingázók adatai. 630.)

²²¹ 1980.évi népszámlálás 33. k. 630.

²²² Nyíregyháza volt a megye egyetlen hivatalos városa egészen 1969-ig. (Beluszky-Vörösmartiné 1980:167.)

²²³ Tatai 1981:178.

²²⁴ Beluszky-Györi 2006:73-74.

Mátészalka ipari fejlesztése a hatvanas években vette kezdetét, Nyíregyháza után a második legnagyobb munkaerővonzási körzettel rendelkezett a nyolcvanas évek elején. Mátészalka várossá nyilvánítása a hatvanas évek végére, az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció (a továbbiakban OTK) megszületése előtti időszakra 1969-re tehető.²²⁵ Jelentősége már a két világháború közötti időszakban számottevő volt, kezdetben „hiánycentrumként”,²²⁶ a hetvenes évektől gazdasági/igazgatási központként működött.²²⁷

Az iparfejlesztési alapból történő „közművesítési hullámnak” köszönhetően pedig hamarosan megindult a város ipari fejlesztése (1968-ban).²²⁸ A város napi munkaerővonzás körzete míg 1970-ben 51 ezer főt, addig 1980-ban 49 ezret tett ki, a vonzáskörzet helyben lakó aktív keresőinek 46%-a pedig ingázó volt (3. ábra, 43. oldal).²²⁹ A két városon kívül iparfejlesztési támogatásban részesült a továbbiakban a megye települései közül Fehérgyarmat, Vásárosnamény, Nyírbátor, Kisvárdá is. Ezeket a településeket Mátészalkához hasonlóan ugyancsak a hetvenes években nyilvánították várossá. Ipari fellendülésük is nagyrészt ebben az évtizedben kezdődött.²³⁰

Utóbbi településeken (Mátészalkát is beleértve) 1970 és 1980 között a bejáró dolgozók 52-53%-a (1970-ben 20059 fő, 1980-ban 36456 fő) vállalt munkát (4. ábra, 44. oldal).²³¹ A nagyobb városok mellett a hatvanas évek politikai változásai a nagyobb falvak, kisebb települések gazdasági fejlődésére is hatással voltak (pl. Tiszalök, Csenger, Balkány).²³² A kisebb települések politikai és ipari jelentősége az OTK következtében nőtt

²²⁵ Kovács 1990:12-13., A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 23/1969. számú határozata Mátészalka várossá alakításáról. Magyar Közlöny 1969/50.:480.

²²⁶ Süli-Zakar 1992:48.

²²⁷ Kovács 1990:11.

²²⁸ Szabolcs-Szatmár megye kiemelt településeinek ipari szerepköre 14.

²²⁹ Budapest és a jelentősebb vidéki városok napi munkaerővonzási körzete 1986:63.

²³⁰ Tatai 1984:64., Czibalmos 1973:5., Kovács 1990:13., Tatai 1968:14.,

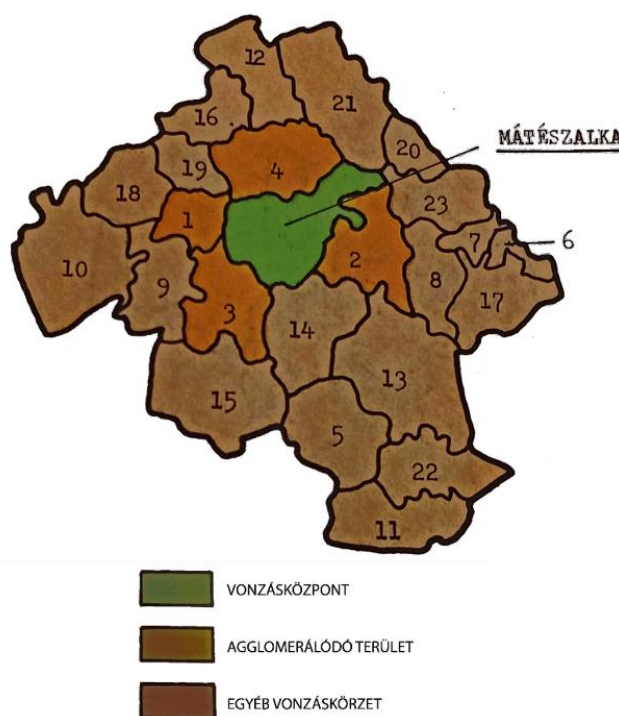
A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 19/1978. számú határozata egyes nagyközségek várossá szervezéséről. Magyar Közlöny 1978/68:703.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 16/1972. számú határozata Békés, Kiskőrös, Mezökövesd, Nyírbátor nagyközségek várossá szervezéséről. Magyar Közlöny 1972/96:1011., Nyírbátor társadalmi-gazdasági helyzete 9., A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 6/1970. számú határozata Kisvárdá, Dombóvár és Százhalombatta várossá alakításáról. Magyar Közlöny 1970/12:85.

²³¹ 1980. évi népszámlálás 33. k. 44-47.

²³² A hetvenes években különösen Baktalórántháza, Csenger, Tiszalök és Rakamaz esetében jelentős mértékű volt a női aktív keresők aránya (52-53%, ami nagymértékben meghaladta a megyei átlagot) köszönhetően a könnyűipari (cipő, ruha) vállalatok megtelepedésének a településeken. (Barabás és mtsai. 1979:318., Ism. 1977b:1.) Ezek közül is főként Csenger rossz közlekedéscsökkentő adottságainak köszönhetően lett 1980-ra a főként határmenti településekről mintegy 500 bejárót foglalkoztató központok egyike. (Hajnal 1981:508., Hajnal 1983:664., 1980. évi népszámlálás 33. k. 135.) 1970-ben az megye ipari foglalkoztatottjainak 24,6%-a, 1980-ban 31,8%-a ebben az ipari ágazatban dolgozott. (1970. évi népszámlálás 17. k. 92, 1980. évi népszámlálás 15. k. 94.)

meg, miután kiemelt alsófokú központoknak minősültek, és főként a hetvenes és nyolcvanas évek könnyűipari beruházásainak kiemelt célpontjai lettek.²³³

3. ábra: Mátészalka munkaerővonzási körzete 1980. január 1. (Budapest és a jelentősebb városok napi munkaerővonzási körzete népességének főbb jellemzői. 63.) Jelmagyarázat: 1. Jármű, 2. Kocsord, 3. Nyírmeggyes, 4. Ópályi, 5. Fábíánháza, 6. Fülöpösdaróc, 7. Géberjén, 8. Győrtelek, 9. Hodász, 10. Kántorjánosi, 11. Mérk, 12. Nagydobos, 13. Nagyecsed, 14. Nyírcsaholy, 15. Nyírkáta, 16., Nyírparasznya, 17. Ökörítőfülpös, 18. Ór, 19. Papos, 20. Szamoskér, 21. Szamosszeg, 22. Tiborszállás, 23. Tunyogmatolcs

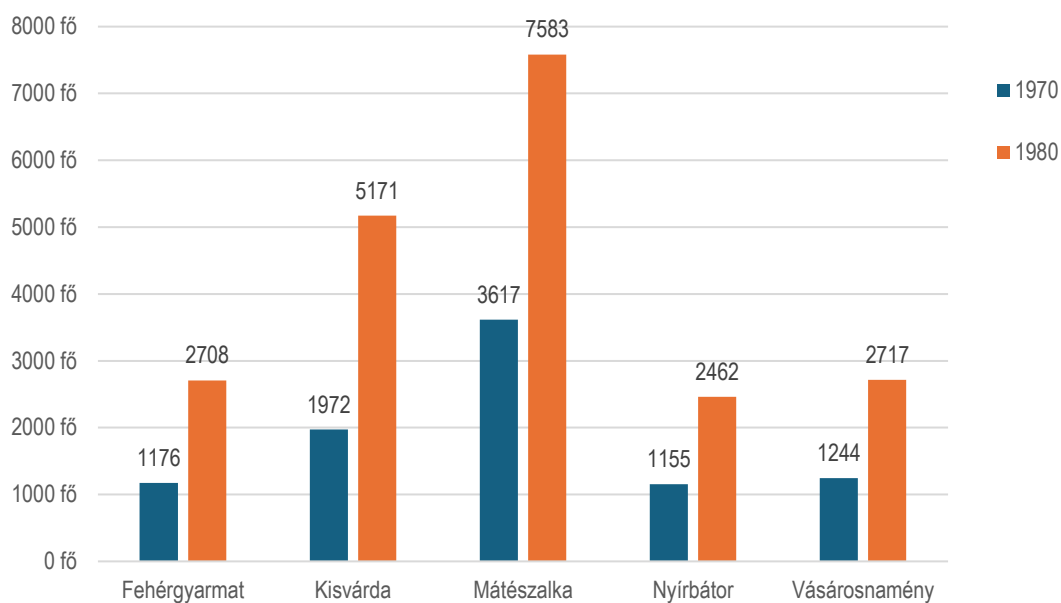
Míg 1960-ban még a bejárók jelentős része, 70%-a községben talált munkát,²³⁴ addig a városok számának emelkedésének és az iparosítási folyamatának megindulását követően 1980-ra, ez az arány már csak a 40%-ot közelítette meg (28546 fő),²³⁵ 1990-re pedig tovább csökkent 36,2%-ra (23286 fő).²³⁶

²³³ Barabás és mtsai. 1979:318. A nyolcvanas években 1000-nél több főt foglalkoztató beruházások: Nagykálló, (textil és cipőipar) Rakamaz(cipőipar), Demecser (textilipar, élelmiszeripar), Nagyhalász (textilipar). 500-1000 főt foglalkoztató könnyűipari létesítmények: Tiszalök (textilipar) Újfehértó (textilipar), Tyukod (élelmiszeripar), Csenger (cipőipar), Gávavencsellő (cipőipar)- Hajnal 1988:258.). Összeségében a korszakban 90 településen működött legalább 20 főt foglalkoztató, 20 községben pedig legalább 500 főt foglalkoztató ipartelep. (Molnár 2013:103-104.) A könnyűiparban foglalkoztattok száma a megyében a hetvenes években míg 1975-ben közel 15 ezer fő volt, addig 1980-ra már elérte a húszezret (a megye aktív keresőinek 7,8%-át). (Bakos 1978:854., 1980. évi népszámlálás 15. k. 17.)

²³⁴ 1960. évi népszámlálás 9. k. 36.

²³⁵ 1980. évi népszámlálás 33 k. 134.

²³⁶ 1990. évi népszámlálás. Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye. 35.

4. ábra: A bejárók számának alakulása a megye nagyobb városaiban 1970 és 1980 között (1980.évi népszámlálás. 33. k. Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye. A naponta ingázók adatai. 44-47.)

IV. Szociálpolitika és ingázás Szabolcs-Szatmár megyében az 1960-as és 1970-es években

A fogalom értelmezése felől közelítve, a szociálpolitika egyet jelent a szolidaritással,²³⁷ a szociális jogok biztosításával, a jóléti intézkedésekkel, illetve a jóléti állam fogalmával²³⁸ áll összefüggésben.²³⁹ Célja pedig „a szabadpiaci versenyből fakadó jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségek tompítása, a társadalmi integráció és a szolidaritás érzésének erősítése.”²⁴⁰ Emellett a *társadalompolitika*²⁴¹ fogalmával azonos, beleértve minden olyan kormányzati területet, pl. az adópolitikát, és gazdaságfejlesztési politikát, ami hatással van a foglalkoztatásra, a jövedelemre, az emberek jólétére.²⁴² A politikai terület hagyományos meghatározásával ellentétben az 1950-es évek második felétől, a szociális biztonság jelenésére terelődött a hangsúly, ugyanakkor az államszocialista rendszer politikai gyakorlata nem jelentett egyet a bevett fogalommal. A fejezet kiindulópontja alapvetően a szociálpolitika intézményi, főként vállalati szintű érvényesülése, ami az évtizedek során a vállalati gazdálkodás egyik eszközének, illetve a fluktuáció elleni megoldásnak is minősült.²⁴³

A fluktuáció problémájának megjelenése a politikai gyakorlatban a hatvanas évek végére, a hetvenes évek elejére tehető. Az ötvenes évek végétől különböző intézkedések léptek életbe a fluktuáció mérséklése céljából: a kötelező munkaközvetítésen és a vállalati szociális rendszerfejlesztésén át a szigorúbb retorzióig.²⁴⁴

²³⁷ A szolidaritás a jóléti rendszerek egyik alappillére. A szolidaritás egyet jelent a kölcsönös társadalmi felelősségvállalással, amely esetben „a jóléti rendszereket az a közös meggyőződés mozgatja, hogy (...) az egymással szolidáris társadalmi hálózatokhoz való legszélesebb körű kapcsolódással, a társadalmi hátrányok nemzeti szintű biztonsági kockázat megosztásával érhető el.” (Krémer 2009:120)

²³⁸ A jóléti állam fogalmának értelmezése többféleképpen lehetséges. Nem csupán egy eszményt jelöl, az emberek jólétét, méltóságát, jogaik érvényesülését, hanem politikai szinten „a jóléti célok által vezérelt, teljes társadalmat összefogó állam”. Emellett a jóléti állam a „welfare state” fogalmával is leírható, ami magába foglalja az állami szektor jóléti ágazatát, illetve „a jóléti társadalmak államaként is értelmezhető”, ha a jóléti államot a jóléti területen működő állami és nem állami szereplők együttesének működési egységének tekintjük. (Krémer 2009:131-132.)

²³⁹ Tomka 2015:9.

²⁴⁰ Horváth 2012:21-22.

²⁴¹ A hazai terminológiában Ferge Zsuzsa szociológus szóhasználatából átvett fogalom. (Krémer 2009:116) A társadalompolitika ebben az értelemben, „a társadalmi viszonyok újratermelését, a társadalmi struktúra alakulását kívánja befolyásolni.” (Ferge 1991:93)

²⁴² Krémer 2009:116. lásd még: Tomka 2015:9.

²⁴³ Krémer 1987:168-169.

²⁴⁴ Kisörsi 2021a: 127-128., A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 15/1956. (XII.29.) számú rendelete a népgazdaság átszervezésével kapcsolatos munkaügyi kérdésekről, Magyar Közlöny 1956 december 29., 106. szám, 617., MNL OL M-KS 288. f. 24. cs. 60. doboz 31. ő. e. Tájékoztató jelentés a főosztályvezetői értekezlet részére -Az 1969. évi munkaerőhelyzet és a munkaerőmozgás értékelése, Javaslat a fluktuáció

A szociálpolitika jelentősége az 1950-es évek második felétől kezdve nőtt meg, köszönhetően annak, hogy a munkásellátás és a munkavédelem a politikai gyakorlat középpontjába került. Ez a folyamat az évtizedek folyamán tovább folytatódott, köszönhetően az 1960-as évek gazdasági és társadalmi változásainak, az új gazdasági mechanizmus 1968-as meghirdetésének, ami hozzájárult a vállalati szociálpolitikai tevékenység kibontakozásához, az ingázás mértékének növekedésének hatására az 1970-es évektől pedig a vállalati szociális juttatások jelentősége még hangsúlyosabbá vált.²⁴⁵

IV. 1. Országos (szociál)politikai irányelvek 1953 és 1980 között

A második világháborút megelőző években a munkásvédelem, és a segélyezési rendszeren túl a munkásjóléti intézkedések is a politikai terület részét képezte. A munkásjóléti tevékenység keretein belül többek között a lakáspolitikáé élvezett kitüntetett szerepet, amely kapcsán az állami és vállalati politika működött egymás mellett. Emellett a későbbiekben pedig a szegénypolitikát is a szociálpolitikai gyakorlat szerves részének tekintették.²⁴⁶ A kommunista hatalomátvételt követően a szocializmus szociálpolitikáival történő azonosítása bizonyult hivatalos politikai álláspontnak. A politikai rendszer feleslegesnek ítélte az elkülönült szociálpolitikát „mivel a gazdaság működése a szocialista társadalomban automatikusan megold minden, még létező szociális kérdést.”²⁴⁷ A szociálpolitika magába foglalta a munkavédelmet, a társadalombiztosítást és a munkahelyi szociális juttatások valamennyi formáját.²⁴⁸ A szociális juttatások fogalma a politikai köznyelv része lett,²⁴⁹ az „állam jóságos adományának” tekintették.²⁵⁰ Az 1940-es évek végére és 1950-es évek elejére, habár a fennálló politikai hatalom legfontosabb társadalmi bázisának a munkásréteg számított, azonban ennek ellenére az élet és munkakörülmények folyamatos romlása volt tapasztalható az üzemi munkásréteg körében, ami komoly társadalmi feszültséget

csökkentésére, 1970. február. MNL OL M-KS 288. f. 24. cs. 60. doboz 31. ő. e. SZOT Titkárság- Irányelv a munkaerővándorlás szükséges szinten tartására, 1970. március. , lásd még: Fazekas-Köllő 1985

²⁴⁵ A vállalati önállóság politikai, társadalmi és gazdasági háttéréről lásd: Ladányi 2010, Krémer 2009

Ferge Zsuzsa munkájában a tervutasításos rendszer folyamatos bírálatára helyezte a hangsúlyt, amit 1950-re datált, felhívva a figyelmet a kezdeti kritikákra – összehasonlítva sikertelen csehszlovák és lengyel példákkal –, ami karöltve az 1960-évek gazdasági és társadalmi változásaival hozzájárult a vállalati önállóság folyamatos kibontakozásához (Ferge 2010: 41-43).

²⁴⁶ Gyáni 1994: 7.,14-15., 19.

²⁴⁷ Ferge 1991:93.

²⁴⁸ Tomka 2003:62.

²⁴⁹ Horváth 2012:26-27.

²⁵⁰ Ferge 1991:77.

okozott a nagyobb gyárakban. Emellett az általános áru és lakáshiány és a bérek visszaesése is rányomta bélyegét a munkások általános hangulatára.²⁵¹ Közvetve már az 1950-es évek második felétől kezdve a Rákosi-rendszer által képviselt politikai gondolkodásmódot bírálva fokozatosan a szociális biztonság biztosítására helyeződött a hangsúly.²⁵²

A munkáshatározat megszületését megelőző felmérés rávilágított a legfontosabb szociális problémákra, a lakáshelyzet megoldatlanságára, a munkásszállók kritikus helyzetére, a munkásosztály kulturális helyzetének hiányosságaira, valamint a jelentős mértéket öltő fluktuációra, illetve a munkásréteg „fellazulására”, amely a rendszer legitimitációja szempontjából komoly problémát jelentett. Ezt a helyzetet a politikai vezetés a korábbi politikai irányvonal „torzulásának” tekintette.²⁵³ A politikai vezetés legfontosabb céljait az 1958-as munkáshatározatban deklarálta.²⁵⁴ Elsőként ismerték fel azt a tényt, hogy a munkások szükségletei „nem másképpen, hanem ugyanúgy alakulnak a kapitalista országokban.”²⁵⁵ Az új munkáspolitikára már nagyobb hangsúlyt fektetett a lakáspolitikára és egyéb szociális juttatásokra, a munkások anyagi követeléseinek kielégítésére, főként lakástámogatás és szociális juttatások formájában. A meghozott döntések hatékonyságát is jelezte, hogy végrehajtását a politika vezetés szigorúan ellenőrizte.²⁵⁶ Ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy az üzemek, vállalatok rendszeresen tájékoztatták a központi szerveket a munkásellátás helyzetéről, a munkások életkörülményeiről.²⁵⁷

A munkáshatározatban lefektetett célok megszületése egy nagy horderejű politikai változás kezdetének tekinthető. A határozat nem csupán a munkásréteg helyzetének javulását célozta meg, szociális juttatások formájában, hanem a későbbiekben, az ingázó munkások társadalmának helyzetét illetően is lépéseket tett.

Az 1960-as évek második felének gazdasági politikai döntései, az 1968-as új gazdasági mechanizmus meghirdetése következtében olyan politikai változások történtek, ami

²⁵¹ Valuch 2020:234.

²⁵² Ferge-Lévai-Pik (szerk.) 1987:7.

²⁵³ MNL OL M-KS 288 f. 21. cs. 19. doboz 20. ő. e. Jegyzőkönyv az 1958. augusztus 8-án a munkásosztály helyzetét tárgyaló értekezletről. 1958. augusztus 8.

²⁵⁴ Horváth 2012:27-28., Bartha 2012:60., Ságvári-Vass (szerk.) 1964: 261-266., Földes 2018: 127., lásd még: Habuda 1982

²⁵⁵ Bartha 2012:60.

²⁵⁶ Ennek egyik korai példája egy a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság által 1960-ban lefolytatott vizsgálat volt, amelynek keretein belül kijelölt vállalatok szociális ellátottságának helyzetét ellenőrizték. (MNL OL M-KS 288. f. 23. cs. 74. doboz 33. ő. e. Jelentés a dolgozók szociális ellátásának egyes kérdéseiben folytatott vizsgálatról. 1960. január 28.)

²⁵⁷ Bartha 2012:60.

együtt járt egy olyan vállalati önállósággal is, ami a vállalati szociális tevékenység folyamatos kibontakozásához vezetett.²⁵⁸ Az 1960-as évek gazdasági és politikai változásai a vállalati szociális hálózat tevékenységének és intézményrendszerének (gyermekintézmények, üzemi étkeztetés, munkásszállók) alapjait teremtették meg. A vállalati szociális hálózat fenntartásának költségeit nagyrészt a vállalati jóléti és kulturális alap fedezte, amelynek jelentős részét képezték a szociális kiadások.²⁵⁹ Egyúttal megkérdőjelezhetetlenné vált a vállalati bejáró munkások helyzetének megkönnyítését célzó vállalati szociális tevékenység fontossága is.²⁶⁰

Az 1960-as évek közepétől egy olyan konszolidációs folyamat²⁶¹ vette kezdetét, amelynek legfőbb célkitűzése a politikai stabilitás, és további társadalmi feszültségek elkerülése volt.²⁶² Immáron a szociális gondoskodásra a társadalmi egyenlőtlenség visszaszorításának eszközeként tekintettek, ebből adódóan pedig ezt a politikai területet részben az életszínvonalpolitikával²⁶³ is azonosították.²⁶⁴ Ennek jegyében a politikai vezetés kiemelt jelentőséget tulajdonított az üzemi munkásréteg kielégítő életkörülményének biztosításának és további, a munkásréteg szociális helyzetének javítását megcélzó intézkedések

²⁵⁸ Ferge Zsuzsa munkájában a tervutasításos rendszer folyamatos bírálatára helyezte a hangsúlyt, amit 1950-re datált, felhívva a figyelmet a kezdeti kritikákra – összehasonlítva sikertelen csehszlovák és lengyel példákkal –, ami karöltve az 1960-évek gazdasági és társadalmi változásaival hozzájárult a vállalati önállóság folyamatos kibontakozásához (Ferge 2010:41-43).

²⁵⁹ Egy 1977. évi jelentés szerint a vállalati jóléti és kulturális alap felhasználását illetően a legnagyobb tételnek az üzemeltetetés biztosítása bizonyult (kb. 50%), ezt követte az üdültetésre, valamint a kulturális kiadásokra szánt kiadások, ami az alap közel 30%-át jelentette országos szinten. (MNL OL M-SZKL 2 f. 16. cs. 4. doboz 13. ő. e. Tájékoztató jelentés a SZOT Elnökség részére a jóléti és kulturális alapok 1976. évi felhasználásának szakszervezeti tapasztalatairól. 1977. június 16.) A pénzügyi alap negyedik legnagyobb tételének (az alap 20%-ának) a szociális kiadások számítottak, amely magába foglalta többek között a vállalati szociális létesítmények fenntartását (kivéve a munkásszállókat, mert fenntartásuk a vállalati részesedési alapról történt), illetve a vállalati társadalmi akciók költségét. (MNL OL M-SZKL 2 f. 16. cs. 4. doboz 13. ő. e. A vállalati jóléti és kulturális alap. 1977. június).

A vállalati szociális rendszer gerincét a Szakszervezeti Bizottság, a Szakszervezeti Tanács és a munkásellátási bizottságok képezték. (Munkásellátási bizottságok kézikönyve 1958:30. A munkásellátási bizottságok tevékenysége 1971: 4-8., 15., 60-61., 68. Lakatos-Sevella (szerk.) 1977:149-154, M. Nagy Imre 1967:27-28.)

²⁶⁰ A juttatások igénybevételének feltételeit a vállalati kollektív szerződés tartalmazta (14/1970. (XII.20.) MüM. rendelet- a kollektív szerződésekről, Magyar Közlöny (101.) 1970. december. 20.1970/101:1079.)

²⁶¹ Egyfajta „sajátos” konszolidáció képében, melynek legfőbb célja az volt, hogy „leplezze, illetve kendőzze a rendszer szovjet jellegét”. (Rainer 2011:37)

²⁶² Valuch 2020:236-237. Horváth 2012:23.

²⁶³ Az 1956. évi forradalmi események jelentős mértékben megváltoztatták a politikai vezetés addigi viszonyát a szociális kérdésekhez. A szociálpolitika és ezáltal az életszínvonalpolitika fogalmának megjelenése a politikai életben egy legitimációs, konszolidációs folyamat részének volt tekintendő. (Horváth 2012:29.) Ennek a politika felfogásnak szerves részét képezte az addigi „politikai diszkrimináció” megszüntetése a szociálpolitikában. (Ferge 1998:107.)

²⁶⁴ Horváth 2012:29.

kidolgozásának.²⁶⁵ A korszakban ennek megfelelően már a szociális biztonság négy válfóját különböztették meg egymástól, amelyek függetlenül működtek a következő évtizedekben. Ezek egyike a teljes foglalkoztatottság volt, aminek folyamatos megteremtése a gazdaságpolitika rendre legfontosabb célkitűzései között szerepelt. Emellett a társadalombiztosítás, az ártámogatások is a szociális gondoskodás fontos elemét jelentették, azonban jelen esetben a munkahelyek kiemelt szerepe, a szocialista jóléti hálózat negyedik eleme érdemel kitüntetett szerepet. A szociális rendszer ezen sarokköve Magyarországon lényegében a vállalatok által képviselt szociálpolitikai irányelvek és az állami szociális gondoskodás összefonódásával, egyfajta hibrid jellegként valósult meg a gyakorlatban. Ez a szociálpolitikai stratégia magába foglalta a vállalati szociális juttatások valamennyi formáját, valamint a vállalati intézményhálózat működtetését is.²⁶⁶

Az 1960-as évektől kezdve megvalósuló szociális rendszer jellege kapcsán, hogy ténylegesen tekinthető-e klasszikus értelemben vett szociálpolitikának az állam és a vállalati szociális tevékenységének gyakorlata, megoszlanak a vélemények. A korszakban a munkahelyek biztosítása és védelme, a szociális biztonság folyamatos kiszélesítése a társadalmi rétegekre, illetve a lakásprobléma kezelése is kiemelt jelentőséggel bírt, azonban ez nem tévesztendő össze a társadalmi rétegeket megcélzó klasszikus értelemben vett szociálpolitikával.²⁶⁷ Emellett habár a jóléti ellátás biztosított volt, azonban sem a személyes szabadságot, sem az autonómiát nem segítette elő, helyette a hatalomtól való függés érzésének megerősítését szolgálta.²⁶⁸

A korszak szociálpolitikai tevékenységének értékelése kapcsán elengedhetetlen emellett annak vizsgálata, hogy Magyarország kvázi jóléti államnak volt-e tekinthető az 1960-as és 1970-es években? A történeti szakirodalom szerint a magyar példa a jóléti államok egy különös modelljét képviselte. Habár többek között a szociális jogok megcsorbítása következtében nem beszélhetünk klasszikus értelemben vett jóléti államról, ugyanakkor a vállalatok jelentős szociális szerepvállalása (pl. óvodák, bölcsődék, nyaraltatás,

²⁶⁵ Valuch 2020:236-237.

²⁶⁶ Tomka 2015:77-81.

²⁶⁷ Horváth 2012:23.

²⁶⁸ Habár megteremtette a társadalmi stabilitás érzését, azonban ezzel párhuzamosan egy függőségi viszony is kialakult. A rendszer „nem csupán felkarolta a társadalom rászorultnak vélt tagjait, hanem követendő társadalmi normákat szabott, függőségi viszonyt alakított ki, és cserébe megkapta a társadalom részleges ellenőrzésének lehetőségét.” (Horváth 2012: 24.) Krémer 2009:148.

egészségügyi prevenció) mellett,²⁶⁹ az állam kiterjedt szociálpolitikai szerepköre is megkérdőjelezhetetlen volt.²⁷⁰ E mellett a polgárok jólétéért viselt közösségi felelősség elve érvényesült, mind pedig az ezt szolgáló intézmények is léteztek”.²⁷¹

IV. 2. A megyei vállalatok szociálpolitikai gyakorlata

A munkáshatározat megszületését követően a munkásellátás (az ötvenes években inkább munkásvédelem) nagyobb politikai jelentőséget szerzett magának. Ennek kapcsán a megye politikai vezetése nem csupán az egészségügyi intézmények hálózatának fejletlenségét nehezményezte, hanem a munkáslakótelepek (pl. a Ságvári-telep és a Guszev-telep) alacsony színvonalát is.²⁷² Azonban mindenekelőtt abban látta a legfontosabb problémát, hogy a megyei vállalati szociális rendszer nem tudott lépést tartani az üzemben dolgozó munkaerő létszámának folyamatos emelkedésével.²⁷³

Ezzel kapcsolatban a vállalatok szociális, munkásellátási kiadásaira szánt összeg nagysága volt a politikai vezetés részéről általánosan bírálat tárgya,²⁷⁴ de üzemi keretek között, sok esetben még az alapvető szociális intézményhálózat sem épült ki megfelelő mértékben (pl. óvoda, orvosi rendelő, üzemi étkezdé).²⁷⁵ 1961-ben és évekkel később is volt oka bírálni a politikai vezetésnek az ilyen jellegű vállalati tevékenységet.²⁷⁶

Az 1960-as évektől megyei szinten a vállalati szociálpolitikai gyakorlatának kibontakozása az évtized gazdasági és társadalmi változásainak, valamint az egyre nagyobb mértéket öltő fluktuációnak az eredménye. A fluktuáció mind a megyei, mind az országos vállalatok esetében jelentős problémának számított a korszakban, amelynek kezelése az 1960-as évek végétől, illetve az 1970-es évek elejétől vált a szociálpolitikai stratégia fontos tényezőjévé. Némely megyei vállalat esetében csak 1970-es évektől, ezzel szemben a nyíregyházi és ibrányi telephellyel rendelkező Taurus Gumigyár már az 1960-as évektől nehéz

²⁶⁹ Krémer 2009:149-150.

²⁷⁰ Tomka 2015:75.

²⁷¹ Tomka 2015:145-146.

²⁷² MNL SzSzBVML XXIII.1. Intézkedési terv a munkásosztály helyzetéről szóló Központi Bizottsági határozat megtárgyalásáról. 1959. február 24., Burget 1967a:3.

²⁷³ MNL SzSzBVML XXIII.1. Beszámoló a tanácsi ipari vállalatok fejlődéséről, irányításáról és gazdálkodásáról. 1961.június 22., MNL SzSzBVML XXIII.1. Intézkedési terv a munkásosztály helyzetéről szóló Központi Bizottsági határozat megtárgyalásáról. 1959. február 24.

²⁷⁴ MNL SzSzBVML XXIII.1. Beszámoló a munkásosztály helyzetéről szóló tanácsi határozat végrehajtásáról. 1970. április 18.

²⁷⁵ MNL SzSzBVML XXIII.1. A munkásosztály helyzetéről szóló határozat végrehajtásának értékelése. 1961. november 2.

²⁷⁶ MNL SzSzBVML XXIII.2. A tanácsi vállalatok és intézmények munkavédelmi, munkásellátási, szociális és kulturális helyzete. 1964. szeptember 11.

helyzetbe került, hiszen vidéki gyáregységeikben volt a legmagasabb a munkaerővándorlás mértéke. Míg a szegedi üzemegységben 66%, addig az 1962-ben alapított nyíregyházi üzemegység esetében a fluktuáció átlagosan 50% körül mozgott.²⁷⁷

A vállalati szociális tevékenység a korszakban a vállalati segélyek és alapvető juttatások rendszerén túl a szociális ellátórendszerre (gyermekintézmények, orvosi rendelők, munkásszállók) is kiterjedt. Működésüket az országos politikai döntéshozatal határozta meg. A vállalati gyakorlat politikai ellenőrzés alatt állt a hetvenes évektől. Az ellenőrzések a kollektív szerződések megkötésének körülményeit és a dolgozók érdekeinek érvényesülésének lehetőségeit vizsgálták, valamint rávilágítottak a vállalati gyakorlat hiányosságaira is. Az 1970-es évek végén a Népi Ellenőrzési Bizottság Szabolcs-Szatmár megyei szervezete által részletes vizsgálatokra került sor számos megyei üzemen. A vizsgálatba bevont személyek (335 dolgozó) 26%-a vallotta azt, hogy a vállalati béren kívüli juttatások igénybevételének lehetőségeiről nem tájékoztatták, 53%-a pedig arról nyilatkozott, hogy a vállalat nem vette figyelembe a dolgozók érdekeit a vállalati tervezés folyamatában.²⁷⁸

Az 1960-as években, főként a helyi székhellyel rendelkező vállalatok vezetősége elsősorban a megfelelő szintű munkakörülmények²⁷⁹ (alapvető higiénia biztosítása, túlszűfoltosság elkerülése) kialakítására, működtetésére és a vállalati intézményhálózat fejlesztésére koncentrált. A SZÁÉV-nál a szociálpolitikai intézkedések és a béren kívüli juttatások aránya az 1970-es évektől vált meghatározóvá, azonban a hatvanas évek jelentései még bőven tartalmazták szociális „hézagokat.”²⁸⁰ Ezek a hiányosságok véleményem szerint arra vezethetők vissza, hogy ekkor történtek a nagyobb beruházások, mint az első állandó munkásszálló építése, ami ekkor a vállalati szociálpolitika legfőbb célkitűzése volt. Továbbá ekkor még egységes szociális elvárások, sem olyan tervezet nem létezett, ami tar-

²⁷⁷ MNL SzSzBVML XXXV.50. Munkássá válás folyamata a Nyíregyházi Konzervgyárban, 1975. augusztus 14., MNL SzSzBVML XXIII.2. 12. ő. e. Munkássá válás folyamatának elősegítése, intézkedések a munkásműveltség fokozására a Papírgyárban, 1976. július 29., BFL XXXV.13.c. 218. ő. e. Jelentés a Palma Gumi-gyár helyzetéről, perspektívájáról, a gazdasági irányítás rendszerére való felkészülésről. A gyár gazdasági és politikai vezetőinek kooperációs tevékenysége a vidéki gyártelepekkel kapcsolatban. 1967. szeptember 15., BFL XXXV.13. c. 215. ő. e. Jelentés a PB munkatervének megfelelően, a munkaerőhullámozás 1968-ban történt tudományos felmérése alapján eddig leszűrt tapasztalatokról. 1969. január 17.

²⁷⁸ Az 1970-es évek végén a NEB (Népi Ellenőrzési Bizottság Szabolcs-Szatmár megyei szervezete) által részletes MNL OL M-SZKL 2. f. 16. cs. 134 doboz 13. ő. e. Összefoglaló jelentés a szociális és béren kívüli juttatások utóvizsgálatának megállapításáról. 1977. november 24.

²⁷⁹ MNL SzSzBVML XXXV.50. 15. doboz 6. ő. e. Nyíregyházi Konzervgyár-taggyűlés. 1966. június.

²⁸⁰ MNL OL M-KS 288. f. 23. cs. 74. doboz 33. ő. e. Központi Népi Ellenőrzési Bizottság-Jelentés a dolgozók szociális ellátásának egyes kérdéseiben folytatott vizsgálatról. 1960. január 28.

talmazta volna a legfontosabb követelményeket. Erről csak 1968-ban rendelkezett egy minisztériumi utasítás.²⁸¹ A vállalati pártbizottsági ülések gyakorta foglalkoztak a dolgozók szociális helyzetével, a jelentésekben a „szociális csoport”²⁸² eredményességéről azonban már kevesebb szó esett. 1968 után sem javult a helyzet. A politikai rendszer viszonylagos szociális „egyenlőséget” hirdetett, azonban a valóságban a vállalatnak még az öltözőszekrények biztosítása is nagy kihívást jelentett. A vállalatnál csak 1973-ra dolgoztak ki egy átfogó szociális tervet.²⁸³ A szociális költségek mindenesetre folyamatosan emelkedtek, ami az 1 főre jutó béren kívüli juttatások összegének alakulásában is nyomon követhető volt. A vállalati szociális költségek mértéke 1970 és 1974 között meredeken emelkedett. Míg 1971-ben ez az összeg 30 millió forintot tett ki, addig ez az összeg 1974-ben már 36 millió forint volt. A vállalati szociális juttatásokra szánt összeg legnagyobb tételét átlagosan a napi személyszállítás biztosítása (átlagosan 8 és 10 millió forint), illetve az egyéb vállalati szociális költségek, pl. szociális létesítmények fenntartása jelentette, ami 1971 és 1974 között megduplázódott, míg 1971-ben 10 millió, addig 1974-ben már 18 millió forintot jelentett. A költségek emelkedésével párhuzamosan nőtt az 1 főre eső béren kívüli juttatások aránya is. Míg 1971-ben 6166 Ft, addig 1974-ben ez az összeg már 8347 Ft-ot jelentett.²⁸⁴

A vállalat nem csupán a megfelelő munkakörülmények, hanem az ötvenes évek óta működtetett munkásszállókkal kapcsolatban is hozott szociális,²⁸⁵ és kulturális döntéseket.²⁸⁶ A vállalat felvonulási épületeket és állandó jellegű munkásszállókat is üzemeltetett a megye több településén. A kezdeti lépéseket már az 1960-as években megtették ugyan,

²⁸¹ Fenyvesi 1971:2., MNL SzSzBVML XXIX.36. 37. doboz Jelentés a vállalat munkásellátásának helyzetéről. 1971. április 26

²⁸² MNL SzSzBVML XXXV.75. 5. doboz 3. ö. e. Tájékoztató a vállalati munkásellátási és üzemlelmezési helyzetről. 1969. december 15.

²⁸³ MNL SzSzBVML XXXV.75. 4. doboz 12. ö. e. SZÁÉV 1-4. főépítésvezetőségi taggyűlési jegyzőkönyv beszámoló. 1968. október 24., MNL SzSzBVML XXXV.75. 9. doboz 1. ö. e. Intézkedési terv az építőipari dolgozók élet és munkakörülményeinek javítására hozott megyei végrehajtó bizottsági határozat végrehajtására. 1972. március 20.

²⁸⁴ MNL SzSzBVML XXXV.75. 13. doboz 20. ö. e. Jelentés a munkásellátás területén tett intézkedésekről és feladatokról. 1975. július 14.

²⁸⁵ MNL SzSzBVML XXXV.75. , 9. doboz 2. ö. e. Jelentés az építőipari dolgozók élet és munkakörülményeinek helyzetéről a Megyei Építőipari Vállalatnál. 1971. december 30.

²⁸⁶ A munkásszállókra fordított költségek az 1970-es években átlagosan 5 és 6 millió forint között alakultak. (MNL SzSzBVML XXIX.36. 38. doboz, Jelentés a munkahelyi szociális ellátásról a 11/1976./VIII.3./Eü. M. rendelet végrehajtásáról). 1977. július 6.)

de a munkásszállók kérdése az 1970-es években került előtérbe.²⁸⁷ A munkásszállók mellett az 1960-as évek második felétől a munkásszállítás is állandó feladatnak minősült nem csupán a meglévő buszflotta fejlesztése, hanem a kulturált személyszállítás biztosítása is.²⁸⁸ A vállalati lakástámogatás képezte a szociális stratégia harmadik részét, többek között vállalati készenléti lakások formájában.²⁸⁹

A megyei vállalatokkal ellentétben, a térségben megjelenő országos vállalatoknál más volt a gyakorlat. Az országos vállalatok közül az 1961-től a térségben megjelenő Taurus Gumigyár²⁹⁰ szociálpolitikai stratégiája érdemel kiemelt figyelmet, hiszen az 1970-es évek szociálpolitikai intézkedéseit egy részletesen kidolgozott stratégia előzte meg. A vállalat már a kezdetektől a vidéki és fővárosi üzemegységek szociális ellátottsága közötti különbségek enyhítésére törekedett.²⁹¹ Kezdeti szociális intézkedéseken túl,²⁹² egyfajta részletes szociális felmérés terve már az 1960-as évek második felétől 1965-ben és 1967-ben, felmerült vállalati kereteken belül. Célja egyrészt a dolgozók szociális helyzetének vizsgálata, másrészt a fluktuáció okainak meghatározása volt.²⁹³ Az előkészítő felmérések után, a 1972-ben mind szakszervezeti, mind vállalati szinten egy széleskörű „társadalmi

²⁸⁷ MNL SzSzBVML XXXV.75. 17. doboz 1-4. ö. e. A bejáró dolgozók helyzete a vállalatnál. 1978. június 27., MNL SzSzBVML XXIX.36. 38. doboz Jelentés a munkaügyi szociális ellátás helyzetéről a 11/1976./VIII.3/Eü. M. rendelet alapján. 1977. július 6., MNL SzSzBVML XXIX.36. 38. doboz, Jelentés a munkaügyi szociális ellátásról a 11/1976./VIII.3/számú rendelet alapján. 1977. július 13.

²⁸⁸ MNL SzSzBVML XXXV.75. 17. doboz 1-4. ö. e. A bejáró dolgozók helyzete a vállalatnál. 1978. június 27., MNL SzSzBVML. XXXV. 75.,12. doboz 3. ö. e. Jelentés a szakszervezeti munkával kapcsolatos párt-határozatok végrehajtásának tapasztalatairól. Élet és munkakörülmény alakulása. 1974. november MNL SzSzBVML. XXXV. 75 17. doboz 3. ö. e. Bejáró dolgozók helyzete a vállalatnál című PB anyaghoz, 1978. július 31.), MNL SzSzBVML XXXV.75. 4. doboz 9. ö. e. Információs jelentés. 1968. október 4.

²⁸⁹ Az 1968 és 1969. évben közel 5 millió forint állt rendelkezésre, ami jelentős mértékű szociális beruházásnak számított. (MNL SzSzBVML XXXV.75. 12. doboz Tájékoztatás szóban a vállalati lakásépítési akció teljesítéséről, a legfontosabb lakás gondok megoldásáról. 1970. november 30., MNL SzSzBVML. XXXV. 75. 6. doboz 1. ö. e. Jelentés a IX, Pártkongresszus és Építőipari Pártértekezlet határozatainak végrehajtásáról, ennek tükrében az 1969. évi vállalati gazdálkodás tapasztalatairól és az 1970. évi gazdaságpolitikai feladatokról. 1970. február 16.

²⁹⁰ A gumigyár nyíregyházi egységének dolgozóinak száma 1961-től kezdve folyamatosan emelkedett, míg 1961-ben 20, addig 1962-ben 90, 1963-ban 196, 1965-ben pedig már 254 fő dolgozott az üzemegységben. (MNL SzSzBVML XXXV. 50. 2. doboz 47. ö. e. A Gumigyár pártszervezetének beszámolója. 1966. december 28., 11.

²⁹¹ BFL XXXV.13.c. 262. ö. e. Javaslat a vállalat szociális ellátottságáról, a szociális létesítményekről. 1965. március 15.

²⁹² Scheszták 1968:2-3.

²⁹³ BFL XXXV.13. c. 261. ö. e., Jelentés: Az Országos Gumiipari Vállalat Pártbizottság munkájának értékelése, az alapszervezetek irányító tevékenysége. A pártalapszervezetek munkájának értékelése. 1965. február 2., BFL XXXV.13.c. 216. ö. e., Javaslat az Országos Gumiipari Vállalat Pártbizottságának 1967. I. félévi munkatervére, az első féléves ülésrendjére. 1967. január 3.

ellenőrzés” vette kezdetét.²⁹⁴ A vidéki üzemegységek állapotának feltérképezése különösen fontosnak bizonyult a vállalati vezetés számára. Ezekre a döntésekre a fluktuáció mellett a munkaerőlétszám folyamatos növekedése miatt is nagy szükség volt, hiszen a vállalat dolgozóinak közel 40%-a 1974-re már valamely kihelyezett üzemegység dolgozója volt. Az 1970-es évek első felének kezdeti döntései végül az évtized második felére hoztak eredményeket. 1975-re már a vállalat legfontosabb szociális és egészségügyi létesítményeinek jelentős része a főváros mellett Szegeden, illetve Nyíregyházán működött.²⁹⁵

A munkavédelmi és szociális ellátás fejlesztésére szánt összegek az évtizedben folyamatosan növekedtek,²⁹⁶ munkásellátás, a szociálpolitikai intézkedések, folyamatosan napirenden szerepeltek a vállalati vezetés szempontjából, viszont ezek a kezdeményezések a valóságban nem minden esetben érték el céljukat. Az 1960-as évek második felében és az 1970-es évek első felének a problémái megjelentek többek között a munkahelyi légkör állapotáról árulkodó hangulatjelentésekben is, a vállalati szociális juttatások eredményességét gyakran megkérdőjelezték a dolgozók.²⁹⁷

A megoldásokat keresve, 1978-1980 között szociológiai felmérések segítettek az állapotfelmérést és a döntéselőkészítést. (egyfajta fáziskésének tekinthető, hiszen a viszonylag későn szembesültek a problémákkal) Habár a megkérdezettek részéről a szociális helyzet viszonylag kevés bírálatot kapott, azonban a dolgozók így is közel 40%-a nem volt elégedett a legtöbb szolgáltatással. A vidéki üzemegységek szociális körülményeinek fejlesztése már a kezdetektől a vállalati gyakorlat szerves részét képezte,²⁹⁸ de az igyekezet a valóságban nem bizonyult elégségesnek. Nyíregyházán például legfőképpen a vásárlási és étkezési lehetőségek hiánya (üzemi büfé, rendszeres hideg és melegételkínálat megoldatlansága) okozott gondot. Mint a felmérésből kiderül, az üzem nagy részében semmilyen étkezésre alkalmas terem nem volt kialakítva, ahol mégis, ott pedig a felszereltség hagyott

²⁹⁴ MNL OL XXIX F-55, 303. doboz Az MSZMP OGV Bizottsága és a Társadalmi Szervek 1972. évi intézkedési terve, 1972. január 24.

²⁹⁵ BFL XXXV.13.c. 358. ö. e. MSZMP Taurus Gumiiipari Vállalat Pártszervezetének Pártértekezlete 1975, 1974. október 2.

²⁹⁶ A szociális és munkavédelmi ellátás összege 1970 és 1975 között jelentős mértékben megnőtt, közel háromszorosára nőtt. Míg 1970-ban 20 millió Ft -ot tettek ki a vállalati költségek, addig 1971-ben 32 millió Ft-ot, 1972-ben 46 millió Ft-ot, 1973-ban 34 millió Ft-ot, 1974-ben 40 millió Ft-ot, 1975-ben pedig 45 millió Ft-ot jelentettek ezek a kiadások. (BFL XXXV.13.c. 358. ö. e. MSZMP Taurus G. V. Pártszervezetének Pártértekezlete 1975.)

²⁹⁷ BFL XXXV.13. c. 261. ö. e., Hangulatjelentés 1965. október 5., 219. ö. e., Információs jelentés 1967. április 17., 303. ö. e., Információs jelentés 1968. február 19., 209. ö. e., Hangulatjelentés 1971. március 10., 296. ö. e., Jelentések 1970. január 20., 214. ö. e., Jelentés 1974. február 14., BFL XXXV.13. c 205. ö. e., Az 1971. évi komplex intézkedési tervhez készült feladatterv megtárgyalása. 1971. január 14.

²⁹⁸ Ism. 1969a:1.

sok kívánnivalót maga után. Ugyanakkor a fluktuációt a hetvenes évek második felében nem befolyásoltál a szociális körülmények, inkább a napi ingázás. Az eredmények intézményrendszer és a vállalati lakásprogram hiányosságaira is rávilágítottak. Ezzel kapcsolatban az üzemegység dolgozóinak csak a fele volt elégedett a lakáshelyzetével. Ezek a tapasztalatok összességében még inkább indokoltá tették azt, hogy a vállalati szociálpolitikai intézkedések szükségessége a későbbiekben is mérvadó legyen.²⁹⁹

²⁹⁹ MNL OL XXIX-F-55. 109. doboz, A VI. ötéves terv szociálpolitikai tervfejezetét előkészítő vizsgálat a szocialista brigádok bevonásával a Nyíregyházi Gumigyárban, 1980. november, A VI. ötéves terv szociálpolitikai tervfejezetét előkészítő vizsgálat a szocialista brigádok bevonásával. 1980. december

V. Munkásszállók helyzete a szociálpolitikai gyakorlatban

„A munkásszállói életmód (...) egyszerre kínál lehetőséget a társadalmi felemelkedéshez és taszít a társadalom perifériájára, egyszerre szakít ki megszokott, embert megtartó kötelékekből és egyszerre ígér új közösséget.”³⁰⁰ Az idézet az 1970-es évek kritikai álláspontját tükrözi arról az intézményről, amely több ezer bejáró munkás biztos lakóhelyét jelentette. Az életmód magában hordozta kettőségét, lakói pedig a korabeli társadalom egyik legkiszolgáltatottabb rétegét jelentették. Hivatalosan már a hatvanas évek második felében is a munkások „második otthonát”³⁰¹ képviselték a munkásszállók, annak átmeneti, ideiglenes jellegének hangsúlyozása mellett, azonban a szállások lakói számára a kulturált életfeltételek megteremtése is napirenden szerepelt, hiszen „a szállások lakóinak későbbi életére döntő jelentőségű lehet az az idő, ami ebben a második otthonban telik el.”³⁰² A munkásszállók számát tekintve 1960 és 1970 között csökkenő tendencia mutatkozott (3. táblázat, 57. oldal), de így is az új munkásszállók kialakítása az évtized szociális beruházásainak közel egyharmad részét tette ki.³⁰³ Amíg 1955-ben 110000 fő lakott ilyen jellegű intézményben, addig ez a szám 1959-ben több mint megkétszereződött (243 ezer fő). 1961-re ez a szám kisebb mértékben csökkent, ez a tendencia pedig a hatvanas években tovább folytatódott, 1971-re pedig 125-130000 főre csökkent.³⁰⁴ Ez a szám a nyolcvanas évekre már alig érte el a 92000-et.³⁰⁵ Az országos adatokkal ellentétben a szállások számának csökkenéséről a megyében a nyolcvanas évektől kezdve lehet beszélni: míg 1970-ben 20, 1980-ban 37, 1990-ben pedig csupán 14 munkásszálló üzemelt. A megyei viszonyokat tekintve kétségtelen, hogy a legtöbb szálló Nyíregyházán működött, míg a nyolcvanas évekkel bezárólag 17, 1990-ben már csak 8 szálló volt a városban.³⁰⁶ A legtöbb munkásszálló, széles férőhely kínálattal (300-1500) a hetvenes és a nyolcvanas években kétségtelenül Nyíregyházán, valamint kisebb kapacitással rendelkező szállók számos településen is működtek: többek között Mátészalkán (4), Fehérgyarmaton (2), Vásárosnaményban (1), va-

³⁰⁰ Veres 1979:66.

³⁰¹ Kohut 2008:61.

³⁰² Király 1967:18-19.

³⁰³ A szálloda diák és munkásszálló beruházások alakulása 1961-1966. 5-8.

³⁰⁴ Böhm-Pál 1985:94.

³⁰⁵ Az 1980. évi népszámláláskor összeírt intézeti háztartások főbb adatai, 70.

³⁰⁶ Az 1980. évi népszámláláskor összeírt intézeti háztartások főbb adatai 83.,7., 1990. évi népszámlálás Az intézeti háztartások főbb adatai 27-28.

lamint Tiszavasváriban (1) és Kisvárdán (1). A nyolcvanas évek végére ez az állapot lényegesen nem változott, még mindig Nyíregyházán (8) működött a legtöbb férőhelyet kínáló létesítmény, azonban már egyre kevesebb városban üzemeltek. A korábban Mátészalkán megtalálható 4 szálló erre az időszakra már megszűnt.³⁰⁷

Év	Munkásszállások száma
1949	889
1960	3223
1970	2363
1980	1587
1990	903

3. táblázat: Munkásszállások számának alakulása Magyarországon 1949 és 1990 között (1990. évi népszámlálás Az intézeti háztartások adatai. 23., Az 1980. évi népszámláláskor összeírt intézeti háztartások főbb adatai. 7.)

Számuk a statisztikai források tekintetében folyamatosan ingadozott, viszont még így is olyan társadalmi intézménynek tekinthetőek, amelyek vizsgálata a Kádár-korszakban, az ingázás jelenségének vizsgálata kapcsán fontosnak bizonyult.

Jelen fejezetben ehhez kapcsolódóan egyrészt arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen szerepet játszott az országos és a helyi szociálpolitikában a munkásszállások kérdése, illetve az ott élők problémái. A hatvanas évekre az elhelyezési igények hogyan és milyen formában jelentek meg a hivatalos politikai diskurzusban? 1955 és 1961 között közel megháromszorozódott a szállások és a lakók száma. Ebből következően az ingázók száma határozott mértékben nőtt, és a politikai vezetés számára is nyilvánvalóvá vált, hogy konkrét intézkedésekre van szükség a munkásszállások elhanyagolt helyzetének megszüntetése érdekében. Emellett az is lényeges szempont, hogy hogyan és milyen formában ragadható meg a hivatalos politikai álláspont és a mindennapi gyakorlat világosan érzékelhető ellentmondása.

³⁰⁷ Az 1980. évi népszámláláskor összeírt intézeti háztartások főbb adatai, 83., 1990. évi népszámlálás Az intézeti háztartások főbb adatai, 65-66.

V. 1. Munkásszállók helyzete 1958 és 1970 között

Az ötvenes években működő szállókon uralkodó tarthatatlan körülmények ellenére a hatvanas évekig érdemi döntés nem született. Szakszervezeti jelentések nem csupán a szállókon uralkodó zsúfoltságról számolnak be, hanem olyan esetekről is, amikor a munkások nem ritkán kocsmákban, illetve istállóknak lettek elszállásolva. Egy 1957. évi felmérés szerint a szállók csupán 40%-a esetében voltak megfelelőek a szociális körülmények, míg a szállók 35,2%-a esetében *elfogadható*, 24,8%-a pedig az *erősen kifogásolható* kategóriába tartozott. Az 1950-es évek végére már a szállások felét (49,5%) állandó jellegű épületek jelentették, a férőhelyek további része pedig felvonulási épületekben, 16%-a egyéb jellegű lakóépületben, 14%-a barakkban, 11%-a pedig pincében, illetve más jellegű szükséglétesítményben volt kialakítva.³⁰⁸

Az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején olyan állapotfelmérések készültek, amelyek szükségessé tették a munkásszállók intézményi rendszerének és működési keretének szabályozását. A korabeli jelentések a szállók felszereltségének hiányosságairól számolnak be, a szállók kihasználtsági rendszerének, illetve a vállalati/szakszervezeti vezetés hiányosságaira helyezték a hangsúlyt. Emellett rávilágítottak a vállalati hozzájárulás és a dolgozói térítés mértékének aránytalanságaira.³⁰⁹ A szállók megreformálásának első kísérlete a hatvanas évek elején történt, ami magába foglalta a szállók hivatalos kategorizálását, a férőhelyek számának maximalizálását és a térítési díjak meghatározását.³¹⁰ Egy 1961. évi rendelet pontokba foglalta a munkásszállásokra vonatkozó legfontosabb előírásokat, egészségügyi és szociális szabályokat, hivatalosan kategorizálta a szállókat. Hivatalos jelentések szerint a rendelkezés bevezetését követően még mindig működött olyan szálló, amely nem volt kategorizálva, kvázi az ott lakók térítési díj fizetése nélkül vették igénybe a szolgáltatásokat.³¹¹ Míg az I. kategóriába az eredetileg szállásnak tervezett épületek tartoztak, amelyek színvonalukban teljesítették a szükséges egészségügyi előírásokat,

³⁰⁸ Munkásellátás 1959:7., MNL OL M-SZKL 2 f. 16. cs. 41. kisdoboz, 1. ő. e. Pártunk III. Kongresszusa határozataiból adódó feladatok a munkásellátás terén. 1954. július 2., MNL OL M-SZKL 2 f. 16. cs. 68. kisdoboz. 16. ő. e. Jelentés a SZOT Titkárságának a munkásszállókra vonatkozó 1957. IX.24.-ei határozat végrehajtásáról. 1958.02.12.

³⁰⁹ MNL OL M-KS 288. f. 23. cs. 84. doboz 5. ő. e. A munkásszállásokkal kapcsolatos egyes kérdések szabályozása. 1961. március 15., MNL OL M-KS 288. f. 23. cs. 111. doboz 76. ő. e. Munkásszállások és szolgálati lakások díjának aránytalanságai. 1960. október 10., MNL-OL-M-KS 288. f. 23. cs. 74. doboz 33. ő. e. KNEB- Jelentés a dolgozók szociális ellátásának egyes kérdéseiben folytatott vizsgálatról. 1960. január 28.)

³¹⁰ MNL OL M-KS 288.f. 23. cs. 84. doboz 5. ő. e. A munkásszállásokkal kapcsolatos egyes kérdések szabályozása. 1961. március 15.

³¹¹ MNL OL M-KS 288 f. 23. cs. 119. doboz 5. ő. e. A Jelentés a Gazdaságpolitikai Bizottság részére: Munkásszállások egyes kérdéseinek rendezéséről szóló kormányrendelet végrehajtásáról. 1962. május 9.

addig a II.-V. kategóriába tartozó létesítmények már ideiglenes vagy állandó szállásokra vonatkoztak. Jelentős részük eredetileg nem szálló funkció miatt épült, részben vagy teljesen közművesítettek voltak, és legalább hetente kétszer biztosították a melegvízszolgáltatást.³¹² A hatvanas évek elején a legtöbb férőhelyet az alacsonyabb besorolású szállástípusok biztosították, ezért korszerűsítésük elsődleges fontosságúnak bizonyult. (5. ábra, ld. 60. oldal)

Míg az 1961-ben megszületett politikai döntések nem tértek ki részletesen kötelező jellegű egészségügyi előírásokra, addig a 37/1963. számú rendelet már ezt is tartalmazta. A hatvanas évek első felében főként egészségügyi és egyéb intézkedésekről született döntés. Az 1963.évi rendelkezés kitért a hálóműhelyiségek és fürdőhelyiségek rendeltetésszerű felépítésére, a szükséges felszerelésre, a hulladékkezelésre és a takarítás rendjére.³¹³ Az előírások betartása azonban iparterületenként eltérő volt. Ez különösen az építőiparra vonatkozott, ahol a hatvanas évek első felében sem történt drasztikus változás.³¹⁴ Ez véleményem szerint annak is volt köszönhető, hogy az építőipar sajátosságaiból adódóan a szállások többsége felvonulási épület volt, ahol még a legalapvetőbb szociális normák biztosítása is kihívást jelenthetett a (megyei) vállalat(ok) számára.³¹⁵

Ezt követően, 1967-ben már egy, az egészségügyi követelmények szempontjából is jóval kidolgozottabb szabályozás született, amellyel a meglévő öt helyett hat kategóriába sorolta a szállásokat felszereltségük szerint. Az I. és II., valamint a III. és IV. kategóriába sorolt szállások leírása nem változott. Az V. kategóriába azok a szállások tartoztak, amelyek padlásteremben, üzlethelyiségekben, valamint bizonyos épületrészekben, alagsorokban ideiglenes jelleggel lettek kialakítva. A VI. kategóriára a rendelet nem tért ki részletesen. A korábbiakhoz képest előrelépés volt annak törvénybe foglalása, ami minden szállásra nézve kötelező volt kategóriától függetlenül: ez pedig a szállások világításának,

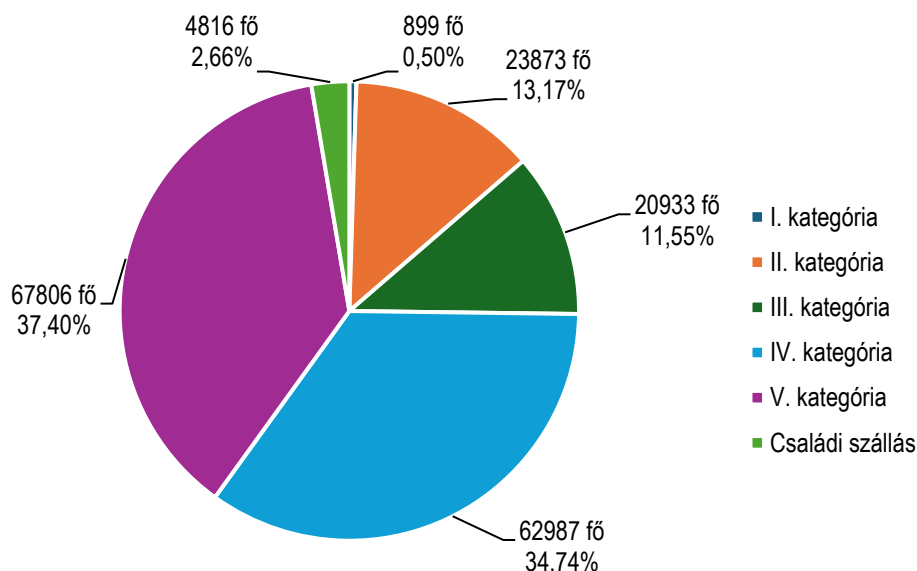
³¹²A munkaügyi miniszter 2/1961. (III.28.) MüM. számú rendelete a munkásszálláson történő elhelyezés feltételeiről és a térítési díjakról. Munkaügyi Közlöny 1961/7:94-95.

³¹³Az egészségügyi miniszter 37/1963. (Eü. K. 23) Eü. M. számú rendelete a munkásszállások működésének egészségügyi szabályairól. OKISZ értesítő 1964/1:10-15.

³¹⁴A 40/1968. számú ÉVM. utasításig érdemi változás ezen a téren nem történt. (Fenyvesi 1971:2., MNL SzSzBVML XXIX. 36. 37. doboz Jelentés a vállalat munkásellátásának helyzetéről. 1971. április 26)

³¹⁵MNL OL M-SZKL 2. f. 16. cs. 68. doboz 8. ö. e. Javaslat az építőipari munkásszállások szakszervezeti életének kialakítására. 1958. június 25., MNL OL M-KS 288. f. 23. cs. 111. doboz 76. ö. e. Munkásszállások. 1960. szeptember 30.

fűtésének, takarításának, az ágynemű használatának, valamint rendszeres mosásának biztosítása volt. Ezek nagyban hozzájárultak a szállásokon lakók mindennapi életüknek viszonylagos normalitásához.³¹⁶

5. ábra: A munkásszállásokon lakók száma szállástípusonként 1961-ben (Munkásszállások, 1961: 11.)

V. 2. Munkásszállások helye a szociálpolitikában a hetvenes években

A hatvanas években is számos rendelet született, azonban kétségtelen, hogy a hosszú távú eredmények a hetvenes évek politikai döntéshozatali folyamatához köthetők. Az 1970-es években a munkásszállók felszereltségének és egészségügyi viszonyainak a szabályozása hangsúlyosabbá vált. Egyéb intézkedések is hatályba léptek, például a szállón lakók étkeztetési rendszerét is korszerűsítették. Az étkeztetés megreformálásának szerves részét képezték büfék létesítése, valamint étel és italautomaták üzembe helyezése.³¹⁷ A bevezetett intézkedések ellenére azonban 1979-ben még mindig csak az állandó szállások 40%-a rendelkezett ebédlővel és 23,5%-a konyhával.³¹⁸

A továbbiakban az 1970-es évek második felére a szállodai színvonalú munkásszállók építését és üzemeltetését, az alacsonyabb kategóriába sorolt szállók (IV-VI. kat.)

³¹⁶ 8/1967.(X.8.) MüM. rendelet egyes szociális-kulturális juttatásokról. Magyar Közlöny 1967/67:546-548.

³¹⁷ MNL OL XIX-I-7-j. 34. doboz Jelentés a Minisztertanácsnak a munkásszállásokon lakók életkörülményeiről, kulturális és egészségügyi igényeik kielégítéséről, a munkásszállók fenntartásának, kategóriába sorolásának tapasztalatairól /Tervezet/. 1976. március 5.

³¹⁸ MNL OL XIX-c-5-b. 450. doboz Előterjesztés a Minisztertanács részére a munkásszállásokról hozott 2023/1976. (VIII.3.) MT. számú határozat végrehajtásának tapasztalatairól. 1980. április 2.

átalakítását,³¹⁹ megszüntetése került fókuszba. A turizmuspolitika jegyében pedig munkásszálló építés összehangolása volt lényeges az idegenforgalmi szállodaépítési programmal, annak érdekében, hogy a kialakított helyiségek megfeleljenek a legmagasabb kritériumoknak.³²⁰ A rendelkezés 11583 férőhely megszüntetését jelentette.³²¹

Az évtizedben két ízben, 1977-ben és 1979-ben született ezzel kapcsolatban rendelkezés. A 10/1977. számú rendelet hasonló módon ugyancsak kategorizálta a munkásszállásokat, egészségügyi, higiéniai viszonyok, illetve férőhelyek száma alapján is. Ezen felosztás szerint az addigi hat helyett négy kategóriába osztotta be a munkásszállásokat férőhelyek száma, valamint a hálólhelyiségek felszerelése szerint.³²² A 18/1979. évi rendelet már nagyobb hangsúlyt fektetett a művelődési és sportolási tevékenység biztosítására és a kihasználatlanság problémájára.³²³

A munkásszállók kihasználatlanságának helyzete legelőször a hetvenes évek közepétől kapott nagyobb politikai nyilvánosságot. A 2/1975. (II.11.) MüM. számú rendelet írta elő, hogy a szálló fenntartója köteles a munkásszálló kihasználtságát biztosítani, amennyiben a kihasználtság foka nem éri el a 90%-ot, a szabad férőhelyeket más vállalatok dolgozóinak kell átengedni.³²⁴ A hetvenes évek második felétől a 103/1976. OT-PM-ÉVM. számú együttes rendelet értelmében az alacsony kihasználtságú, de zuhanyzóval, korszerű

³¹⁹ MNL OL XIX-I-7-j. 34. doboz Jelentés a Minisztertanácsnak a munkásszállókon lakók életkörülményeiről, kulturális és egészségügyi igényeik kielégítéséről, a munkásszállók fenntartásának, kategóriába sorolásának tapasztalatairól /Tervezet/. 1976. március 5.

³²⁰ MNL OL M-SZKL 2. f. 16. cs. 111. doboz 2. ö. e. Az Országos Tervhivatal és Munkaügyi Minisztérium elgondolásai a társadalmi juttatási rendszerünk korszerűsítésére /tervezet/. 1979. október, MNL OL M-SZKL 2 f. 16. cs. 111. doboz 7. ö. e. A Munkaügyi Minisztérium és a Szakszervezetek Országos Tanácsa irányelvei a vállalatok, szövetkezetek, intézmények szociális tervezéséhez a VI. ötéves terv időszakára. 1979. május 27., Rehák 2011:146-147.

³²¹ MNL OL XIX-I-7-j. 34. doboz Jelentés a Minisztertanácsnak a munkásszállókon lakók életkörülményeiről, kulturális és egészségügyi igényeik kielégítéséről, a munkásszállók fenntartásának, kategóriába sorolásának tapasztalatairól /Tervezet/. 1976. március 5.

³²² 10/1977. (VII.20.) Mü.M. rendelet egyes szociális juttatásokról. TRHGy 1977:804-806.

³²³ Míg a hatvanas évek elején a szállók kihasználtsága átlagosan 80%-os volt, a korszak végére ez az arány már csak 57% körül mozgott. (Munkásszállók 1961 7., 1990. évi népszámlálás-Az intézeti háztartások főbb adatai 18.,)18/1979. (XII.1.) Mü.M. rendelet egyes szociális-kulturális juttatásokról. TRHGy 1979:779-781.

³²⁴ A munkaügyi miniszter 2/1975. (II.10.) MüM számú rendelete az egyes szociális-kulturális juttatások szülő (8/1967. (X.8.) Mü.M. számú rendelet kiegészítéséről. Magyar Közlöny 1975/9:179-180, Marjanek 1977:52., MNL OL M-SZKL 2 f. 16. cs. 105. kisdoboz 19. ö. e. Levelezés-Munkásellátás. 1977.02.07.,

fürdőhelyiséggel rendelkező szállók kapcsán lehetőség nyílt az idegenforgalom fejlesztésének jegyében kérvényezni annak üdülővé, szállodává, diákszallóvá minősítését.³²⁵ A továbbiakban a döntések gyakorlati következményeit a SZÁÉV példáján keresztül mutatom be.

V. 3. Szociálpolitikai döntéshozatali gyakorlat és a SZÁÉV munkásszállásai

„Számolnunk kell azzal a kényszerkörülmennyel, hogy vállalatunk dolgozóinak kétharmada tulajdonképpen ingázó.”³²⁶ Az 1949-ben megalakult SZÁÉV vállalati politikájában ez a mondat fontos felismerést jelentett a hetvenes évek első felében. Azonban a bejáró munkások helyzetére vonatkozólag már korábban is születtek döntések, főként az első munkásszállók megjelenését követően.

Az ötvenes években csupán, kezdetleges, úgynevezett „felvonulási” munkásszállókról lehetett beszélni, ezek kétségkívül a legrosszabb felszereltségű, minőségű munkásszállónak számítottak a korszakban. Az első ilyen épület az ötvenes évek elején épült meg, csak átmeneti szálláshelyet a lakók számára.³²⁷ Ezt követően pedig felépült az első már szélesebb igényeket kielégítő munkásszálló 1964-ben Nyíregyházán 250 férőhellyel, ami a megye első korszerű létesítményét jelentette.³²⁸ A központi, Széchenyi utcai szálló a hatvanas évektől a nyolcvanas évek végéig munkásszállóként működött, azonban a kihasználatlanságnak köszönhetően³²⁹ 1990-ben kérvényezték háromcsillagos szállodává alakítását.³³⁰

³²⁵ MNL OL C-5b 450. kisdoboz Előterjesztés a Minisztertanács részére a munkásszállókról hozott 2023/1976. (VIII.3.) MT. számú határozat végrehajtásának tapasztalatairól, 1980. április 2.

³²⁶ MNL SzSzBVML XXIX.36. 35. doboz Népszava. 1977. július 2.

³²⁷ MNL SzSzBVML XXIX.36. 35. doboz Sajtó (Építésügyi és Városfejlesztési Világhíradó). 1976. május 11., Horváth 2012: 219

³²⁸ a.s.1962: 3., Kun 1965: 5.

³²⁹ Egy 1977-es vállalati jelentés szerint számos állandó jellegű szállás esetében a kihasználtság foka átlagosan 40-60% körül mozgott. Míg a központi szállás esetében 1975-ben és 1976-ban 68%, addig a sátoraljaújhegyi szállás esetében 1975-ben 50 %, 1976-ban pedig 45 % volt. (MNL SzSzBVML XXIX.36. 38. doboz Jelentés a munkaügyi szociális ellátásról 1977. július 13.) A szállók kihasználatlansága más építőipari vállalat esetében is aktuális probléma volt a nyolcvanas években. Olykor a szálló irodaházként, illetve egészségügyi intézményként, vagy egycsillagos szállodaként működött a későbbiekben. 1980 és 1986 között az építőipari vállalatok keretein belül 35 munkásszálló került értékesítésre. (Apáti 1987: 1.,6., Ism. 1990:1.) A megyei vállalatok közül a SZÁÉV-val ellentétben, a KEMÉV esetében a szállók kihasználatlanságának ügye már a hetvenes években is súlyos problémát jelentett. Ennek eredményeképpen a hetvenes évek végétől a vállalat nyíregyházi és sóstói munkásszállója egy illetve két-csillagos szállodaként „Hotel KEMÉV”, illetve „Hotel Építők” néven, a záhonyi szállóépület pedig fogadóként üzemelt tovább. (Szabó 1980, Ism. 1984:2.L.M. 1980:2., Ism. 1983c:1-2., B.L. 1986:4.

³³⁰ MNL SzSzBVML XXIX. 36., 35. doboz Előterjesztés a Vállalati Tanács elvi engedélyezéséhez a Széchenyi utcai munkásszálló szállodává való átalakítására. 1990. március 8., Ism.1990:1.

Az első korszerű munkásszállót átadását követően tíz évvel később, 1972-ben, amikor már egy 160 férőhelyes, a központi telepen kialakított szálló üzemelt ugyancsak Nyíregyházán a Tünde utcában,³³¹ egészen 1987-es megszűnéséig,³³² valamint 1975-ben Mátészalkán egy 100 férőhellyel rendelkező szállót is átadtak.³³³ 1977-re pedig a már említett négy állandó (kettő Nyíregyházán és egy Mátészalkán, valamint Sátoraljaújhelyen, utóbbi a Tünde utcai szállóhoz hasonlóan ugyancsak 1987-ben szűnt meg³³⁴) szálló mellett ideiglenes jellegű szállások is felépültek, Fehérgyarmaton és Mátészalkán egy 20 fős, illetve Nyírbátorban egy 24 fős faház formájában.³³⁵

A munkásszállók helyzetét tekintve a Vállalati Szakszervezeti Tanács széles hatáskörrel rendelkezett.³³⁶ Önállóan határozhatott a vállalati munkásszállás önkormányzati szerve és fegyelmi bizottsága létszámáról. Az igazgatóval egyetértésben dönthetett a vállalati munkásszállások házirendjével kapcsolatban, valamint a vállalati munkásszállások kategóriába sorolásáról. Ez a jogkör gyakorlatilag a nyolcvanas évekre is meghatározta a Tanács létjogosultságát az ingázó munkások és a munkásszállók lakóinak helyzetét illetően.³³⁷ A Tanács mellett a *Vállalati Szakszervezeti Bizottság* is széleskörű jogosítvánnyal rendelkezett. Irányította a vállalati művelődési intézmények működését, dönthetett az igazgatóval egyetértésben a vállalati közművelődési bizottság elnökének és tagjainak megbízásáról, valamint a szociálpolitikai terv pontjainak végrehajtásáról. Ezenfelül figyelemmel kísérhette a dolgozók élet- és munkakörülményeit érintő valamennyi rendelet, határozat, előírás betartását.³³⁸

³³¹ Nábrádi 1973b:5.

³³² MNL SzSzBVML XXIX. 36. 179. doboz Az Ellátási Osztály tevékenysége a munkahelyi szociális ellátás területén. 1988. május 5.

³³³ MNL SzSzBVML XXIX.36. 35. doboz Sajtó (Építésügyi és Városfejlesztési Világhíradó). 1976. május 11.

³³⁴ MNL SzSzBVML XXIX. 36. 179. doboz Az Ellátási Osztály tevékenysége a munkahelyi szociális ellátás területén.1988. május 5.

³³⁵ MNL SzSzBVML XXIX.36. 38. doboz Jelentés a munkaügyi szociális ellátásról, a 11/1976/VIII.3. Eü. M. rendelet végrehajtásáról. 1977. július 13.

³³⁶ MNL SzSzBVML XXIX.36. 51. doboz A szakszervezeti szervek vezetőtestületének működési szabályzata. 1976. november 26.

³³⁷ MNL SzSzBVML XXIX.36. 51. doboz Szabolcs Megyei Állami Építőipari Vállalat Szakszervezeti szervezetének működési szabályzata és munkamódszere. 1977. december 20.

³³⁸ MNL SzSzBVML XXIX.36. 51. doboz A szakszervezeti szervek vezetőtestületének működési szabályzata.1976. november 26.

A Szakszervezeti Bizottsághoz a *Közgazdasági, Munkavédelmi és Szociálpolitika, Kulturális, Agitációs és Propaganda Bizottság*, valamint a *Nőbizottság*, az *Ifjúsági Bizottság* és a *Sport Bizottság* tartozott.³³⁹ A szállókra vonatkozóan a *Kulturális, Agitációs és Propaganda* feladata a vállalati kulturális intézkedések végrehajtásának koordinálása volt.³⁴⁰ A szállásbizottságok felelőssége leginkább, a munkásszállások önkormányzati munkájának támogatására terjedt ki.³⁴¹ A szállásbizottságok mellett a szállók működésében fontos volt a fegyelmi bizottságok szerepe is. Ennek az volt a feladata, hogy a lakók körében a politikai irányvonalakhoz igazodva egy olyan „szocialista embertípus” kinevelését segítse, „amely szocialista módon dolgozik, s a szocialista erkölcs szerint él.”³⁴² A vállalat munkásszállóinak fegyelmi bizottságának tényleges működéséről beszámoló jelentés azonban nem található a vállalati iratokban.

V. 3. 1 Szociális körülmények - Elképzelés kontra valóság

Az építőipari vállalatok szociális helyzete már az ötvenes évektől kezdve fontos probléma volt. Egy 1958. évi jelentés szerint csak az építőipari dolgozók 5%-a lakott (1300 fő) modern berendezéssel rendelkező szállón, 21%-a (5769 fő) állandó munkásszállón, 15%-a (4251 fő) pincékből, illetve üzlethelyiségekből kialakított helyiségben volt elszállásolva, a dolgozók több mint fele, 54%-a (14763 fő) számára pedig a vállalatok felvonulási épületet biztosítottak.³⁴³ Az ötvenes években erkölcsi („erkölcsi szempontból kifogás alá esik, (...), hogy a női szállás egymás mellett van a férfi szállással (...), a takarítónő (...) az egyik nő dolgozót ott találta a férfi szálláson egy férfi dolgozóval.”³⁴⁴) és szociális aggályok is felmerültek a szállókkal kapcsolatban. Jelentések felhívták a figyelmet arra, hogy „sok helyen hiányos a szociális normák betartása” és a felszereltség sok kívánni valót hagyott maga után. Azonban sem a SZÁÉV, sem az építőipari szakszervezet iratanyagában

³³⁹ MNL SzSzbVML XXIX.36. 38. doboz: Tájékoztató jelentés a vállalati tömegtestnevelési helyzetről. 1978. május 30.

³⁴⁰ MNL SzSzbVML XXIX.36. 51. doboz. SZÁÉV Szakszervezeti szervezetének működési szabályzata és munkamódszere. 1981. január.

³⁴¹ MNL SzSzbVML XXIX.36. 38. doboz A Vállalati Szakszervezeti Tanács 1978. évi tevékenységéről. 1979. április 3.

³⁴² Somos 1970:6.

³⁴³ MNL OL M-SZKL 2. f. 16. cs. 68. doboz 8. ő. e. Javaslat az építőipari munkásszállások szakszervezeti életének kialakítására. 1958. június 25.

³⁴⁴ MNL-OL-M-SZKL 24. f. 15. doboz 71. ő. e. A Megyebizottság munkásellátási felelősének jelentése a dolgozók szociális ellátásáról a 6. Mélyépitő Vállalatnál, tiszavasvári Hajózsilip-építkezésnél és a Tiszalöki Erőműnél. 1955. március 26.

nem találhatóak olyan jelentések sem az ötvenes, sem a hatvanas évekből, amelyek hangsúlyozták volna a szállókra vonatkozó szociális előírások fontosságát.³⁴⁵ Az ötvenes évek végétől egyre inkább előtérbe került a szociális felszereltség, és az építőipari szakszervezet külön határozatot hozott azzal kapcsolatban, hogy „az új létesítmények munkásszállásait már megépítésük előtt ellenőrizni kell.”³⁴⁶ Egy másik beszámoló ebből az időszakból viszont reménytelen képet festett a SZÁÉV szállóiról. Amellett, hogy szállókon az egerek állandó vendégnek számítottak, az említett jelentés részletesen foglalkozott a szállók állapotával: „toldozzák, foltozzák, a mennyezete préselt felfüggesztett nádpadlóból van, így a vakolat repedezik és lehull.”³⁴⁷ A szakszervezeti vezetés a megoldást egy új munkásszállóban látta. Ugyanakkor a hatvanas évek jelentéseiből kiderül, hogy a vállalati vezetés úgy gondolta, hogy a szállások pusztán megléte is elegendő szociális intézkedés. Felszereltségükéről a vállalati beszámolóiban már kevesebb szó esett, így egyértelmű volt, hogy „korszerű szállásokról beszélni nem lehet.”³⁴⁸

Habár a SZÁÉV már 1960-ban is megpróbálta normalizálni a helyzetet. Ebben közrejátszhatott az is, hogy 1958-at követően egyre előtérbe került megyei politikai szinten a munkásellátás, valamint a lakáshelyzet megoldatlansága, a lakások elosztása.³⁴⁹ A hatvanas évek elejére egyértelmű lett, hogy a vállalatok terjeszkedésével arányosan nőtt az igény szociális és kulturális téren egyaránt. Ezzel párhuzamosan a legnagyobb ingázókat foglalkoztató vállalatok nagyszabású szociális beruházásokba kezdtek.³⁵⁰ Ezen a téren a SZÁÉV csak rövid távú eredményeket könyvelhetett el.³⁵¹ Habár a hatvanas években felépült a Széchenyi utcai szálló, de a valóságban a vállalati törekvések nem arattak osztatlan elis-

³⁴⁵ MNL OL M-SZKL 24. f. 15.doboz 71.ő. e. A megyebizottság munkásellátási felelősének jelentése a dolgozók szociális ellátásáról a tiszavasvári Hajószilip építkezésnél és a 6.számú Mélyépítő Vállalatnál. 1955. április 6.

³⁴⁶ MNL OL M-SZKL 24. f. 26. doboz 126.ő. e. Tájékoztató jelentés az építőipari vállalatok munkásellátási helyzetéről. 1960.november 4.

³⁴⁷ MNL OL M-SZKL 24. f. 24. doboz 115.ő. e. Az Építők Szakszervezete Szabolcs megyei bizottságának 1958.évi összefoglaló jelentése. 1959.január 29.

³⁴⁸ MNL OL M-SZKL 24. f. 26. doboz 126.ő. e. Tájékoztató jelentés az építőipari vállalatok munkásellátási helyzetéről. 1960.november 4.

³⁴⁹ MNL SzSzBVML XXIII. 1. Intézkedési terv a munkásosztály helyzetéről szóló Központi Bizottsági határozat végrehajtására. 1959. március 07.

³⁵⁰ MNL SzSzBVML XXIII. 1. Beszámoló a munkásosztály helyzetéről szóló tanácshatározat végrehajtásáról. 1960. július 14., MNL SzSzBVML XXXV. 31. 10. doboz 31. ő. e. A vasutas pártszervezeteknél végzett brigádmunka tapasztalatai. 1957. október 12.

³⁵¹ MNL SzSzBVML XXIII. 2. Az ÉVM. Szabolcs-Szatmár megyei Állami Építőipari Vállalat igazgatójának beszámolója a dolgozók érdekében hozott munkaügyi, szociális, kulturális és egészségügyi intézkedések betartásáról, 1970. április 18., MNL OL M-SZKL 24. f. 26.doboz A Megyei Építőipari Vállalat beszámolója a szállásbizottságokról. 1960.március 31.

merést szállólakók körében. A korszakban a felvonulási épületek és a kisebb szállók kététagkivül a rendszer „mostohagyermekének” számítottak. Ezeknek a szállónak a helyzete a vállalatnál nem élvezett mindig feltétlen elsődleges prioritást. Egy korabeli jelentés arról számolt be, hogy a nyíregyházi központi szállóhoz képest „az emberek nem emberi körülmények között laknak.”³⁵² A mátészalkai szálló esete 1968-ból kellőképpen szemlélteti ezt a látásmódot: „P.L (bírálatát) korábban szóvá tette a vállalat vezetősége felé és erre elítélő bírálatot kapott. (...) csak saját munkaterületét patronálja, és nem ismeri más gazdasági területek problémáját.”³⁵³ A hatvanas évek jelentéseiből kitűnik, hogy a helyzetet az ezért felelős, mindössze két főből álló „szociális csoport” sem volt képes megoldani.³⁵⁴ 1970-től már nagyobb szociális beruházásokra is sor került, pl. a Tünde utcai szállással kapcsolatban, de a felvonulási szállók még mindig IV.-V. kategóriás épületek voltak. Érdemi változást csupán 1976 után történt.³⁵⁵ Ez már csak abból a szempontból is aktuális volt, hiszen a 10/1977. számú rendelet értelmében még a legjobb állapotban lévő munkásszálló is csupán a II. (nyíregyházi munkásszálló) illetve az alacsonyabb komfortszínvonalat jelentő, III. kategóriába (sátoraljaújhelyi) tartozott. 1975-re már a mátészalkai felvonulási munkásszálló is valamelyest biztosítani tudta az egy állandó szállótól elvárt feltételeket. De az anyagiak (1975-ben 5 millió 664 ezer forint, 1976-ban már 6 millió 906 ezer forint) jelentős része központi szálló fejlesztésére irányult. Nem csupán a vaságyakat cserélték le heverőkre, hanem a kisebb berendezési tárgyakat (pl. szék, asztal, falvédő, függöny, szőnyegek, takarók) is jobb minőségűre. A további intézkedések a 11/1976/VIII.3. Eü. M. rendelet³⁵⁶ hatására születtek, ami a munkásszállók helyzetéről, egészségügyi és ellátási színvonaláról intézkedett.

A központi, a mátészalkai és a sátoraljaújhelyi munkásszállón az előírásoknak megfelelő hálóhelyiségeket, valamint fűtést, mosást, takarítást szolgáló helyiségeket alakítottak ki. A vállalat a központi és Tünde utcai szállón orvosi rendelőt, betegszobát alakított ki, és 1978 januártól pedig rendszeres mosási lehetőséget is biztosítottak a lakók számára a Patyolat Vállalat közreműködésével, valamint kizárólag a központi szállóban fogorvosi

³⁵² MNL SzSzBVML XXXV.75. 3. doboz 3. ő. e. Jelentés a vállalat szociális ellátottságáról, különös tekintettel a téli munkára való felkészülésre. 1967. október 30. vö. s.e. 1969:3.

³⁵³ MNL SzSzBVML XXXV.75. 4. doboz 12. ő. e. SZÁÉV 5. számú főép. alapszervezet taggyűlése-Beszámoló. 1968. október 5.

³⁵⁴ MNL SzSzBVML XXXV.75. 5. doboz 3.ő. e. Tájékoztató a vállalati munkásellátási és üzemélelmezési helyzetről. 1969. december 15.

³⁵⁵ Ism. 1971a:2., Ism. 1976a:1-2., MNL SzSzBVML XXIX. 36. 200.doboz A SZÁÉV 450 fős munkásszállójának beruházási javaslata. 1968. augusztus

³⁵⁶ 11/1976. (VIII.3.) Eü. M. számú rendelet a munkásszállók egészségügyi szabályairól. TRHGy 1976:422.

kezelés is elérhető vált. Látványosan javultak az étkezési viszonyok is. 1976-ban ételtároló rekeszek helyett hűtőgépeket helyeztek el, azonban a tapasztalat azt mutatta, hogy a munkások nem használják ki ezeket a gépeket. Minden szállóban lehetőség volt ételmelegítésre és főzésre, valamint propán-bután gáz villanytűzhellyel ellátott konyha is üzemelt, valamint cukrászat, büfé és önköltséges vacsorázás.³⁵⁷ Az ellátási igények kielégítése terén a nyolcvanas években sem történt változás. Ez azért sem meglepő mert a 18/1979. évi a szociális és kulturális juttatásokról szóló rendelet szerint a sátoraljaújhelyi szálló a legrosszabb minőséget képviselte (V. kategória), de az állandó szállások sem kaptak sokkal jobb minősítést (a két nyíregyházi szállás III. kategóriába míg a mátészalkai a IV. kategóriába került).³⁵⁸

A hetvenes években a sajtó az intézkedések ellenére elég gyászos képet festett a vállalati szállók helyzetéről. Egy 1973-ban megjelent cikk a Tünde utcai szállóról tudósított, ami a büfé és az étkezési lehetőségek hiányosságait emelte ki: „Vacsora a munkásszállón azért nincs, mert a hozzájárulást a vállalati nyereségrészesedésből kellene fedezni. Nem engedné meg a többi munkás.”³⁵⁹ Úgy vélem a vállalat ezt próbálhatta kiküszöbölni később önköltséges lehetőséggel. Egy 1978-as riport már változásokról számolt be, de ritkán emelt ki pozitívumot a központi szálló kapcsán. Az intézményi helyzetet kellőképpen bemutatta a következő idézet: „Amikor a SZÁÉV munkásellátási osztályán érdeklődtünk, az illetékesek bizonytalanul válaszoltak: Igen... valószínűleg ténykedik valamiféle szállásbizottság, amely intézi a lakók ügyes-bajos dolgait. Szóval lennie kell, mert máshol mintha már hallottunk volna ilyesmiről.”³⁶⁰ A következő részlet pedig az ottlakók véleményét tükrözte a szálló által nyújtott „szolgáltatásokról”: „De nem is a könyvtár idegesít bennünket, mint inkább az itteni büfé. Ha közülünk bárkit is megkérdeztek, nem hiszem, hogy valaki lenne, aki már látta volna nyitva ezt a kis boltot. (...) reggel, amikor mi megyünk, zárva van, este, pedig amikor megjövünk ugyanez a helyzet.”³⁶¹ Egy 1984-ben megjelent cikk ugyancsak rossz képet fest a szállókról, utalva arra, hogy a nyolcvanas évekre sem tudott

³⁵⁷ MNL SzSzBVML XXIX.36. 38. doboz Jelentés a munkaügyi szociális ellátásról a 11/1976./VIII.3/számú rendelet alapján, 1977. július 13.

³⁵⁸ MNL SzSzBVML XXIX.36. 39. doboz Beszámoló a szociális terv 1980. évi végrehajtásáról, 1981. március 20.

³⁵⁹ Kolláth 1973:3.

³⁶⁰ Balog-Sipos 1978:8.

³⁶¹ Balog-Sipos 1978:8.

a vállalat valamennyi dolgozójának meleg ételt biztosítani.³⁶² Ezek az esetek mind hozzájárulhattak a szállók kategorizálásának alakulásához, habár ez a jelentésekben nem köszön vissza. A vállalatnál a legtöbb beszámoló csak a szálló nyújtotta lehetőségek sorát foglalta össze, a gyakorlati megvalósulás azonban a legtöbb esetben háttérbe szorult. Ezt mi sem mutatja jobban, minthogy a pártbizottsági anyagokban csupán egyszer utaltak a szállásbizottságok munkájára némi negatívvummal inkább kulturális, mint szociális értelemben.³⁶³

³⁶² Házi 1984:6.

³⁶³ MNL SzSzBVML XXXV.75. 16. doboz 8. ő. e. Szóbeli tájékoztatás a Közművelődési Bizottság munkájáról. 1977. február 22.

VI. Településfejlesztési politika az ingázás jelenségének tükrében Szabolcs-Szatmár megyében 1960 és 1980 között

A megyén belüli ingázás jelenségét ebben a fejezetben merőben más szemszögből kívánom megközelíteni. Ez pedig nem más, mint a korszak településfejlesztési politikája, ami az ingázásra, mint a korszak egyik legjelentősebb társadalmi problémájára is megoldási lehetőséget kínált részben, főként a mindennapos nehézségek mérséklésével. A településfejlesztési politika stratégiai jellemzőinek és megvalósulásának bemutatása fontos része a kutatásnak, hiszen önmagukban is befolyásolták az ingázás mértékét, irányát, az ingázók számának alakulását.

Jelen fejezetben bemutatom a hazai településfejlesztési politika történeti vonulatait 1945 és 1990 közötti időszakot tekintve. A területi tervezés megyei viszonyait, illetve a megyén belüli ingázók számának növekedési tendenciáját figyelembe véve arra a kérdésre is választ keresek, milyen reakciót váltott ki a megyei vezetés részéről az ingázás felerősödése. A hatvanas években gyökerezett, de a hetvenes évektől kezdve lett kézzel fogható eredménye annak a folyamatnak, melynek célja az ingázók sajátos életformájából adódó nehézségek kezelése volt főképp az állam, valamint a munkaadó vállalatok részéről. Ennek következményét jelentette a vállalati felelősségvállalás hangsúlyozása a meghozott politikai intézkedések kapcsán.

VI. 1. A településfejlesztés történeti áttekintése az 1945 és 1970 közötti időszakban

Határozott és kormányzati szinten elfogadott településfejlesztési koncepcióról 1945 előtt nem beszélhetünk. Az első világháború után merült fel erőteljesen a területi integritás védelme, viszont egészen 1932-ig csupán tudományos munkákban fogalmazódtak meg az országrendezés és területrendezés legfontosabb alap gondolatai.³⁶⁴ Magyary Zoltán³⁶⁵ elsőként tekintette kormányzati funkciónak az országrendezés kérdését.³⁶⁶ 1932-ben, a hatalomra került Gömbös-kormány Nemzeti Munkatervében is megjelent egy egységes területi rendezés gondolata, ez azonban csak az 1937. évi VI. törvénycikkben öltött

³⁶⁴ Rechnitzer 2004: 209–210, Hajdú 2001: 52.

³⁶⁵ Magyary Zoltán munkásságáról lásd: Hajdú 1993, Pálné Kovács 2011)

³⁶⁶ Rechnitzer 2004:211.

testet, ami már határozottan előírta általános fejlesztési, területrendezési tervek kidolgozásának szükségességét.³⁶⁷

A második világháborút követő időszak területrendezési terveit a történelmi körülmények determinálták, kezdetben főként a fővárost megcélzó újjáépítési tervek, később pedig ipari régió- és városrendezési tervek születtek. A világháborút követően Bibó István a Nemzeti Parasztpártban végzett munkája során fogalmazott meg reformjavaslatot a területrendezési tervekkel kapcsolatban.³⁶⁸ Tervezete előírta, hogy a meglévő közigazgatási egységek, a vármegyék helyett a számos szempontból könnyebben kezelhető, önkormányzati egységek kialakítása lenne célszerű, amelyek egyben elősegíthetnék a társadalmi fejlődést is. A politikai körülmények azonban nem tették lehetővé ennek a koncepciónak a megvalósulását.³⁶⁹

A fordulat éveit követően a területfejlesztési politika, illetve egy átfogó terv kidolgozása a településhálózat átalakítására, az 1949-ben megalakult Területrendezési Intézet (a továbbiakban TERINT) feladata volt, egészen 1951-es megszűnéséig.³⁷⁰ A TERINT a kezdetekben ipartelepítési kutatásokat végzett, 1949 decemberétől viszont közvetlenül az Országos Tervhivatal (a továbbiakban OT) ellenőrzése alá került, általa megteremtődött a területi és gazdasági tervezés összhangja.³⁷¹

A településfejlesztési politika fő feladata egy nagyszabású urbanisztikai rendezési terv kidolgozása volt. Ebben a tervben, érintőlegesen a településfejlesztés irányelvei is hangsúlyozva lettek, csupán pár odavetett megjegyzés erejéig szerepeltek.³⁷² A tervben ugyanis nem csupán a legfontosabb gazdaságpolitikai célkitűzések érvényesültek, hanem azt is hangsúlyozták, hogy „a város és falu közötti különbség(ek)et meg kell szüntetni, illetve meg kell teremteni annak gazdasági és társadalmi feltételeit.”³⁷³

Végül a központi koncepció kidolgozására 1950 őszén került sor. 1952-től, a TERINT megszűnésével viszont egyértelművé vált, hogy az intézmény által képviselt ügynevezett urbanisztikai (a települések fejlesztésének és a területi tervezés fontosságának gondolatát magába foglaló) irányzat elvesztette dominanciáját a központi hatalom látószögéből. Az ország gazdasági vezetése ugyanis nem volt hajlandó anyagi és szellemi árat fizetni

³⁶⁷ Rechnitzer-Smahó 2011:374-375.

³⁶⁸ Belényi 1996:86.

³⁶⁹ Horváth M. 2011:176-177.

³⁷⁰ Rechnitzer 2004:212.

³⁷¹ Hajdú 1989:96.

³⁷² Belényi 1996:87-88.

³⁷³ Berend T. 1985:261.

a településhálózat komplex fejlesztését illetően, arra hivatkozva, hogy ez hátráltatná az ország előrehaladott iparosítási tendenciáját.³⁷⁴

Az ötvenes években az erőltetett iparosítás, az ideologikus politikai elképzelések jelentős mértékben meghatározták a települések helyzetét. A településpolitika az állam számára a radikális társadalom-átalakítás egyik legfontosabb eszköze volt. Az állam egy magában törekedett a regionális fejlődési folyamatok összességét kézben tartani. Az ötvenes évek erőltetett iparosítási programjának sok árnyoldala volt, azonban előnyös vonásokkal is rendelkezett, mint például Budapest centralizált szerepkörének csökkentése. Ezt szolgálta a nagyobb városok fejlesztését megcélzó abszolút koncentráció, aminek érdekes színtöltője volt új városok (pl. Sztálinváros) létrehozása a semmiből.³⁷⁵

A Kádár-éra a 2030/1958. számú kormányhatározat alapján,³⁷⁶ már kiemelten fontosnak tartotta a fejlesztési javaslatok kidolgozását.³⁷⁷ Az 1957 és 1961 közötti állapotvizsgálatok nyomán elindult az ország területére vonatkozóan az alaposabb településfejlesztési lehetőségek kidolgozása.³⁷⁸ A hatvanas évek egyetlen eredménye csupán az 1963-as Országos Településhálózat-fejlesztési Tanulmányterv volt, amely merőben új alapokra helyezte a településhálózat rendszerét, kijelölve annak fejlődési irányait, meghatározva funkcióját.³⁷⁹ A tanulmányterv a többcentrumos regionális rendszer elvét szorgalmazta, az országot 9 régióra felosztva: Budapest, Miskolc, Debrecen, Szeged, Pécs, Győr Szolnok, valamint, Székesfehérvár és Nagykanizsa központokkal, valamint további 82 regionális alközponttal. 1971 márciusában fogadta el az Országgyűlés az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptiót.³⁸⁰

A településfejlesztési politikájának eredményének kapcsán azonban nem csupán a centralizációs törekvések dominanciáját, hanem a folyamat által generált társadalmi hatásokat is hangsúlyozni kell, ami az alulurbanizáció jelenségének kialakulását eredményezte. Ezt a folyamatot járja körül Konrád György és Szelényi Iván A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai című tanulmányában.³⁸¹ Konrád és Szelényi érvelésében az erőlte-

³⁷⁴ Belényi 1996:102-103.

³⁷⁵ Valuch 2001:52-53., lásd még: Germuska 2004, Hajdú 1990,

³⁷⁶ Horváth 2022:132.

³⁷⁷ Kőszegfalvi 2009:575.

³⁷⁸ Perczel 1966:83.

³⁷⁹ Rechnitzer 2004:214–215.

³⁸⁰ Kőszegfalvi 2009:576–577.

³⁸¹ Konrád-Szelényi 1971

tett iparosítás állt a középpontban, ugyanis az iparosodás üteme jóval megelőzte a városodás ütemét,³⁸² ezáltal a munkahelyek számának növekedése megelőzi a városi lakóhelyek számát, és ami főként az infrastruktúra rovására történik meg. A szerzőpáros a jelenség értelmezése mellett, annak okaira is kitér. A legfőbb oka a szerzők szerint főként az erőltetett iparosítás, a területfejlesztési alapelvek, amelyek felülírták a területi igényeket.³⁸³ A szerzők a fentieken túl az ingázás, mint a szocialista korszak egyik legalapvetőbb társadalmi problémájával kapcsolatban is tettek megállapításokat. Az alulurbanizáció okozta helyzetnek köszönhetően az ingázó életforma nem választás kérdése, hanem egyfajta kényszerhelyzet volt, hiszen ennek az életformának a megválasztását a szocialista gazdaságpolitika „nem tette személyes fogyasztói döntésük tárgyává.”³⁸⁴

VI. 2. Országos politikai célkitűzések (különös tekintettel az 1970-es évek politikai közegére)

Míg a településpolitika kezdetekben igen ambiciózus célokat képviselt, addig a hetvenes évek politikai stratégiájának megfogalmazásakor már valamennyire figyelembe vették a realitásokat.³⁸⁵ Ennek eredménye lett a végleges OTK,³⁸⁶ mely feladatának tűzte ki Budapest túlcentralizáltságának megszüntetését, faluközpontok létesítését főként aprófalvas térségekben és a nagyközségek várossá fejlesztését városhiányos térségekben. Végül egy ellenpólusokat és nagyvárosokat magába foglaló hierarchizált rendszer alakult ki.³⁸⁷

A hetvenes évek településfejlesztési koncepciói által a falu és a város elvileg közelebb kerültek egymáshoz a társadalmi kiegyenlítődés jegyében, azonban az életkörülmények terén ezek az elvek már nem érvényesültek. Ezért a településfejlesztési politika egyik lényeges célja volt többek között a községek népességmegtartó képességének erősítése volt, és a falusi lakosság teljes társadalmi emancipációja.³⁸⁸

³⁸² Ehhez jelentős részben hozzájárult a korszakban lezajlott lakásépítkezési beruházások ütemezésének lassulása, valamint a lakáspiacon tapasztalható egyéb társadalmi feszültségek: az alacsonyabb társadalmi csoportok számára előnytelen hatósági lakáselosztás rendszere. A lakótelepi beruházások alkalmával a rászorultság is fontos szempont volt, azonban a rendszer „szisztematikusan kedvezett a magasabb társadalmi rétegekhez tartozó jobban kvalifikált és magasabb jövedelmű családoknak.” (Ladányi 2010:410-412., Szelényi 1969:138.)

³⁸³ Konrád-Szelényi 1971:2.,24-28.

³⁸⁴ Konrád-Szelényi 1971:20.

³⁸⁵ Enyedi 1989:62.

³⁸⁶ 1006/1971. (III.16.) Korm. szintű határozat a területfejlesztés irányelveiről, 1007/1971. (III.16.) Korm. szintű határozat az országos településhálózatfejlesztési koncepcióról. TRHGy 1971:544-551.

³⁸⁷ Rechnitzer 2004:215-216.

³⁸⁸ Enyedi 1985:18-21.

Az életviszonyok egyenlőtlenségének mérséklése prioritást élvezett, mégsem került megvalósításra, sőt, még inkább elmélyítette a társadalmi egyenlőtlenséget. A központosító törekvéseknek köszönhető, hogy a kisebb települések népességmegtartó ereje negatív irányt vett, szemben a korábban felvázolt célkitűzésekkel. Ennek egyik leglátványosabb példája egy aprófalú, Gyűrűfű esete 1974-ből, ami remek példája annak az elvándorlási folyamatnak, ami a kilátástalan helyzetben az érintettek számára sokszor az egyetlen megoldást jelentette.³⁸⁹ Ebben a szituációban az elvándorlás egyfajta kollektív döntés eredménye lett a politikai és gazdasági értelemben vett hátrányos megkülönböztetés következménye.³⁹⁰

Mivel az előzetes várakozásokkal ellentétben egyes aprófalvak nem néptelenedtek el teljesen, új lakóik (főként a kedvező ingatlanáraknak köszönhetően) szakmunkások, napszámosok lettek. Ehhez a jelenséghez a szegénység, illetve a cigány-telepek felszámolásáért hozott intézkedések is hozzájárultak. Ennek köszönhető a szegregáció egy új formájának, a gettósodó aprófalvaknak a megjelenése.³⁹¹ A fejlesztési elképzelések korántsem tudták megvalósítani a célkitűzéseket és súlyos ellentét alakult ki a kiemelt szerepkörrel rendelkező és a hátrányos helyzetben lévő települések között.³⁹²

Az OTK eredményeinek visszaságaira helyezte a hangsúlyt Szelényi Iván is, aki 1973-ban a településfejlesztési koncepcióból adódó társadalmi egyenlőtlenségeket vizsgálva dolgozta ki a faluosztály (településosztály) elméletét. Szelényi célja annak rekonstruálása volt, hogy „a többlettermék-elvonás és a nemzeti jövedelem-újrafelosztás rendszerében a különböző települések milyen helyzetet foglalnak el.”³⁹³

Az elmélet modellezte a településeken a hatvanas és hetvenes években végbement társadalmi folyamatokat.³⁹⁴ Szelényi hipotézisének alapja, hogy a centralizációs törekvések, nem csupán azt a nemzeti jövedelmet vonták el a településektől, hanem egyúttal újraértékelődött az állampolgárok kezében lévő nemzeti vagyont is. Emellett az ingatlanpiac és a munkaerőpiac feltételei is átalakultak főként a fejlődő települések javára. Ennek köszönhetően a települési hierarchia két végpontja között áthidalhatatlan szakadék alakult ki.

³⁸⁹ Valuch 2001:56. (Gyűrűfű elnéptelenedésének körülményeinek értelmezése kapcsán lásd: Majtényi 2018)

³⁹⁰ Farkas 2017:132., Havas-Schiffer 1983:27-30.

³⁹¹ Virág 2008:17.

³⁹² Rechnitzer-Smahó 2011:381-382.

³⁹³ Szelényi 1990:159.

³⁹⁴ Valuch 2001:56-58.

„Akinek jó helyen van, annak adatik, akinek rossz helyen van attól elvétetik”³⁹⁵ - írta találon Szelényi.

A településosztályok meghatározását a települések „jogi státusza”, valamint a települések „osztályjellege”, is befolyásolta. Utóbbi egyet jelentett „egy-egy településosztály a társadalmi előnyök, illetve hátrányok felhalmozódásának meghatározott módszerével.”³⁹⁶ Szelényi ebben a településhierarchiában a falvak, kisebb települések és a városok osztálya külön tipológiát alkotott. A szerző a sorvadó tanyákat és falvakat (1), az elvándorlást leginkább megsínylő, hanyatlásnak indult falvakat (2), a kommunális beruházás célpontjául szolgáló stagnáló falvakat (3), valamint a fejlődő (4) és rendszer nyerteseit, a városiasodó falvakat különböztette meg egymástól. A tipológiai rendszerben a Város I. a szerényebb körülményekkel rendelkező, politikai szempontból a világháború után háttérbe szorított települések, a Város II. kategória birtokosai, pedig a politikai döntéshozatal abszolút kedvezményezettjei voltak.³⁹⁷ Kétségtelen, hogy a településrendszerben lezajló folyamatokat igazolta az elmélet, viszont olyan jelenségeket, mint például az ingázás vagy annak mértéke, nem vette figyelembe, ahogy erre Valuch Tibor társadalomtörténész is felhívta a figyelmet.³⁹⁸ A koncepció hiányosságai már a hetvenes évek második felében felszínre kerültek.³⁹⁹ A koncepció kudarcá rávilágított a politikai rendszer és a területi rendezés súlyos hiányosságaira.⁴⁰⁰ Az 1983-as miniszteri utasítás volt, (7/1983. ÉVM) ami tulajdonképpen megszüntette a területi tervezés korábbi merev rendszerét.⁴⁰¹ Az Országgyűlés 12/1980-85. számú határozatában pedig módosította a korábbi érvényben lévő településfejlesztési koncepciót.⁴⁰² A határozat legfontosabb pontjai közé tartozott többek között az arra való törekvés, hogy az urbanizáció súlypontjai a közép és kisvárosok legyenek, a kedvezőtlen helyzetben lévő falvak pedig a fejlesztendő térségek közé tartozzanak.⁴⁰³ A

³⁹⁵ Juhász 1988:8., Valuch 2001:57

³⁹⁶ Szelényi 1990:159.

³⁹⁷ Szelényi 1990:160-163, Valuch 2001:57.

³⁹⁸ Valuch 2001:58.

³⁹⁹ Kőszegfalvi 1994:50.

⁴⁰⁰ Rechnitzer-Smahó 2011:385–386.

⁴⁰¹ Az építésügyi és városfejlesztési miniszter 7/1983. (Ép. Ért. 23.) ÉVM számú utasítása a területrendezési tervek elkészítésének, jóváhagyásának, karbantartásának és módosításának rendjéről. Tanácsok Közlönye 1983/18:560.

⁴⁰² Az Országgyűlés 12/1985. számú határozata a terület és településfejlesztés hosszú távú feladatairól. TRHGy 1985:93-94.

⁴⁰³ Rechnitzer-Smahó 2011:385–386.

nyolcvanas években radikális változásokra főként a helyi és országos politika visszaságai, illetve anyagi okok miatt nem került sor.⁴⁰⁴

A szocialista településfejlesztési politika eredményeként a megyeszékhelyek és egyéb regionális központok megerősödtek, de a területi és társadalmi egyenlőtlenség a későbbiekben is maradandó lett.⁴⁰⁵ Az ipartelepítési politika a területi egyenlőtlenség mérséklésére irányult, azonban különösen az Alföldet tekintve, egy kifejezetten aránytalan ipartelepítési hullám vette kezdetét. A hatvanas években megkezdődött a megyeszékhelyek és kijelölt települések fejlesztése, azonban az ingázás mérséklése helyett ez a folyamat tovább „duzzasztotta” az ingázók táborát. A kisebb településekről naponta hetente ingázók társadalmi helyzetét a településfejlesztési politika által meghirdetett társadalmi emancipáció helyett a társadalmi egyenlőtlenség határozta meg. Ezt a folyamatot leginkább Szabolcs-Szatmár megye helyzete szemléltetheti kellőképpen. Ebben a térségben, mint ahogy a statisztikai adatok is bebizonyították a megye gazdasági jelentőségét bemutató fejezetben, az ipari munkahelyek létesítése nem tudta mérsékelni az ötvenes évek végre óta tapasztalt elvándorlást. A megyeszékhely és a városok koncentrált fejlesztése ellenére pedig a kiemelt városok az „iparilag fejletlen” településekhez tartoztak.⁴⁰⁶ A megye gazdasági és társadalmi elmaradottsága különösen megnehezítette azt, hogy a megyén belüli ingázók társadalmi státusza is teljes értékű legyen.

VI. 3. A településfejlesztés megyei jellegzetességei az országos politikai döntések tükrében

Az országos regionális politika sajátosságainak összefoglalását követően érdemes megvizsgálni a megyei politika legfontosabb jellegzetességeit is. A hetvenes éveket megelőzően nem született egységes tervezet, ami szervesen összefoglalta volna a megye településfejlesztési feladatait. Ugyanakkor külön-külön születtek döntések a művelődéspolitikára, az egészségügy és a lakáshelyzet területén. Az 1971. évi koncepció és annak 1985-ös módosítása kapcsán körvonalazódtak a megyei politika legfőbb prioritásai. 1972. március 3-án a megyei tanács határozatában lefektette az 1970 és 2000 közötti fejlesztési célokat, ami 231 községet és várost érintett a megyében. A megyei településfejlesztési koncepció,

⁴⁰⁴ Feitl 2011:381.

⁴⁰⁵ Valuch 2001:58., Rechnitzer-Smahó 2011:389.

⁴⁰⁶ Fodor 1976:83., Böhm 1986:66.

az 1007/1971. számú határozat értelmében felsőfokú (Nyíregyháza), középfokú (Mátészalka, Kisvárda, Nyírbátor) és részleges középfokú központtá (Fehérgyarmat, Vásárosnamény, Tiszavasvári, Záhony) minősítő települések fejlesztését tűzte ki célul. A megyei tervek iparfejlesztés szempontjából különösen Mátészalka, Nyírbátor, Kisvárda, Tiszavasvári, Fehérgyarmat, illetve Vásárosnamény fejlesztésének tulajdonítottak fontosabb szerepet, ahol 1985-re az ipari munkahelyek 78,5%-nak létesítését tervezték. A határozat célja az volt, hogy a megye minden lakosa számára azonos lehetőséget lehessen biztosítani, és hogy senkit se érhessen hátrány területi egyenlőtlenség miatt. Az előírások kiterjedtek a vízellátás és csatornázás fejlesztésére, a lakáshelyzet, a művelődési és egészségügyi ellátás, valamint a közúthálózat korszerűsítésére.⁴⁰⁷ A nyolcvanas években a prioritások nem változtak, azonban szükséges volt a foglalkoztatási feszültségek mérséklése.⁴⁰⁸ Összeségében a településfejlesztési törekvések egységesnek tekinthetők, azonban véleményem szerint nem lehet elvonatkoztatni attól a tényről, hogy a területi egyenlőtlenség, illetve az ország más megyéihez való felzárkózás gondolata alapján véve determinálta a megyei területfejlesztési politikát. Ez a motiváció azonban a valóságban a nyolcvanas években nem hozott eredményt, amihez hozzájárult az ipari beruházások csökkenése és a egyre inkább kialakulóban lévő munkanélküliség. A nyolcvanas évek végén a területi és társadalmi egyenlőtlenség továbbra is meghatározó maradt.⁴⁰⁹

A politikai eredményességhez elengedhetetlen volt a vállalati felelősségvállalás. A megyei vállalatok közül, a továbbiakban megemlített számos megyei üzem mellett a SZÁÉV tevékenysége fontos, amely számos intézményt fenntartott a térségben (bérelt szállások, munkásszállók szerte a megyében). A SZÁÉV 1949-től kezdve a megye gazdasági életének fontos részét képezte, dolgozóik több mint kétharmada pedig ingázó volt.⁴¹⁰ Az építőipari vállalat tevékenysége sokrétű volt, számos területre kiterjedt.

A megyei vállalatok mellett az országos vállalatok tevékenysége is rendkívül fontos volt a megye életében főként a hatvanas évektől kezdve, a vidéki ipartelepítési programnak, melynek háttérében a Rákosi-rendszer által képviselt erőltetett iparosítás program

⁴⁰⁷ Czibalmos 1972:4-12.

⁴⁰⁸ MNL SzSzBVML XXIII. 2. Szabolcs-Szatmár megye terület és településfejlesztésének hosszútávú feladatai. 1986. március.

⁴⁰⁹ Hajnal 1988:260., Frisnyák 1988: 121-126.

⁴¹⁰ Az 1949-ben alapított SZÁÉV dolgozóinak létszáma míg 1957-ben 773 fő volt, addig a következő években ez a munkaerőállomány gyarapodás egyre inkább jellemzővé vált. 1957 és 1960 között a dolgozók létszáma megkétszereződött (1604 fő), 1965-re pedig elérte a 3586 főt. (Szabolcs-Szatmár megye fontosabb statisztikai adatai, 1960: 109., Szabolcs-Szatmár megye statisztikai évkönyve 1965:69.)

bírálata állt.⁴¹¹ A hatvanas években a vidéki ipartelepítés részeként jelent meg a Taurus Gumigyár⁴¹² a megyében. A későbbiekben kisebb városok is fontos gazdasági stratégiai célpontoknak minősültek. Kisebb-nagyobb vállalatok megvetették lábukat számos településen.⁴¹³ A MOM megjelenése Mátészalkán⁴¹⁴ a hetvenes évek hosszú távú településfejlesztési koncepciójával összhangban történt.⁴¹⁵

VI. 4. Művelődéspolitikai

Míg az ötvenes években a totális politikai kontroll és a „kulturális pluralizmus felszámolása”,⁴¹⁶ addig a klasszikus Kádár-korban a politikai és társadalmi konszolidáció jegyében a politikai vezetés legfőbb célja a kultúra rendszerének átstrukturálása volt.⁴¹⁷ Az értelmiségi réteg hagyományos értelemben vett társadalmi, gazdasági és kulturális szerepének fokozatos háttérbe szorításához kapcsolódóan⁴¹⁸, egy „alternatív munkáskultúra”⁴¹⁹ körvonalazódott. Ehhez kapcsolódóan a médiumok (rádió, sajtó, mozi⁴²⁰) de még inkább a vállalati kulturális tevékenység jelentősége felértékelődött.⁴²¹ Az üzemi lapok tevékenysége is kiemelt politikai figyelmet kapott.⁴²²

⁴¹¹ Germuska 2012:55-56.

⁴¹² A gumigyár 1963-ban vette fel az Országos Gumiipari Vállalat, 1973-ban pedig a Taurus Gumipari Vállalat nevet. A nyíregyházi egység dolgozóinak száma 1961-től kezdve folyamatosan növekedett, míg 1961-ben 20, addig 1962-ben 90, 1963-ban 196, 1965-ben pedig már 254 fő dolgozott az üzemegységben. (MNL SzSzBVML XXXV. 50. 2. doboz, 47. ő. e. A Gumigyár pártszervezetének beszámolója. 1966. december 28.)

⁴¹³ Tatai 1981:178.

⁴¹⁴ A mátészalkai üzemegység dolgozóinak száma a hetvenes évek első felében meghétszereződött (1971-ben 72 fő, 1973-ban 647 fő). BFL XXXV.17.c. 36. ő. e., MOM Mátészalkai gyáregység: Beszámoló a gyáregység munkájáról, eredményeiről és a további feladatokról. 1973. október). Az 1970-es években Mátészalka mellett az ország számos pontján létesült gyár: Dunaújvárosban, Zalaegerszegen és Komlóban is. 1975-re a vállalat vidéki üzemegységeiben dolgozók száma 2200 fő volt. (Imre és mtsai. 2015:20.)

⁴¹⁵ Imre és mtsai. 2015:19.

⁴¹⁶ Gusztin 2018:103.

⁴¹⁷ Kalmár 1998:135.

⁴¹⁸ Kalmár 1998:144.

⁴¹⁹ Kalmár 1998:155.

⁴²⁰ A hatvanas évektől a 1957 és 1961 között működő Szakszervezeti Mozi és Filmközpont megszüntetését követően a megyei moziüzemi vállalatok koordinálták a közművelődési tevékenység ezen részét. (MNL OL M-SZKL 2 f. 11. cs. 1. doboz 20. ő. e. Előterjesztés az Elnökség részére: A Szakszervezeti Mozi és Filmközpont megszüntetésére. 1961. augusztus 12.)

⁴²¹ Kalmár 2004: 188., MNL OL M-KS 288 f. 22. cs. f. 1. ő. e. Politikai Bizottság határozata a Magyar Rádió és Televízió műsorpolitikájáról és káderhelyzetéről. (d.n.)

⁴²² MNL OL M-KS 288 f. 41. cs. 6. doboz 75. ő. e. Előterjesztés a Gazdaságpolitikai és az Agitációs és Propaganda Bizottsághoz a gazdasági mechanizmus kulturális vonatkozású kérdéseiről. 1967. május 12. Ezzel a tendenciával magyarázható, hogy megyei vonatkozásban az üzemi lapok virágkorának a hatvanas és hetvenes évek tekinthetőek. (pl. KEMÉV Építők, Nyíregyházi Mezőgép, Nyíregyházi Dohányfermentáló).

A vállalati sajtó „a kulturális és társadalmi élet színterévé”⁴²³ vált, számuk a hatvanas évek végétől rohamosan megnőtt.⁴²⁴ (6. ábra, ld. 79. old.) A hatvanas évektől a SZOT a klubélet fellendítésében⁴²⁵ (ennek számos formája született a gyakorlatban: ifjúsági klubok,⁴²⁶ „bejárók klubja”⁴²⁷) illetve az olvasómozgalom tevékenységében, valamint az analfabetizmus felszámolásában látta a megoldást. Országos akcióbizottságok felállításával és szervezett oktatás megszervezésével, melynek fő célja az volt, hogy a munkások körében minél többen szerezzenek általános iskolai végzettséget.⁴²⁸ A vállalatok a bejáró munkások lakóhelyét patronálták, azért, hogy az ingázók bekapcsolódjanak a helyi kulturális életbe. Mivel ezek a törekvések nem érték el a célközönséget,⁴²⁹ ezért a legnagyobb felelősség még inkább a vállalati kulturális tevékenységre összpontosult.

Az 1976. évi közművelődési törvény az állami szervek, a társadalmi szervezetek, a vállalatok és a szövetkezetek közös feladatákként jelölte meg a „közművelődésben hátrányos helyzetű dolgozók”, a munkásszállások lakói, illetve a bejáró munkások művelődésének elősegítését.⁴³⁰ Ehhez kapcsolódóan vállalati művelődési bizottságok működtek, „közvetlenül a vállalati szakszervezeti bizottságnak és a gazdasági vezetésnek alárendelve,” főként koordináló és véleményező funkcióval rendelkeztek.⁴³¹

⁴²³ MNL OL M-KS 288 f. 41. cs. 8. doboz 107. ő. e. Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottságnak az üzemi sajtó munkájáról. 1968. december 29., lásd még (szerk.) Cseh és mtsai. 2004:144-148.

⁴²⁴ Takács 2011: 67., Statisztikai évkönyv 1968:444., Statisztikai évkönyv 1976: 410., Statisztikai évkönyv 1970: 488., Statisztikai évkönyv 1981: 318., MNL OL M-KS 288 f. 41. cs. 107.doboz 8. ő. e. Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1969. január 14.ei üléséről-Jelentés az üzemi lapok munkájáról. 1968. december 29.

⁴²⁵ MNL OL M-SZKL 2. f. 11. cs. 3. doboz 23. ő. e. Irányelv tervezet a klubélet kialakításáról a „szabadidő kulturális eltöltéséhez”. 1962. január 25.

⁴²⁶ Az ifjúság művelődési igényeinek kielégítése a politikai gyakorlat szempontjából kiemelkedő jelentőségűnek számított a korszakban, azonban a hetvenes évek elején megszületett intézkedések ellenére 1976-ban még mindig csak az ifjabb generáció 30%-a vett részt rendszeresen kulturális tevékenységben. (MNL OL M-SZKL 2. f. 11. cs. 24. doboz 53. ő. e. Állami Ifjúsági Bizottság Titkárság – Jelentés az ifjúság kulturális ellátásáról hozott MT határozat végrehajtásáról, javaslat további feladatokra. 1976. január 22.)

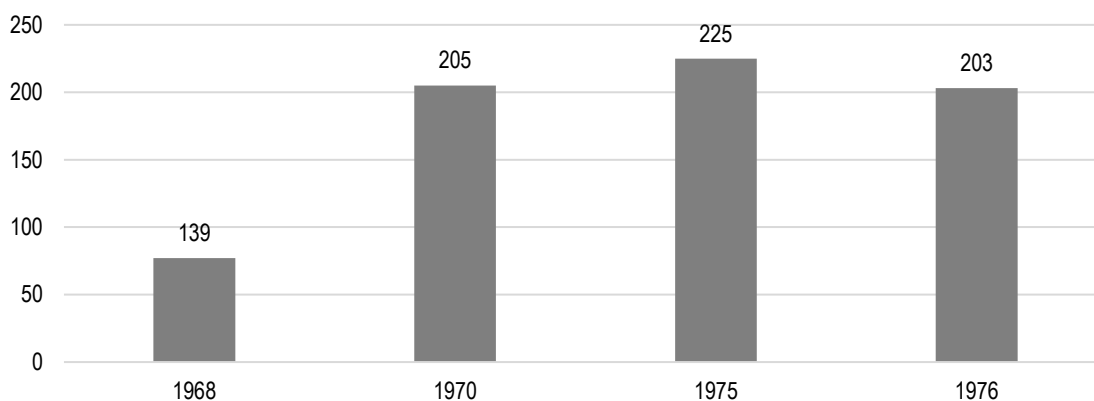
⁴²⁷ Lippenszky 1968: 21., Ism. 1968b:1.

⁴²⁸ MNL OL M-SZKL 2. f. 11. cs. 253. doboz 46. ő. e. Művelődésügyi Minisztérium-Közművelődési Főosztály. Az analfabetizmus elleni küzdelem. 1963. október 25.

⁴²⁹ MNL OL M-SZKL 2. f. 11. cs. 300. doboz 26. ő. e. SZOT Kulturális, Agitációs és Propaganda és Sportosztály- Előterjesztés /tervezet/ a IV. ötéves terv kulturális fejlesztés célkitűzéseire, különös tekintettel a munkásosztály kulturális ellátottságának helyzetére. 1969. május 28., MNL OL M-SZKL 2. f. 11. cs. 441. doboz 42. ő. e. 3. számú információs jelentés a szakszervezeti vezető szervek február hónapban végzett munkájáról, a dolgozók hangulatáról. 1977 március 8.

⁴³⁰ 1976. évi V. törvény – A közművelődésről. TRHGy 1976:46–54., lásd még: Kisőrsi 2021a:209-210., Művelődésügyi Közlöny 22. szám 1976. november 23. 798. A közművelődési törvényben foglaltak végrehajtásáról a 1035/1976 (XI.13.) számú minisztertanácsi határozat rendelkezett. (Művelődésügyi Közlöny 1976/22:801-802.)

⁴³¹ Melléklet a 25.002/1976. (VI.22.) OKTE-SZOTE számú határozatához – Irányelvek a vállalati művelődési bizottságok létesítéséről szóló határozat végrehajtásához. Tanácsok Közlönye 1976/35:741-742.

6. ábra: Az üzemi sajtótermékek számának alakulása 1963 és 1976 között (Takács 2011:67, Statisztikai évkönyv 1976: 410., Statisztikai évkönyv 1970: 488., Statisztikai évkönyv 1981: 318., Művelődésstatistikai évkönyv 1968: 240-241.)

Kezdetben ötven kiemelt vállalatnál kezdték meg tevékenységüket.⁴³² Annak ellenére, hogy a fennálló hatalom hangsúlyozta a vállalatok kiemelt felelősségét, a gyakorlatban a vállalatok több esetben ambivalens módon viszonyultak a kérdéshez. Szakszervezeti jelentések szerint néhány vállalat kényszerítő eszközzel lépett fel, hogy a munkások minél nagyobb százaléka szerezzon legalább általános iskolai végzettséget, holott az érintettek jelentős része nem volt érdekelt ebben, hiszen többek között a vállalati előrelépést közel sem befolyásolta számukra a legtöbb esetben az iskolai végzettség. Olykor a vállalat fizetésemelés ígéréssel motiválta dolgozóit (pl. a győri Rába gyárban).⁴³³ Emellett azonban a jelentések olyan esetekről is beszámoltak, amikor némely vállalat kifejezetten „rossz szemmel nézte az iskolába járókat.”⁴³⁴

⁴³² Az Országos Közművelődési Tanács elnöksége és a Szakszervezetek Országos Tanácsa elnöksége 25.002./1976. (VI.22.) számú közös határozata a vállalati művelődési bizottságok létesítéséről. Tanácsok Közlönye 1976/35:740.

⁴³³ MNL OL M-SZKL 2. f. 11. cs. 470. doboz 63. ő. e. 12. számú információs jelentés a szakszervezeti vezető szervek november hónapban végzett munkájáról, a dolgozók hangulatáról, 1979. december 8, Bartha 2008:258.,

⁴³⁴ MNL OL M-SZKL 2. f. 11. cs. 470. doboz 63. ő. e. 1. számú információs jelentés a szakszervezeti vezető szervek december hónapban végzett munkájáról, a dolgozók hangulatáról, 1979. január 8. vö. megyei szinten Baraksó 1984a:3.

VI. 4. 1. Megyei művelődéspolitikai intézkedések és vállalati felelősségvállalás a hatvanas és hetvenes években

A megyei vezetés a távolsági ingázók művelődési helyzetére már a hatvanas években rávilágított. Egy 1964. évi jelentésben, vasúti kultúrkocsik kialakítását tervezték (egyelőre csak papíron egészen a hetvenes évek végéig⁴³⁵), illetve felmerült levelező, esti iskolák létrehozása.⁴³⁶ Ezzel párhuzamosan a tervezetek felhívták a figyelmet az üzemek kulturális tevékenységének⁴³⁷ fontosságára, és az általános iskolai végzettség szükségességére.⁴³⁸

Utóbbi probléma a megyei vezetés egyik vesszőparipájának számított a korszakban, véleményem szerint annak is köszönhetően, hogy a megye a statisztikai adatok⁴³⁹ alapján is hátrányban volt a többi megyével szemben. A vállalati törekvések sem érték el céljukat. Egy 1974-es reprezentatív felmérés világított rá, hogy a legnagyobb, megyei ingázókat foglalkoztató vállalatok munkásai körében rendkívül alacsony volt az általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya. (a nyíregyházi Konzervgyárban és a Kisvárdai Öntödében a munkások 46%-ának, a KEMÉV-ben 45,3%-ának, a MOM-ban pedig 9%-ának volt ilyen végzettsége) Ugyanakkor a hetvenes években már felismerték, hogy csak némi „anyagi ösztönzéssel” lehet tartós eredményt elérni, viszont a fluktuáció továbbra is nagy gondot okozott.⁴⁴⁰

A súlypont kulturális téren leginkább a települések helyi kezdeményezésein volt. A nyíregyházi városvezetés döntött a munkásszállók kulturális patronálásáról, munkások

⁴³⁵ A közvélemény kritikus hangvételének hatására a MÁV a közművelődési törvény meghirdetését követően csupán három évvel később tett lépéseket az ingázó munkások kulturális lehetőségeinek fejlesztése érdekében: 1979-től alakított ki először ismeretterjesztő kultúrkocsit a vonaton utazó munkások kulturálódása céljából kísérleti jelleggel a szobi vonalon. (MNL OL M-SZKL 2. f. 11. cs. 470. doboz 15. ő. e. Jelentés. Kossuth Rádió műsora: „Jó reggelt”. 1979. július 17., MNL OL M-SZKL 2. f. 11. cs. 470. doboz 15. ő. e. Jelentés-Vasutasok Szakszervezete-Elnökség. 1979. augusztus 21.)

⁴³⁶ MNL SzSzBVML XXXV. 31. 49. doboz 26. ő. e. Népművelés. 1964. március 9.

⁴³⁷ A megye 15 éves művelődési tervében (1960-1975) a vállalati tevékenység kiterjesztését hangsúlyozták elsősorban a munkáslakta településekre, különösen Nyíregyháza, Záhony, Demecser, Nyírbogdány, Mátészalka és Tiszavasvári vonzáskörzetére. (MNL OL M-KS. 288. f. 33. cs. 17. doboz 19. ő. e. Szabolcs-Szatmár megye 15 éves művelődési terve (1960-1975). 1959. június.)

⁴³⁸ MNL OL M-KS 288. f. 33. cs. 17. doboz 19. ő. e. Szabolcs-Szatmár megye 15 éves művelődési terve (1960-1975).

⁴³⁹ 1960. évi népszámlálás 5. k. 18., 1970. népszámlálás 23. k. 22.

⁴⁴⁰ MNL SzSzBVML XXIII.102. Beszámoló a Taurus Gumigyár és a Vörös Október Férfiruhagyár bejáró dolgozóinak helyzetéről, valamint annak javítására tett intézkedéseiről. 1979. május 29., MNL SzSzBVML XXXV.75. 16. doboz 1. ő. e., Jelentés a közművelődési párthatározat és törvény végrehajtásának eredményeiről, gondjairól, tennivalóiról a SZÁÉV-nél. 1977. június 30., MNL OL M-KS 288.f. 21. cs. 246. doboz 13. ő. e. MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottság- Jelentés a munkásosztály helyzetéről, további feladatokról. 1974. április 17.

számára kedvezményes 1 Ft-os jegy biztosításáról a vállalati és városi rendezvényeken, és a munkáslakótelepek (Ságvári-telep) kulturális színvonalának fejlesztéséről.⁴⁴¹ Záhonyban a hatvanas évek második felétől rendszeresen szerveztek várótermekben kulturális programokat, elsősorban könyvkölcsönzés, különféle ismeretterjesztő programok „gördülő kulturális vagonok”⁴⁴² formájában. A filmvetítések különösen népszerű programnak számítottak a váróteremben várakozó tömeg számára. A levetített ismeretterjesztő és felvilágosító filmek havonta 1000-1200 várakozó munkást vonzottak. Emellett állomási könyvtár is működött a településen.⁴⁴³ A filmvetítések népszerűsége töretlennek tűnt 1968-tól kezdve. 1969-ben már több mint tizennyézezer munkás számára jelentett kikapcsolódást az évi 45 filmvetítés Záhonyon kívül egyéb programok is szerveződtek: kísérleti szórakoztató kultúrprogram került megrendezésre *Szombat esti beszélgetések* néven Vaján, valamint mozgó könyvkölcsönzés működött Mátészalkán.⁴⁴⁴

A hetvenes években a megyei vezetés a kisebb települések ügye⁴⁴⁵ mellett bejáró dolgozók kulturális helyzetének is nagy figyelmet szentelt. Az 1975-ben megalakuló *Közművelődési Bizottság* (elődje az 1963-ban megalakult Megyei Népművelési Tanács volt⁴⁴⁶), a testület 1974-ben vált ki az Oktatási, Közművelődési és Ifjúsáspolitikai Bizottságból) hatáskörébe tartozott a felnőttoktatás, valamint a bejáró munkások kulturális lehetőségeinek biztosítása.⁴⁴⁷

A közművelődési törvény végrehajtása meglehetősen fontos volt a megyei politikai vezetés számára. A vállalati intézkedések ellenőrzése alkalmával a hangsúly az intézményi hátteren, a vállalati vezetés lojalitásán, a rendezvények minőségén és mennyiségén volt.⁴⁴⁸

⁴⁴¹ MNL SzSzBVML XXXV.50. 4. doboz 82. ő. e. A város kulturális helyzete. 1960. szeptember 1., MNL SzSzBVML XXIII.101. Beszámoló a Nyíregyházán folyó népművelési tevékenységről, a Városi Tanács 36/1969. számú határozata. 1969. december 15., MNL SzSzBVML XXIII.101. Városi Népművelési Munkaterv az 1960-1961.évre. 1960. augusztus 25.

⁴⁴² Ism.1965:3. hódi. 1966:1., P.G.1969a:3. Kulturális vagonok kialakításának terve -az országos szintű döntéseket megelőzve- Záhonyban 1969-ben merült fel. Tervbe lett véve olyan vagonok kialakítása, amelyek képzőművészeti kiállítások helyszínül szolgáltak volna. (P.G.1969a:3.)

⁴⁴³ P.G.1968:4., Páll 1971a:5., Ism. 1970a:8.

⁴⁴⁴ Páll 1970:3., P.G.1975a:5.

⁴⁴⁵ A településfejlesztési koncepció részeként. MNL OL XIX-I-7-j. 24. doboz Irányelvek a kis települések kulturális ellátásának javítására és komplex művelődési intézmények létesítésére, 1976. július 8., MNL OL XIX-I-7-j 56. doboz A Kulturális Minisztérium tájékoztatója 1977/2.- Szabolcs-Szatmár megye közművelődési helyzete. 1977. június.

⁴⁴⁶ MNL OL M-SZKL 2. f. 11. cs. 300. doboz 23. ő. e. Beszámoló jelentés a Szabolcs-Szatmár Megyei Művelődési Központ munkájáról. 1969. május 6.

⁴⁴⁷ MNL SzSzBVML. XXIII.1. Beszámoló a Közművelődési Bizottság tevékenységéről. 1978. június 8.

⁴⁴⁸ MNL SzSzBVML XXIX 116. 220. doboz Szabolcs-Szatmár Megyei Népi Ellenőrzési Bizottság: Vizsgálati program a közművelődésről szóló 1976. évi V. törvény végrehajtásának ellenőrzése a gazdálkodó szervezeteknél című vizsgálathoz. 1978. július 14.

Az 1976. évi törvény hatása már a következő évben is érezhető volt. A vállalatok többsége igyekezett megfelelni a politikai elvárásoknak. A gyakorlatban ez a főként „főváros-specifikus” vállalatok számára nehezen volt megvalósítható. A vállalati művelődési bizottságok munkáját ezeknél a vállalatoknál sok esetben nehezítette az, hogy olyan központi vállalati művelődési terv alapján kellett dolgozniuk, amely nem vette figyelembe a megyei viszonyokat.⁴⁴⁹

A bizottságok mellett „bejárók klubja” is sok vállalatnál, például a MOM mátészalkai üzemében is hosszú ideig működött.⁴⁵⁰ Kulturális törekvések a hetvenes évek elejétől⁴⁵¹ a nyolcvanas évekig meghatározóak maradtak. A vállalati beszámolók nem csupán a költségvetést tisztázták, hanem színes programkínálatot is tartalmaztak.⁴⁵² Ezeknek a kulturális rendezvényeknek a sokszínűségéről a vállalati sajtó is rendszeresen beszámolt.⁴⁵³

A MOM mellett, a Taurusban a hatvanas évek első felében is születtek kezdeményezések.⁴⁵⁴ Míg 1973-ban egy szakszervezeti jelentés nem festett kedvező képet a Taurus kulturális helyzetéről addig a nyolcvanas évekre ez megváltozott. Azonban minden műve-

⁴⁴⁹ MNL OL M-SZKL 2. f. 11. cs. 470. doboz 17 ő. e. Szakszervezetek Szabolcs-Szatmár Megyei Tanácsa: Feljegyzés a vállalati művelődési bizottságok megalakulásáról és működéséről, a szakszervezeteket segítő ellenőrző munkájának tapasztalatairól. 1979. február 13.

⁴⁵⁰ Barkóczy 1977:7.

⁴⁵¹ A kulturális igények kielégítésének egyik legkésebb példája a *pinceklub* nevű létesítmény volt, ami 1973-tól kezdve hétfőnként és szerdánként meghirdetett foglalkozások, szombatoként pedig szórakoztató programok (pl. disc-jockey est) színhelyként szolgált a mátészalkai üzemegység dolgozói számára. A pinceklub mellett ugyancsak az 1970-es évek elejétől kezdte meg működését a *Fókusz ifjúsági klub* is, ami minden héten kedden és pénteken 17 és 22 óra között jelenthető tartalmasabb kikapcsolódást elsősorban az ifjabb generáció számára. A klubok mellett 1975-től a *Fókusz irodalmi színpad* is színvonalas programot kínált a dolgozók számára. (Horváth 1973:3., Ism. 1973b: 5. Sipos 1973:2., Ism.1976b:4.)

⁴⁵² A vállalat egy 1981. évi beszámoló szerint 313 ezer forintot szánt a vidéki gyáregységek számára programok szervezésére, és további 400 ezer forintot a vállalati kultúrház fejlesztésének támogatására. (MNL OL XXIX-F-291a. 19. doboz Beszámoló az 1980. évi és az V. ötéves terv szociálpolitikai feladatainak fejlesztéséről, 1981. március, 11.old.) A vállalat jelentős összeget szánt az 1980-as évek folyamán is a vállalati kulturális lehetőségek biztosítására. Míg ez az összeg 1981-ben 345 ezer forintot (melynek jelentős része a vidéki gyáregységek számára volt felhasználható) addig, 1982-ben 457 ezer, 1983-ban 565 ezer, 1984-ben 536 ezer, 1985-ben 700 ezer, 1986-ban pedig 1 millió 691 ezer forintot. (MNL OL XXIX-F-291a 16. doboz Tájékoztató a Kollektív Szerződés 1986. évi beszámolójához. 1987. március 16.)

⁴⁵³ A mátészalkai gyáregység dolgozói számára rendezett kulturális rendezvények soráról számol be a vállalati sajtóorgánum a nyolcvanas évek elejétől. Az üzem kulturális életét illetően a munkába állt közművelődési előadó tevékenysége is jelentős volt, valamint számos program, ami többek között más vállalatok által történt kooperáción keresztül valósult meg (a helyi kötöttárugyárral megrendezett irodalmi est). Az irodalmi és színházi rendezvények ellenére azonban rendkívül nehéz volt a dolgozók érdeklődésének felkeltése, köszönhetően a buszok és vonatok szigorú menetrendjének, ami az üzemegység dolgozóinak többségét érintette. (Ism. 1983a:6)

⁴⁵⁴ A hatvanas évek első felétől számos kulturális program terve megszületett a vállalati vezetés részéről, amely kezdeményezések elsősorban a budapesti üzemegységek számára voltak elérhetőek: olvasómozgalmak, TIT előadások, képzőművészeti kiállítások, író-olvasó találkozók, munkás-színész klub alapítása a Nemzeti Színházzal kötött megegyezés értelmében. (Ism. 1963:4.)

lódéspolitikai törekvés ellenére a vállalat a nyolcvanas évekre is csak egy művelődési otthonnal rendelkezett, az is a fővárosban működött. Azonban klubok a vidéki üzemegységekben is működtek. Míg a Gépgyár és a Taurus Központ egy, addig mind az Abroncsgyár, a szegedi és váci, valamint a Taurus Kereskedelmi Központ egy klubot üzemeltetett. A nyíregyházi gyáregység maga öt klubbal rendelkezett. A művelődési házak és klubok mellett könyvtárak is szép számmal működtek. Letéti könyvtárak az Abroncsgyár (1), a Gépgyár (1), a Taurus Kereskedelmi Központ (1), valamint a Taurus Központban (2) működtek, még normál könyvtárral a nyíregyházi (1), a váci gyáregység (1) emellett, a Műszaki Gumigyár (1), a Campingárugyár (1) rendelkezett.⁴⁵⁵ A megyei vállalatok közül főként SZÁÉV-nál a bejáró munkások, munkásszállók lakói számára is fontos volt a kulturális lehetőségek biztosítása.

A korszakban népszerű kezdeményezés volt a hetvenes évek második felétől a „buszrádió”, más néven „ingázó rádió”, ami tulajdonképpen információs program – vállalati élet, politikai események – sugárzását jelentette a munkásszállító buszokkal utazók számára. A megyei vállalatok közül a KEMÉV (Nyíregyháza) is tett ilyen jellegű lépéseket.⁴⁵⁶ 1977-ben már jó néhány vállalat (Nyíregyházi Konzervgyár, Taurus Gumigyár, KEMÉV, Tiszavasvári Alkaloida Gyógyszervegyészeti Gyár, SZÁÉV) rendelkezett letéti és állandó könyvtárral.⁴⁵⁷

VI. 4. 2. A vállalati közművelődési tevékenység eredményei a hetvenes évek végétől

A színes kulturális paletta ellenére a programok nem élveztek „osztatlan népszerűséget”⁴⁵⁸ az ingázó munkások körében. A Taurusnál a nyolcvanas évek felmérései a kulturális programok kapcsán a munkások reakcióját kísérték figyelemmel. A szociológiai felmérésben a kulturális programokon való részvétel aránya (a megkérdezettek átlagosan 42 %-a nem mindig vett részt vállalati szervezésű rendezvényeken), valamint az összejövetelek sikerességének mértékének vizsgálata fontos szempont volt a kérdőívek összeállításánál. A kulturális programok a vélemények szerint a közepes és a jó kategória határát

⁴⁵⁵ MNL OL M-SZKL 24. f. 141.doboz 491. ő. e. Jelentés az üzemek és vállalatok közművelődésének helyzetéről és feladatairól. 1973.november 12., MNL OL XXIX-F-55. 181. doboz A VI ötéves tervidőszakra vonatkozó komplex munkaügyi intézkedési terv feladatainak végrehajtása, Szociálpolitikai intézkedések. III/2. melléklet. 1982. április

⁴⁵⁶ Barkóczi 1977: 7., p. 1975: 2., Baraksó 1976: 2., Marik 1976a: 2.

⁴⁵⁷ Marik 1976a: 2., Seregi 1977: 40. A SZÁÉV kapcsán mindezt vö. MNL SzSzBVML XXXV.75. 16. doboz 1. ő. e. Jelentés a közművelődési párthatározat és törvény végrehajtásának eredményeiről, gondjairól, tenni-valóiról a SZÁÉV-nál. 1977. július 4.

⁴⁵⁸ Baraksó 1977:3., Baraksó 1984b:3.

súrolták, emellett a programok sikerességének értékelése is hasonlóan megosztó eredményt mutatott. Míg a fővárosi gyáregységekben többnyire pozitív volt a vélekedés, addig a legtöbb kritika a vidéki gyáregységektől, főként a nyíregyházi üzemegység dolgozóitól érkezett.⁴⁵⁹ A Nyíregyházi Gumigyár dolgozói leginkább az ingázás és egyéb családi okok miatt maradtak távol a vállalati rendezvényektől. A vállalat főként a közlekedési menetrendet okolta a kialakult helyzetért.⁴⁶⁰ A menetrendek ügye nem csak Nyíregyházán, de más városban sem volt megoldott még 1980-ban sem.⁴⁶¹

Hasonló volt a helyzet más nyíregyházi vállalatoknál is, ahol a közlekedésnek köszönhetően üresen tátongtak a vállalati „munkásvárók”.⁴⁶²

A Taurushoz hasonlóan a SZÁÉV-nál is gondot jelentett az ingázók kulturális integrálása: „Bejáró dolgozóinkkal való foglalkozás nagyon nehéz. Esti órákban a szervezett rendezvényeken részt venni nem tudnak. Az elmúlt időszakban kihelyezett rendezvények szervezésével próbálkoztunk, előbbre lépés mindeddig nem történt.”⁴⁶³ A vállalat egy pártbizottsági ülésen részben az ingázással járó kétlaki életet hibáztatta ezért: „a kisegítő gazdasággal rendelkező munkások összes napi munkaidejükből csak 70%-ot tesz ki az állandó nem mezőgazdasági és 25%-ot a mezőgazdasági munka, ami hátráltatja a folyamatot.”⁴⁶⁴ Számos olyan cikk született az üzemi sajtóban, ami foglalkozott a kétlaki dolgozókkal. Egyik cikkük különösen diszkriminatív: fegyelmezetlen munkásokként ábrázolja a kétlakiakat, akik nem törődnek a vállalat érdekeivel és ezért nem kapnak elismerést munkájuk

⁴⁵⁹ Schenker 1982: 326, MNL OL XXIX-F-55. 109. doboz A VI. ötéves terv szociálpolitikai tervfejezetét előkészítő vizsgálat a szocialista brigádok bevonásával. 1980. november

⁴⁶⁰ A megkérdezettek 33%-a (22 fő) saját bevallása szerint gyakran vett részt kulturális tevékenységben, míg 48,5% (32 fő) nem mindig, 15,2% (10 fő) pedig még ennél is ritkábban, 3% (2 fő) pedig egyáltalán nem. A legnépszerűbb okok a következők voltak: 23,9% (17 fő) családi okot, 14,1% (10 fő) az ingázással járó problémákat, 16,9% (12 fő) a több műszakot, 16,9% (12 fő), 11,3% (8 fő) a kevés szabadidőt a szervezési problémákat, 9,9% (7 fő) az érdektelenséget, 4,2% (3 fő) a kulturális programok alacsony színvonalát, 2,8% (2 fő) pedig egyéb tényezőket jelölt meg a távolmaradás okaként. (MNL OL XXIX-F-55. 109. doboz A VI. ötéves terv szociálpolitikai tervfejezetét előkészítő vizsgálat a szocialista brigádok bevonásával a Nyíregyházi Gumigyárban. 38. számú táblázat) MNL SzSzBVML XXIII.102. Beszámoló a Taurus Gumigyár és a Vörös Október Férfiruhagyár bejáró dolgozóinak helyzetéről, valamint annak javítására tett intézkedéseiről. 1979. május 29.

⁴⁶¹ Ism.1980a: 2., Ism.1980b: 2.,

⁴⁶² MNL SzSzBVML XXIII.102. Beszámoló a Nyíregyházi Dohányfermentáló Vállalat és a Nyíregyházi Konzervgyár bejáró dolgozóinak helyzetéről, valamint annak javítására tett intézkedésekről. 1980. október 28.

⁴⁶³ MNL SzSzBVML XXXV.75. 16. doboz 7. ö. e. Szóbeli tájékoztatás a Közművelődési Bizottság munkájáról, 1977. február 28.

⁴⁶⁴ MNL SzSzBVML XXXV.75. 17. doboz 1-4. ö. e. A bejáró dolgozók helyzete a vállalatnál. 1978. június 27.

kért: „amit nyernek a réven (a kapáláson), azt elvesztik a vámon (a munkahelyükön).”⁴⁶⁵Ezzel szemben a megyei sajtóban ritkán jelent meg pejoratív értelemben, a legtöbb esetben semlegesen ábrázolták kétlakiakat, azt hangsúlyozva, hogy ezt az életformát csakis a szükséges anyagi érdekek vezérlik. A kétlaki kifejezés mellett két esetben a művelődéspolitikai irányelvek megvalósulásának kudarcát politikai és vállalati jelentések az ingázók „kulturális igénytelenségével” és „érdektelenségével” magyarázták, amelyek enyhén szólva sem voltak pozitív véleménnyel az ingázókról.⁴⁶⁶

A sajtó leginkább az addig elért vállalati eredményeket kritizálta. Részben a rossz közlekedési körülményeket okolta azért, mert az ingázó a pálinkásüveget választja a könyv helyett. „A félhomályos (...) vasúti kocsik zugivászatra nagyon alkalmas(ak), olvasásra annál kevésbé”, de a vállalatok is hibásak, amiért „egyszerűen tudomásul veszik, hogy a kulturális rendezvényeken az ingázók nem vesznek részt.”⁴⁶⁷ A sajtóban a vállalatok munkája a nyolcvanas években sem tűnt fel pozitív színben: már csak „hiú ábrándként”⁴⁶⁸ tekintettek az ingázók művelődésére tett kísérletekre. Erről a nagyobb vállalatok (pl. a MOM) sem vélekedtek másképp: „Elég sok bejáró van köztünk. ha vége a munkának mindenki igyekszik hazafelé. Ha még látványos vállalásokat akarnánk végrehajtani, annak azért nem volna értelme, mert nem élmény volna, hanem áldozat.”⁴⁶⁹ A sajtó ugyanakkor a „bejárók klubját” sem „kímélte”, amit véleményük szerint a bejárók (kifejezetten télen) „melegedőnek használnak, vagy (...) az állomáson fagyoskodnak, (...) ahol mindig akad kocsmá.”⁴⁷⁰ A vállalati kultúrának ez a színtere „nem klub, inkább afféle kulturváróterem.”⁴⁷¹

A hetvenes évek végétől a városi (nyíregyházi) pártbizottság ülésein is vitatéma volt a vállalatok tevékenysége, ahol az országos vállalatokat („Budapestről sok különféle jellegű aspirációt kap(nak), ami (inkább) tovább bonyolítja, (...) (mintsem) javítja a helyzetet.”) és a városi intézményeket is kérdőre vonták.⁴⁷²

⁴⁶⁵ Nábrádi 1972a: 3.,

⁴⁶⁶ Kisörsi 2021a:207., Angyal 1975:3., Kun 1971a:3, Kun 1971b:3., Farkas 1974:3., Balogh 1974:10., F. k. 1975:3., MNL SzSzBVML XXIII. 102. Jelentés a városba bejáró dolgozók helyzetéről és az ebből adódó feladatokról, valamint tájékoztató a város vonzaskörzetének munkaerőhelyzetéről és várható alakulásáról. 1978. február 28., Ism. 1977c:4.)

⁴⁶⁷ Várkonyi 1981:7.

⁴⁶⁸ Baraksó 1983:3.

⁴⁶⁹ Ism. 1980c: 7.

⁴⁷⁰ Barkóczy 1977: 7.

⁴⁷¹ B.E.1979: 6.

⁴⁷² MNL SzSzBVML XXXV.50. 51. doboz 25. ö. e. A közművelődési párthatározat végrehajtásának helyzete. 1978. október 19.

Habár a város és a vállalatok a munkásművelődési hetek⁴⁷³ és vasúti mozi⁴⁷⁴ megszervezésével próbálták részlegesen megoldani a problémát, azonban úgy vélem, hogy ettől függetlenül a város kulturális törekvései több szempontból zátonyra futottak a korszakban. A város figyelme a munkásszállásokra, a vállalati kulturális tevékenység ellenőrzésére, a lakótelepekre, és az állomásokra irányult.

A legtöbb esetben jelképes lépésekről lehet beszélni, amelyek a vállalatok és szállók helyzetét érdemben nem befolyásolhatták. A riportok enyhén szólva sem a telepek kulturális életének virágzásáról számoltak be („többet jár ide a rendőrautó, mint a taxi”⁴⁷⁵). Az állomások sem számítottak a városi művelődési élet színterének. Habár kultúrvárót is kialakítottak, azonban az utasellátó alkoholkínálata még ennél is „hívogatóbb” volt.⁴⁷⁶

Véleményem szerint a város részéről a sikerhez legalább egy szigorúbb alkoholpolitikára lett volna szükség, mintsem olyan intézkedésekre, amelyek eleve kudarcra voltak ítélve.

VI. 4. 3. Munkásszállók művelődési helyzete a hatvanas és hetvenes évek politikai direktíviáiban és a megyei vállalati gyakorlatban

A SZOT az ismeretterjesztő előadások mellett az olvasómozgalommal az olvasók táborát akarta gyarapítani, rendszerint eredménytelenül.⁴⁷⁷ A „szálláshelyi iskolák”⁴⁷⁸ esti

⁴⁷³ A vállalati kezdeményezések mellett 1979-től színesítette a kulturális palettát, a vállalatok és a megyei művelődési központok összefogásának eredményeképpen, a „munkásművelődési hetek” néven évente megrendezett rendezvény. (be. 1979: 2.)

⁴⁷⁴ „Ideiglenes mozik” kialakítására a vasúti várótermekben a bejáró munkásokat foglalkoztató vállalatok és a Megyei Moziüzemi Vállalat által kötött szerződés értelmében került sor. Ennek alapján a megyében a legtöbb bejáró munkást foglalkoztató vállalatoknak a Megyei Moziüzemi Vállalattal kötelezővé vált szerződést kötni, és rögzíteni, hogy mekkora összeget ajánlanak fel erre a célra. Míg a havi 20 alkalommal megszervezett filmvetítés minimum 2000 forintot, addig a napi 1 órás vetítés 50 főre tekintve 2 forintot jelentett. (MNL SzSzBVML XXIX. 116. 220. doboz, Együttműködési megállapodás a Szabolcs-Szatmár Megyei Moziüzemi Vállalat és a Szabolcs-Szatmár Megyei Állatforgalmi és Húsipari Vállalat között. 1978. augusztus 2., Vö. T. k.1978a:3., Ism. 1978a: 3.)

⁴⁷⁵ Ism. 1977d:5. vö. Speidl 1984:3., Burget 1987:4. lásd még a témában: Szalóki 1976:2.

⁴⁷⁶ MNL SzSzBVML XXIII.102. Jelentés a város területén az ismeretterjesztés helyzetéről, 1969. április 9., B.L. 1967:5., Páll 1975:4., MNL SzSzBVML XXIII.102. 2. Tájékoztató az ipari nagyüzemek foglalkoztatottsági problémáiról, szociális és kulturális helyzetéről. 1970. március 10. MNL SzSzBVML XXIII.102. Előterjesztés a lakosság kulturális ellátásának helyzetéről Nyíregyházán, különös tekintettel az ifjúságra. 1978. március 29.

⁴⁷⁷ MNL OL M-SZKL 2. f. 11. cs. 275. doboz 16. ő. e. A munkásszállások időszerű kulturális feladatai /Vázlat/. 1967. október 11. Egy 1960. évi jelentés szerint az építőipari és szénbányászati szállókon az ottlakók csupán 10-15%-a hallgatott ismeretterjesztő előadásokat. (MNL OL M-KS 288. f. 22. cs. 1. ő. e., Tájékoztató jelentés a szénbányászati és építőipari munkásszállókon folyó politikai nevelőmunka helyzetéről. 1960. szeptember 17.)

⁴⁷⁸ Kálmán 1960: 2., MNL OL M-SZKL 2. f. 11. cs. 1. doboz 8. ő. e. Tájékoztató jelentés a munkásszállásokon folyó kulturális nevelő tevékenység helyzetéről 1961. július 22., lásd még: Kohut 2008

iskolai képzései sem voltak mérvadóak. Rendkívüli mértékű volt a lemorzsolódás,⁴⁷⁹ és alacsony volt a részvétel. Egy reprezentatív vizsgálat szerint volt olyan nagyobb szálló, ahol ezer főből csupán 15 ember iratkozott be. Az építési irányelvek a hatvanas évek elején még nem forszírozták egy erre alkalmas helyiség kialakítását,⁴⁸⁰ de úgy vélem, hogy a legtöbb szálló inkább alapvető szociális gondokkal küzdhetett, minthogy megfeleljen a hasonló elvárásoknak. Emellett a szakszervezeti jelentések is inkább erőszakos esetekről, verkedésekről és részegeskedésről számoltak be.⁴⁸¹ Ebből adódóan a munkafegyelem aktuálisabb probléma lehetett, mint a kulturális programok szervezése. Emellett a vállalatok hozzáállása, a fluktuáció (tegyük hozzá, a hatvanas évek elején még csak átmeneti intézkedéseket hoztak, komolyabb döntések a hatvanas évek végén születtek) illetve a dolgozók érdektelensége is merőben befolyásolhatta ezt a jelenséget.⁴⁸²

Összeségében a szálláshelyek közel fele rendelkezett valamilyen kulturális helyiséggel.⁴⁸³ A munkásszállók önkormányzati szervei sem tudták kezelni a problémát.⁴⁸⁴ Az építési irányelvek viszont igyekeztek megfelelni az elvárásoknak.⁴⁸⁵

Az intézkedések célja különösen az alacsonyabb kategóriába tartozó szállók (IV-V. kat.) kulturális életének fellendítése volt. A szakszervezetek művelődési pályázatok útján, valamint klubkönyvtárakkal, rendszeres filmvetítésekkel próbálkoztak ezen a téren.⁴⁸⁶

⁴⁷⁹ MNL OL M-SZKL 2. f. 11. cs. 1. doboz 8. ő. e. Tájékoztató jelentés a munkásszállásokon folyó kulturális nevelő tevékenység helyzetéről. 1961. július 22.

⁴⁸⁰ Kohut 2008:72.

⁴⁸¹ MNL OL M-SZKL 2. f. 16. cs. 68. doboz 16. ő. e. Jelentés a SZOT Titkárságnak a munkásszállásokra vonatkozó 1957. október 24-ei határozat végrehajtásáról. 1958. február 12.

⁴⁸² Kohut 2008: 72-73. Ugyanakkor, mint láthattuk, a hetvenes években is találkozni lehetett a vállalati nemtetszéssel. A dolgozók érdektelenségéről példának okáért a megyei vállalatok és a politikai vezetés csak a hetvenes évektől beszélt nyíltan.

⁴⁸³ MNL OL M-SZKL 2. f. 11. cs. 1. doboz 8. ő. e. Tájékoztató jelentés a munkásszállásokon folyó kulturális nevelő tevékenység helyzetéről. 1961. július 22.

⁴⁸⁴ A SZOT Elnökségének 64/1962. (XI.10.) számú határozata értelmében. (MNL OL M-SZKL 2. f. 11. cs. 274. doboz 16. ő. e. A munkásszállások időszerű kulturális feladatai. 1967. október 11., Jámber 1976:59.)

⁴⁸⁵ Az irányelvek könyvtár, társalgó, 1000 főnél nagyobb létszám esetén pedig egy színpaddal ellátott kultúrterem kialakítását írták elő (Tervezési irányelvek-Munkásszálló 1964: 9-12.).

⁴⁸⁶ MNL OL M-SZKL 2. f. 11. cs. 2. doboz 16. ő. e. A munkásszállások időszerű kulturális feladatai /Vázlat/, 1967. október 11.

A szállólakók nagymértékű fluktuációja viszont nehezítette a helyzetet.⁴⁸⁷ Annak érdekében, hogy a szállólakókhöz közelebb hozzák a kultúrát, a rendelkezések lehetővé tették, hogy erre a célra szánt helyiségek működjenek az alacsony kihasználtságú szállókban.⁴⁸⁸

A közművelődési törvény hatására a művelődési tevékenység legfőbb végrehajtói az állam és a vállalatok lettek. A 33/1977. számú rendelet⁴⁸⁹ alapján az önkormányzati szervek létrehozásának célja az volt, hogy érdekeltté téve a lakókat, „a munkásszálló fenntartásával kapcsolatos helyi feladatok megoldásában közösen vegyenek részt, s az itt lakó dolgozók saját maguk intézzék problémáikat”.⁴⁹⁰ Az önkormányzatok munkáját a vállalati művelődési bizottságok segítették.⁴⁹¹ A jövőben a hosszú távú fejlesztési célok között szerepelt a korszerűtlen munkásszállók megszüntetése, a szálláscentrumok kulturális fejlesztése.⁴⁹²

Az intézkedések gyakorlati megvalósulását a továbbiakban a SZÁÉV példáján keresztül mutatom be. A hatvanas évekkel ellentétben⁴⁹³ a hetvenes évek első felében számos kezdeményezés színesítette a megyei munkásszállások kulturális palettáját. A hetvenes évektől a korabeli sajtó tanulási és művelődési lehetőségekről, angol nyelvtanfolyam indításáról, a munkásakadémia, valamint az „Ismerd meg hazád” mozgalom népszerűségéről számolt be.⁴⁹⁴ Az üzemben a munkásszállásokon 20 tévé, 140 rádió, különböző napi és hetilapok, 7 letéti könyvtár állt a dolgozók rendelkezésére, rendszerint kultúrprogramok (filmklub, olvasótalálkozó) is megcélzották a lakóközönséget.⁴⁹⁵ A művelődési tervek ellenére a vállalat még az évtized közepén is ellentmondással kezelhette a szállók kulturális

⁴⁸⁷ A 100-150%-os fluktuáció sem számított ritkaságnak a hetvenes években a fővárosi szállókon. Bartha 2012: 73., Szabolcsi 1967: 16. Az évtizedben a fővárosi munkásszállók kapcsán a KNEB egyik jelentése tartalmazott egy gyors helyzetfelmérést. A megkérdezettek egyharmada 1-2 éve volt szállólakó, míg további 35-40% nem kívánt részt venni a felmérésben. Az eredményeket bemutató szerző ebből azt a következtetést vonta le, hogy a nem megkérdezettek jelentős része „vándormadár” volt. (Szabolcsi 1967: 16.), É. Csaplár 1976:92.,96.

⁴⁸⁸ MNL OL M-SZKL 2. f. 11. cs. 409. doboz 64. ó. e. Irányelvek a szociális ellátás fejlesztéséhez. 1975. május 27., MNL OL M-SZKL 2. f. 11. cs. 408. doboz 62. ó. e. Javaslat az OKT ülésén történő szakminisztériumi beszámolásokhoz. 1975. május 29.

⁴⁸⁹ A korábbi 1962. évi rendelkezés után 1977-ben megtörtént az önkormányzati szervek „újjászerveződése” a hatékonyság növelése érdekében. (Jámbor 1976:59.)

⁴⁹⁰ V. Sütő és mtsai. 1980:133.

⁴⁹¹ V. Sütő és mtsai. 1980:29.

⁴⁹² MNL OL XIX-I-7-j 23. doboz Országos Közművelődési Tanács Titkárság-Feladatterv a munkásszállások közművelődési tevékenységének fejlesztésére, 1976. február 10., A Kulturális Minisztérium és a Szakszervezetek Országos Tanácsa irányelvei a munkásszállón folyó közművelődési munka fejlesztéséhez. Munkaügyi Közlöny 1978/2:41-43.

⁴⁹³ Burget 1967b:6.

⁴⁹⁴ Ism. 1972a:5., Nábrádi 1973b:3.

⁴⁹⁵ Ism.1974a:3., MNL SzSzBVML XXIX.36. 179. doboz Az V. ötéves terv időszakára szóló egészségügyi, szociális, kulturális terv. (d.n.)

jelentőségét. Erre utal egy 1975-ös pártbizottsági jelentés, amiből kitűnik az, hogy a munkásszállók a vállalat számára az intézkedések ellenére is a „kulturálatlanság és iszákosság” szimbólumának számítottak: „szállóban a dolgozók nem tudnak mit csinálni, kimennek a kocsmába, és ott töltik el idejüket.”⁴⁹⁶

1976 után a vállalati tervek a központi munkásszállónak, mint kulturális centrumnak, kiemelt szerepet szántak. Ez a nyolcvanas években sem változott.⁴⁹⁷ Kezdetben a munkásszállásokban folyó kulturális tevékenységet koordináló intézmény a *vállalati közművelődési bizottság* volt. Ezt a feladatkört 1975-től a *Közművelődési Bizottság*, 1978-tól a *Művelődési Bizottság* vette át.⁴⁹⁸ Az üzemi népművelők részt vettek éves programajánlatok összeállításában, rendezvények lebonyolításában, valamint kulturális igényfelmérést végeztek a dolgozók körében.⁴⁹⁹ A nyolcvanas évektől a *Kulturális, Agitációs és Propaganda Bizottság* gondoskodott a munkásszállásokon folyó kulturális tevékenységről is.⁵⁰⁰ A változás részeként 1976-tól a színes programkínálat mellett, az állandó szállókon könyvkölcsönzésre, rádió és televízió műsor sugárzására is lehetőség volt, 1978-ra pedig a vezetés valamennyi szálló számára színes tévét akart beüzemelni. Egy az 1977-es állapotokat tükröző jelentés egyúttal már felhívta a figyelmet, a lakók mérsékelt érdeklődésére is az ismeretterjesztő programok iránt.⁵⁰¹ Ez a téma nem került elő túl sűrűn a vállalati üléseken. Véleményem szerint nem akarhatták tudomásul venni ezt a problémát, vagy nem tudtak mit kezdeni ezzel a helyzettel, látva azt, hogy bejáró dolgozók sem érdeklődtek túlzottan a rendezvények iránt (befolyásolhatta a szállókról kialakított vélemény). Erre utal egy olyan jelentés is, amely arról számolt be, hogy a 920 szállólakóból csak 150-200 fő (ami viszonylag csekély részét jelentette a lakóknak) jelenik meg általánosan a rendezvényeken, ami később sem készítette arra a vállalatot, hogy cselekedjen.⁵⁰² Ezen a helyzeten az sem

⁴⁹⁶ MNL SzSzbVML XXXV.75. 13. doboz 20. ő. e. Jelentés a munkásellátás területén tett intézkedésekről és feladatokról. 1975. július 14.

⁴⁹⁷ MNL SzSzbVML XXIX.36. 39. doboz Javaslat a VI. ötéves terv célkitűzéseire, Szociális ellátás-Oktatás, közművelődés. 1981.március 31.

⁴⁹⁸ MNL SzSzbVML XXIX.36. 38. doboz. Beszámoló a Szabolcs Megyei Állami Építőipari Vállalat közművelődési tevékenységéről. 1979. december 5., MNL SzSzbVML XXIX 36. 37. doboz SZÁÉV Szakszervezeti Bizottságának jegyzőkönyve, Tájékoztató a Vállalat Közművelődési Bizottság munkájáról. 1976. november 23.

⁴⁹⁹ Reszler 1982:5.

⁵⁰⁰ MNL SzSzbVML XXIX.36. 51. doboz SZÁÉV Szakszervezeti szervezetének működési szabályzata és munkamódszere. 1981. január 27.

⁵⁰¹ MNL SzSzbVML XXIX.36. 38. doboz Jelentés a munkaügyi szociális ellátásról. 1977. július 13.

⁵⁰² MNL SzSzbVML XXXV. 75. 16. doboz 5. ő. e. Jelentés a közművelődési párthatározat és törvény végrehajtásának eredményeiről, gondjairól., tennivalóiról a SZÁÉV-nál. 1977. június 30.

javított, hogy a nyolcvanas években már kevesebb összeg állt rendelkezésre kulturális kiadásokra.⁵⁰³

A vállalati beszámolók gyakran tájékoztattak olyan intézkedésekről, amelyek a szálló lakóinak életét próbálták megkönnyíteni. Ugyanakkor a források alapján úgy tűnik, hogy a megyei sajtó többet foglalkozott a szállók valós állapotával, mint maga a vállalat. A politika és a vállalat viszont egységes álláspontot képviselt ebben az ügyben. Habár különféle kulturális lehetőségek valóban elérhetővé váltak, minőségük viszont sok kívánnivalót hagyott maguk után, ez ilyen értelemben viszont már nehezen volt „szórakozásnak vagy kikapcsolódásnak nevezhető”.⁵⁰⁴ Elképzelések és célok fogalmazódtak meg, azonban ezek a lehetőségek nem érték el a célközönséget. Kérdés, hogy vajon a kulturális bizottságok is névlegesen működtek, mint a szállásbizottságok? Ezzel kapcsolatban pontos információk nincsenek. A valóságban mindenesetre „többnyire a billiárd és a kártya maradt a legfőbb szórakozás.”⁵⁰⁵

VI. 5. Közlekedéspolitika

A második világháborút megelőző években a hazai közlekedéspolitika struktúráját alapvetően a szállítás és a logisztika határozta meg. A kommunista hatalomátvételt követően egy új közigazgatási rendszer kialakítása, valamint a háborús károk helyreállítása élvezett elsődleges figyelmet. Azonban a vasúti szállítás állandó jellegű válsághelyzete az ötvenes és hatvanas években, rávilágított a közúti közlekedés fontosságára.⁵⁰⁶ Ennek eredménye lett az 1968. október 17-én elfogadott országos közlekedéspolitikai koncepció.⁵⁰⁷

⁵⁰³ MNL SzSzBVML 179. doboz Az 1977. évi részesedési alap szociális, kulturális, sport részének felosztása d.n., A vállalati részesedési alapot terhelő szociális kulturális, sport, segélyezési és üdülési alap felhasználások 1982. évi tervezete, 1981. november. Míg 1977-ben a kulturális célokra fordított összeg 186.900 forint volt, ami nem csupán a munkásszállások, hanem a vállalati kulturális tevékenységére fordított kiadásokat is magába foglalta, addig ez az összeg 1982-re már 145 ezer forintot jelentett. (MNL SzSzBML 179. doboz Az 1977. évi részesedési alap szociális, kulturális, sport részének felosztása d.n., 179. doboz. A vállalati részesedési alapot terhelő szociális kulturális, sport, segélyezési és üdülési alap felhasználások 1982. évi tervezet. 1981. november)

⁵⁰⁴ Balog-Sipos 1978:8.

⁵⁰⁵ Kántor 1976:2.

⁵⁰⁶ Frisnyák 2001: 16-17., 21.

⁵⁰⁷ A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1024/1968. (X.31.) számú határozata a közlekedéspolitikai koncepcióról. Magyar Közlöny 1968/86:801-802.

Az intézkedési terv legfőbb célja egyrészt a korszerűbb vasúti közlekedés megteremtése volt, (ennek érdekében 2200 km gyenge forgalmú vasútvonal felszámolását rendelték el.⁵⁰⁸ Másrészt a főúthálózat fejlesztése mellett,⁵⁰⁹ mellékvonalakon kényelmesebb és sűrűbb buszközlekedés biztosítása is fontos szempont volt. A koncepció jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a személygépkocsi korábbi méltatlan szerepköre átfóráldjon. 1963-ban mindössze a közúti forgalom 15,7%-át a hetvenes években már 31-55% át tette ki a gépkocsiforgalom.⁵¹⁰

A „motorizációs robbanás”⁵¹¹ jelenségének részeként a busz közlekedés fejlesztése is kiemelt szerepet kapott. Míg a hatvanas években a személyszállítási kapacitás,⁵¹² addig a hetvenes évektől az autóbusszközlekedési hálózat bővítése, illetve az autóbusszflotta folyamatos fejlesztése volt elsődleges.⁵¹³

A járatok túlszűfolttsága, illetve a jelentős mértékű napi utazási idő már a hatvanas évek első felében is vitatéma volt.⁵¹⁴ Az 1968. évi közlekedéspolitikai koncepció megszületését követően, a vasútvonalak jelentős része megszűnt, ami miatt a helyzet egyre tarthatatlanná vált.⁵¹⁵ Ez szükségessé tette a városi munkásszállítás átalakítását. A 2001/1965. számú rendelet rendelkezett arról, hogy minden városnak részletesen kidolgozott közlekedésfejlesztési tervvel kellett rendelkeznie.⁵¹⁶ 1970-ben pedig megszületett városi közlekedéspolitikai koncepció, melynek fő célkitűzése az utazási idő csökkentése és a szűfolttság

⁵⁰⁸ Frisnyák 2001:238-239. A vasútfelszámolás első hulláma idején 1969 és 1976 között 536 km vasútvonal szűnt meg, nem sokkal később pedig, főként a gépjárművek számának növekedése jegyében, a MÁV további 119 személyszállító vonat közlekedését állította le. (Frisnyák 2001:259. Szalkai 2008:95.)

⁵⁰⁹ Ez a célkitűzés már a 15 éves közúti program keretein belül is prioritást élvezett. A főúthálózat az úthálózat csupán 20%-át tette ki, de a forgalom átlagosan 50%-a főutakon történt. (MNL OL M-KS 288. f. 27. cs. 7. doboz 3. ő. e. Előterjesztés a miniszterhelyettesi értekezletre-Jelentés az Államgazdasági Bizottság részére a közúti közlekedés és közút helyzetéről és fejlesztésének főbb célkitűzéseiről. 1965. január)

⁵¹⁰ Szalkai 2008: 88., 94., 105.

⁵¹¹ Frisnyák 2001:23.

⁵¹² 1964-ben 14 főre jutott egy személygépkocsi és 1710 főre egy autóbusz. (MNL OL M-KS 288. f. 27. cs. 7. doboz, 3. ő. e. Előterjesztés a miniszterhelyettesi értekezletre- Jelentés az Államgazdasági Bizottság részére a közúti közlekedés és közút helyzetéről és fejlesztésének főbb célkitűzéseiről. 1965. január)

⁵¹³ Frisnyák 2001:253, MNL OL M-KS 288 f. 24. cs. 105. doboz 1. ő. e. Jelentés a Politikai Bizottság részére a közúti járműprogram végrehajtásáról. 1973. május.16.

⁵¹⁴ Statisztikai adatok szerint a hatvanas évektől a hetvenes évek közepéig, míg a lakóhelyén dolgozó aktív kereső átlagos közlekedési ideje egy óra volt, addig az ingázó számára ez 2 órát jelentett. (Andorka-Falussy 1982:347.)

⁵¹⁵ A közlekedéspolitikai koncepció megszületésének idején a vasút forgalmának közel 60%-a az ingázók hivatásforgalmát képezte. (Országgyűlési napló. Az Országgyűlés 17. ülése, 1968. október 17-én, csütörtökön, Kalmár János képviselő felszólalása, 1390., lásd még: Kisörsi 2021a:143.)

⁵¹⁶ Molnár 1970: 9., MNL OL M-KS 288. f. 27. cs. 7. doboz 3. ő. e. A tanácsi közlekedés helyzete és fejlesztése. 1965. június.

mérséklése volt, a gépkocsik kiszorításával a napi ingázásból.⁵¹⁷ Az évtized legfontosabb eredménye mégis a lépcsőzetes munkakezdés bevezetése lett.⁵¹⁸

A vállalati munkásszállítás helyzete is egyre nagyobb politikai nyilvánosságot kapott. A vállalatok a kollektív szerződés a hatvanas évek végétől nem csupán azoknak a körét határozta meg, akik igénybe vehetik a szolgáltatást, hanem annak feltételeit és térítési díját is.⁵¹⁹ A kedvezményezettek közé tartoztak többek között azok fizikai dolgozók, valamint azok a több műszakban dolgozó alkalmazottak is, akik nem tudtak a műszak megkezdéséhez igénybe venni más menetrendszerinti járatot.⁵²⁰ A járművek színvonalának biztosításáról 2033/1974. (IX.4.) Korm. határozat rendelkezett, leszögezve, hogy az V. ötéves terv kereten belül a munkásszállítás csak az arra a célra gyártott járművek használatával történhet, így csökkentve a ponyvás teherautók (fakaruszok) használatát a vállalatok részéről.⁵²¹

VI. 5. 1. A megyei közlekedéspolitika jellegzetességei

A megyében a hetvenes évektől a figyelem a közúti hálózat korszerűsítésére, a személygépkocsi állomány bővítésére,⁵²² a buszközlekedés fejlesztésére összpontosult.⁵²³ Míg a megyei vezetés a hetvenes évek elején még érintőlegesen kezelte ezt a problémát, addig az évtized második felétől már bejáró ingázók helyzetére fókuszált, köszönhetően annak, hogy a városi tömegközlekedés struktúrája radikálisan átalakult. A megye közlekedéspolitikai koncepciójával elsőként részletesen egy 1976-os végrehajtó bizottsági jelentés foglalkozott. A jelentés nem csupán a legfőbb politikai célokat vázolta fel, hanem részletes képet festett a napi bejárás alakulásáról. A hetvenes évek közepére a hivatásforgalom 60

⁵¹⁷ 8/1971. (X.23.) KPM. számú rendelet a városi közlekedéspolitika koncepciójának kiadásáról. TRHGy 1971:715., Molnár 1970: 9.

⁵¹⁸ A túlszűfolt buszok, vonatok problémája és az erre megoldást jelentő *lépcsőzetes munkakezdést* első körben Budapesten, a megyei városokra, illetve Salgótarján, Eger, Nyíregyháza, Veszprém, Szombathely, Kecskemét és további településekre terjesztették ki. (lásd: Takács 1972:7. Benedek 1972: 48., Ism.1975:9., A Minisztertanács 1038/1981. (XII.17.) számú határozata a lépcsőzetes munka és tanításkezdésről. Tanácsok Közlönye 1981/40:1073., Ism. 1975b: 9.)

⁵¹⁹ A munkaügyi miniszter 18/1979. (XII.1.) MüM. rendelete egyes szociális-kulturális juttatásokról. TRHGy 1979:779-781.

⁵²⁰ MNL OL XXIX-F-55. 178. doboz A Taurus Gumiipari Vállalat 1981-1985. évre vonatkozó kollektív szerződése. (d.n.)

⁵²¹ A Munkaügyi Minisztérium és a Szakszervezetek Országos Tanácsa irányelvei a gazdálkodó szervezetek (vállalatok, szövetkezetek) szociális tervezéséhez az V. ötéves terv időszakára, OKISZ Értesítő 1975/22:315.

⁵²² 1963-ban a megyei közúti forgalom 8,7%-a, 1970-re már a napi közlekedés 16,7%-a történt személygépjárművel. (Országos közúti forgalomszámlálás 1963: 698., Országos közúti forgalomszámlálás 1970: 1011.)

⁵²³ MNL SzSzBVML XXIII.2. Előterjesztés a Végrehajtó Bizottsághoz Szabolcs-Szatmár megye településhálózatfejlesztési tervének elfogadásáról. 1972. január 26.

%-át már az ingázás tette ki. Az autóbusz a korszakban végig népszerű volt az ingázók körében, az 1976-os adatsor szerint a bejárók 40%-a választotta ezt a közlekedési formát. Azonban a kapacitás nem tudott lépést tartani az ingázók számának emelkedésével. Míg az autóbuszok száma 20%-kal, addig az utasok száma több mint 70%-kal emelkedett meg 1976-ra. Az autóbuszközlekedés fejlesztésére tehát kifejezetten nagy szükség volt a megye életében az évtized második felétől főként a rossz vasúti ellátottság miatt. A hetvenes évekig a közlekedési fejlesztések leginkább a nagyobb városokat, különösen Nyíregyházát érintették.⁵²⁴

A busz mellett a vonattal való közlekedés is rendkívül népszerű volt az ingázók körében, a bejárók közel 35%-a vonattal történő napi ingázást választotta. A vonattal való napi utazás jelentőségéhez nagyban hozzájárult Nyíregyháza-Debrecen, Nyíregyháza-Záhony vasútvonal 1967-es villamosítása.⁵²⁵ A bejárók további 16%-a vállalati autóbust, teherkocsit, 10%-a pedig saját járművet, illetve egyéb közlekedési módot vett igénybe.⁵²⁶ Utóbbi arányszám véleményem szerint főként a kerékpárral bejárók számát jelenthette,⁵²⁷ figyelembe véve azt a tényt, hogy 1970-ben még a napi közúti forgalom 31,4%-a kerékpárral történt a megyében.⁵²⁸ Ugyanakkor ez az utazási forma nem kapott túl nagy politikai jelentőséget a közlekedésfejlesztési tervekben, úgy gondolom az egyenlőtlen vasúti ellátottság és az 1968-as koncepció miatt nem tartozhatott a prioritások közé.⁵²⁹ (7. ábra, ld. 94. oldal)

A helyi hatalom álláspontja egyértelműen az volt, hogy elsősorban a vállalatok felelősek a megyei közlekedéspolitikai főbb célkitűzéseinek megvalósításáért.⁵³⁰ Annak ellenére, hogy a bejárást illetően az adatok fényében a VOLÁN járatok fejlesztésére lett volna nagyobb szükség. A SZÁÉV, mint az egyik legtöbb ingázót foglalkoztató vállalat már jóval az

⁵²⁴ MNL SzSzBVML XXIII.2. Jelentés a Végrehajtó Bizottsághoz a megye tömegközlekedésének és munkásszállításának helyzetéről. 1976. március 18., Kókai 2003:193-196, Szilágyi 1974:9.,

⁵²⁵ Kerekes 1982:35.

⁵²⁶ MNL SzSzBVML XXIII.2. Jelentés a Végrehajtó Bizottsághoz a megye tömegközlekedésének és munkásszállításának helyzetéről. 1976. március 18., Kerekes 1982:35.

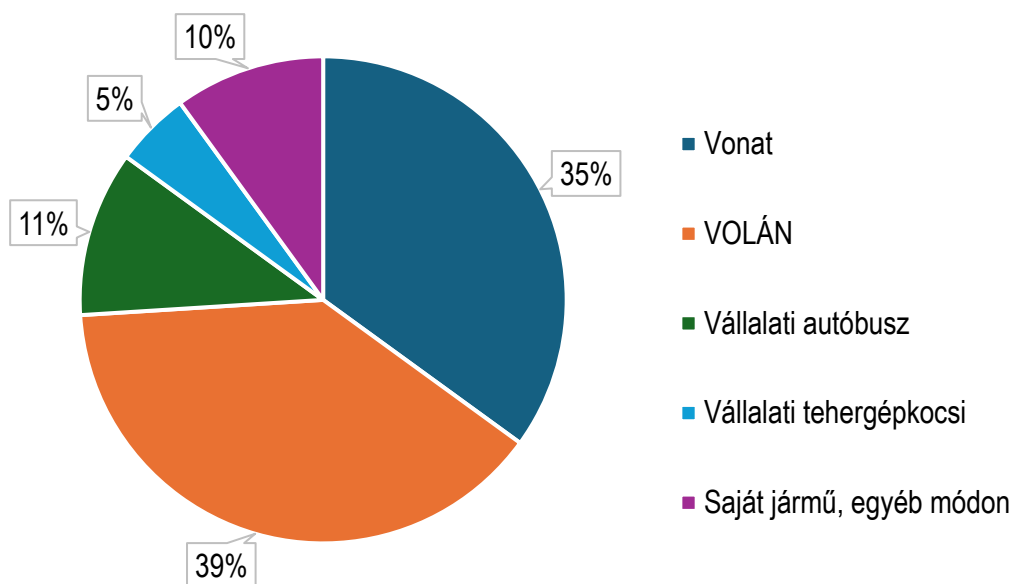
⁵²⁷ Kérdés, hogy a statisztika azt is kerékpárral bejárónak tekintette e, aki kerékpárral tette meg az utat az állomásra és onnan vonattal vagy autóbusszal ment tovább. A hetvenes évekből a sajtóban ilyen jellegű ingázásokra is akadt példa.(Farkas 1973:3, lásd még: Kisörsi 2021a)

⁵²⁸ Országos közúti forgalomszámlálás 1970: 1011

⁵²⁹ MNL SzSzBVML XXIII.2. Jelentés a Végrehajtó Bizottsághoz a megye tömegközlekedésének és munkásszállításának helyzetéről, 1976. március 18., lásd még: Kisörsi 2021a:142.

⁵³⁰ Kisörsi 2021a:137., MNL SzSzBVML XXIII.2. Jelentés a Végrehajtó Bizottsághoz a megye tömegközlekedésének és munkásszállításának helyzetéről. 1976. március 18. lásd még: Kisörsi 2021a:142.,

1976-os helyzetjelentés előtt gondoskodott ingázó munkásai számára a mindennapos közlekedési nehézségek enyhítéséről. A vállalat megállapodás kötött a BKV-val 1972-ben autóbuszok beszerzéséről,⁵³¹ azonban további járművekre volt szükség.⁵³²

7. ábra: A bejárók százalékos megoszlása igénybe vett közlekedési eszközök szerint 1976-ban (MNL SzSzBVML XXIII.2. Jelentés a Végrehajtó Bizottsághoz a megye tömegközlekedésének és munkásszállításának helyzetéről 1976. március 18.)

A korszerűtlen tehergépkocsik tömege is gondot okozott, ezek az alapvető igényeket sem elégítették ki. Emellett a dolgozók lakóhelye szerinti megoszlás is rendkívül szórt volt a maga 30-35 km-es vonzástörzetével. A közforgalmi járművek menetrendje sem igazodott a munkaidőhöz, így a meglévő autóbuszflotta mellett a menetrendszerinti járatok igénybevétele szóba sem jöhetett. 1976-ban a korábbi 8 munkásbusz helyett már 44 munkásjárat működött. A vállalat a VOLÁN-nal megkötött szerződésével 6 autóbust szerzett be a meglévő 13 mellé, emellett további 5 tehergépkocsi állt rendelkezésre.⁵³³

⁵³¹ MNL SzSzBVML. XXXV. 75., 12. doboz 2. ő. e. Jelentés a dolgozók élet- és munkakörülményeinek javítására vonatkozó MSZMP Szabolcs-Szatmár megyei Bizottság Végrehajtó Bizottsága 1972. január 12-ei határozatának végrehajtásáról, 1973. évi értékelése. 1974. április 8.

⁵³² MNL SzSzBVML. XXXV. 75., 12. doboz 3. ő. e. Jelentés a szakszervezeti munkával kapcsolatos párthatározatok végrehajtásának tapasztalatairól, Élet és munkakörülmény alakulása. 1974. november 6.

⁵³³ MNL SzSzBVML. XXXV. 75. 12. doboz 1. ő. e. Az V. ötéves terv időszakára szóló vállalati, egészségügyi, szociális, kulturális terv. 1976. június 15., MNL SzSzBVML. XXXV. 75 17. doboz 3. ő. e. Pártbizottsági ülések jegyzőkönyve. Szóbeli kiegészítés. Bejáró dolgozók helyzete a vállalatnál című PB anyaghoz. 1978. július 31.

A hetvenes évek második felétől a járatok száma tovább nőtt. Míg 1975-ben 48 járaton átlagosan 1890 dolgozót szállítottak, addig a későbbiekben 50 járaton átlagosan 2010 dolgozót fuvaroztak. A SZÁÉV 1977-ben további személyszállító buszt szerzett be, 1979-re pedig IKARUSZ kisbuszokkal és Rotan típusú buszokkal bővítette a flottát. Azonban ez az időszak nem csupán kitűzött célok, hanem öt kelet-magyarországi építőipari vállalat együttműködése kapcsán is meghatározó volt. 1978 októberében a megyei építőipari vállalatok közötti kölcsönös szerződés legfontosabb célja a vállalati párhuzamos munkásszállítás kiküszöbölése, a buszok menetrendjének és útvonalának egyeztetése volt. Az intézkedések 1979-től léptek életbe.⁵³⁴ Mindezek ellenére a valóságban a korszerű buszok a személyszállítás megfelelő „színvonalát” sem érték el, azonban „a tehergépkocsikhoz képest (ez) mégis fejlődésnek” számított.⁵³⁵

A SZÁÉV példáját más vállalatok is követték, amelyek hasonló módon munkásbuszokat üzemeltettek dolgozóik számára: 1976-tól, a KEMÉV (Nyíregyháza), valamint az ERDÉRT (Tuzsér) is.⁵³⁶

A megyei érdekeltséggel rendelkező országos vállalatok is kötelező érvényűnek tekintették a megyei politika közlekedéspolitikai irányelveit. Közülük egyrészt a MOM utaztatta bejáró munkásait, egy az 1975-től érvénybe lépő megállapodás értelmében a helyi közlekedési vállalattal. A vállalati munkásszállítás azonban az évtized második felére sem volt megfelelően megszervezve. A megoldás szükségességét a vállalatnál jelentkező munkaerőhiány is sürgette.⁵³⁷

A Taurus számára MÁV, HÉV (Budapest) és VOLÁN járatok biztosítása jelentett jelentősebb kiadást, ami 1981 és 1983 között átlagosan 20 millió Ft-ba került a vállalatnak.⁵³⁸ A Taurus tervei között szerepelt gépjárműpark folyamatos fejlesztése, a gazdaságos járatszervezés, közvetlen buszjárat megszervezése (az üzem és az állomás között) és egy

⁵³⁴ MNL SzSzBVML XXIX. 36. 38. doboz. Jelentés a munkahelyi szociális ellátásról a 11/1976/VIII.3. rendelet végrehajtásáról. 1977. július 13., MNL SzSzBVML. XXIX. 36. 38. doboz, 1979. évi szociális terv. 1978. december 4.

⁵³⁵ MNL SzSzBVML XXXV.75. 17.doboz 1-4. ó. e. A bejáró dolgozók helyzete a vállalatnál. 1978.június 27.

⁵³⁶ Ism. 1977e:2.,Ism. 1976e:43.

⁵³⁷ Ism. 1975c:1., MNL SzSzBVML XXIII.2. Beszámoló a Magyar Optikai Művek Szabolcs-Szatmár megyei iparfejlesztési munkájának eredményeiről és a további feladatokról. 1973. április 25.

⁵³⁸ MNL OL XXIX-F-55. 181. doboz Tájékoztató a távolsági közlekedési díjak és a szállások költségeinek emeléséről. 1982. szeptember 30., 2., MNL OL XXIX-F-55 181. doboz A Taurus Gumiipari Vállalat 1983. évi szociális terve /társadalmi vitára/. 1982. október 20.

váróterem kialakítása is.⁵³⁹ A munkásszállítás nem szerepelt a legfontosabb vállalati prioritások között, az üzemegység részéről a helyközi járatok, a kerékpár, valamint a vasút számított meghatározónak, hiszen a munkások több mint fele 10 km-es vonzaskörzeten belül lakott. A munkások több mint 67%-ának lakóhelye 10 km-re helyezkedett el az üzemtől. Ez az adat azonban nem reprezentálta a vállalati dolgozók teljes egészét. 11-20 km-en belül 150 fő (13,4%), 21-30 km-en belül 166 fő (14,9%), 31-40 km-en belül 36 fő (3,3%), 41-50 km-en belül 9 fő (0,7%), 51 km-nél nagyobb távolságban pedig csupán 6 fő (0,5%) lakott a nyíregyházi üzemtől. A közlekedési eszközöket tekintve 299 fő (26,7%) kerékpárral, (többségük az ibrányi üzemegység lakói, a kerékpárral közlekedők 61%-a) 281 fő (25,1%) NyKV (Nyíregyházi Közlekedési Vállalat) helyi busz járatokkal, 162 fő (14,5%) távolsági busszal, 153 fő (13,7%) vonattal közlekedett.⁵⁴⁰ 1981-re nyíregyházi dolgozók körében jelentős mértékben emelkedett a munkásszállító járatokon való részvétel. 1981-ben mindössze egy darab bérelt munkásszállító járat működött a Nyíregyházi Gumigyár részéről a Nyíregyháza–Kemecse–Ibrány útvonalon. A munkásszállítás 120 fő, a „polgári” járatokat pedig 918 dolgozó vette igénybe napi szinten. A vállalat a dolgozók költségeihez tömegközlekedési járműtől függően átlagosan 80-86%-os költségtérítéssel járult hozzá.⁵⁴¹

A hetvenes évek végétől a városi (megyei) munkásszállítás mindennapos problémái kerültek terítékre, azonban a megyei sajtóban már a hatvanas évek végétől jelentek meg olyan cikkek, amelyek érintették a menetrend kérdését és egyéb közlekedési problémákat. Olyan problémákat boncolgattak ezek a riportok, amelyeket a helyi politikai elit még 1976-ban is csak érintőlegesen kezelt. A hetvenes években a megyei sajtó a társadalmi egyenlőtlenség egyik legfontosabb aspektusaként tekintett a mindennapi közlekedési nehézségekre, ami az ingázó életmód velejárója volt. A VOLÁN és a MÁV egyértelműen célkeresztbe került a közvélemény részéről, de a menetrend-probléma mellett az elmara-

dott közlekedési körülmények is felszínre kerültek.⁵⁴² Már a hatvanas években olyan dolgozók mindennapjairól számoltak be a riportok, akik emiatt „kénytelenek italboltokban

⁵³⁹ Ism. 1974b:6.

⁵⁴⁰ MNL OL XXIX-F-55 109. doboz A VI. ötéves terv szociálpolitikai tervfejezetének előkészítése a szocialista brigádok bevonásával -Taurus Gumigyár (Nyíregyháza). 1980. november

⁵⁴¹ Ism. 1983d:2., MNL OL XXIX-F-55 181. doboz Tájékoztató a távolsági közlekedési díjak és a szállások költségeinek emeléséről. (d.n.), MNL OL XXIX-F-55. 181. doboz A VI. ötéves tervidőszakra vonatkozó komplex munkaügyi intézkedési terv feladatainak végrehajtása, Szociálpolitikai intézkedések. 1982. április

Ez a hozzájárulás a vállalat részéről 1982-re több mint 22 millió forintot jelentett, ami a fővárosi és vidéki üzemegységek kapcsán összesen 2800 ingázó munkást érintett. (Ism. 1983d:2.)

⁵⁴² g 1973:5.,Lányi 1974:6.

eltölteni a várakozási időt.”⁵⁴³ A menetrendek ügye ilyen szempontból tehát a megyei alkoholpolitikai törekvések egyik tényezőjét is jelentette. A sajtó a Fehérgyarmatról Nyíregyházára bejáró munkások mindennapjainak nehézségeit is kiemelte: „három éve csépelik a községi és járási vezetők ezt a dolgot, de eddig kevés sikerrel. A MÁV-menetrend, a vonatok és autóbuszok összehangolása egyelőre megtoldja a távolságot Fehérgyarmat és a megyeszékhely között.”⁵⁴⁴

Egy másik, a gumigyár dolgozóiról szóló cikk 1974-ből ugyancsak felhívta a figyelmet arra, hogy rossz a buszok és a vasutak menetrendje, ami veszélyezteti a megye kulturális törekvéseit, hiszen a bejárók többsége fiatal, „akik (ugyan) könnyebben bírják az utazás fáradalmait, de (...) ha sokat kell várni a buszra, (...) akkor a céltalanul ödöngők közé vegyülnek, (...) rosszul bánnak a szabadidejükkel.”⁵⁴⁵ A riportok a mindennapos közlekedési nehézségek sorát részletezték, mint a pályaudvarok hiányosságait, de a legtöbb kritika az utazási időt érintette. Erre egy 1974-es riport is fényt derít, a Nyíregyházára ingázókkal kapcsolatban: „Visszatérő probléma a bejárók helyzete. Újfehértóról hatkor el kell jönni azért, hogy a tízóraás műszakot elérjék. Pedig három óra mennyit jelentene a családnak!”⁵⁴⁶ A helyzet 1976-ra sem oldódott meg: sok ingázó számára még így is „a menetrendszerinti járművekre átlagosan 60-90 percet kellett várni”,⁵⁴⁷ de a menetrendek miatt a napi négy-hat órás utazás is megszokott volt még 1977-ben is. A menetrend egyeztetés kérdése tehát a hetvenes években végig megoldatlan maradt, legalábbis a megyei sajtó erről tanúskodott.⁵⁴⁸ A közlekedésfejlesztési beruházások az évtized második felében Nyíregyházán kívül a többi városra, például Mátészalkára is kiterjedtek. Ezek a fejlesztések viszont nem bizonyultak minden esetben megoldásnak, inkább hátráltató tényezők voltak. Más városokban már a buszmegálló is nagy előrelépést jelentett.⁵⁴⁹ A riportokban a kerékpáros ingázás nehézségei is felszínre kerültek: a hetvenes évek statisztikai adatai alapján meghatározó volt azok száma, akik napi szinten kerékpárral közlekedtek. Az ezzel kapcsolatos nehézségekről a sajtó gyakorta beszámolt egyéni életutak bemutatásán keresztül az egyedi esetekig. Így történt ez a Kemezséről naponta ingázók esetében is, aki számára a

⁵⁴³ Ism. 1966: 5.

⁵⁴⁴ Páll 1966: 6.

⁵⁴⁵ Lányi 1974:6.

⁵⁴⁶ Kolláth 1974a:6.

⁵⁴⁷ Marik 1976b:2., g. 1973:5.

⁵⁴⁸ Kolláth 1974b:3., Kántor 1977: 2.,Valamint az a számtalan panaszlevél az ingázóktól, ami a megyei lap szerkesztőségéhez eljutott a hetvenes években. (Balogh 1970:5., Ism. 1976f:7., Ism. 1976g: 7.,Ism. 1977h: 7.)

⁵⁴⁹ Ism. 1982a: 7., T.K. 1984:3.

helyi elöljárók még egy biciklimegőrző felállítását sem engedélyezték az állomás környékén.⁵⁵⁰

A sajtó a korszakban kevés kivételtől eltekintve negatívan ítélte meg az ingázók közlekedési körülményeit (összekapcsolva ezt a fluktuációval⁵⁵¹) minden törekvés ellenére még a hetvenes évek végén is: „a bejárók kevesebbet szídnák a (zsúfolt) autóbust, ha legalább kényelmesen lehetne állni. Ám erre a közlekedési vállalat alig 247 autóbust kevesnek bizonyul.”⁵⁵² A hetvenes évek végétől a megyei politikai életben munkáslakótelepek közlekedési ellátottságának fejlesztése,⁵⁵³ a túlszűfoaltság kérdése is egyre inkább előtérbe került. A megyei vezetés 1976. január 5-től vezette be a lépcsőzetes munkakezdet, ami 3000 munkavállalót érintett. Számos vállalat csatlakozott a kezdeményezéshez, de pár hónappal később már semmisnek tekintették az ezzel kapcsolatos politikai döntést.⁵⁵⁴

A „bódés” szállítás problémája, munkásszállító járatok kihasználatlansága is megoldatlan probléma volt. A fakaruszok még a hetvenes évek végén is a vállalati személyszállítás szerves részét képezték. Ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy egy 1978.évi jelentés szerint 23 nyíregyházi vállalatból 13 esetében több mint ötven ponyvás kocsit „állt szolgálatban”. A munkásszállító járatok pedig a kihasználatlanság miatt az évtized végétől helyközi járatok lettek, a nyolcvanas évektől már a „civiliek” is birtokba vették őket.⁵⁵⁵ A városok felelősségvállalása is meghatározó volt. A városok egyedi akcióiról olykor a sajtó is beszámolt.⁵⁵⁶

Úgy gondolom, a közlekedésfejlesztés kudarca nem csak a vállalatok, hanem a megye (részben Nyíregyháza) számlájára is írható. A vizsgált vállalatok nagy része a vonattal és helyközi buszokkal történő bejárást forszírozta a dolgozók körében. A hetvenes években megyei szinten ez az utazási forma volt meghatározó, nem pedig a vállalati munkásszállítás, ennek ellenére a vállalati felelősségvállalásnak a megye különleges jelentőséget tulajdonított. Nyíregyháza autóbustközlekedési hálózatának fejlesztése a korszakban szintén

⁵⁵⁰ Ism. 1972d:4.

⁵⁵¹ Speidl 1977: 3.

⁵⁵² Lányi 1979: 9.

⁵⁵³ MNL SzSzBVML XXIII.102. A Városi Végrehajtó Bizottság 85/1977. VB. számú határozata a városi közlekedés helyzetéről szóló előterjesztésről. 1977. július 26.

⁵⁵⁴ MNL SzSzBVML XXXV.50. 51. doboz 25. ő. e. Tájékoztató a munkásszállítás és a városi személyszállítás helyzetéről. 1978. október 10. , MNL SzSzBVML XXIII.101. A Nyíregyházi Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának 128/1978. /IX.26./ VB. számú határozata a helyi tömegközlekedés helyzetének kiértékeléséről és a lépcsőzetes munkakezdet bevezetéséről. 1978. október 26., T. k.1978b: 2.

⁵⁵⁵ MNL SzSzBVML XXXV.50. 51. doboz 25. ő. e. Tájékoztató a munkásszállítás és a városi személyszállítás helyzetéről, 1978. október 10, M.S.1980:1., Lányi 1981: 2.

⁵⁵⁶ ,N.L.:1978:2.

hadilábon állt. A város vezetése már a hatvanas évektől, a villamos hálózat megszűnésével⁵⁵⁷ felismerte ezt a problémát. A megoldást, főként a zsúfoltságra, már 1972-ben a lépcsőzetes munkakezdéstől remélték,⁵⁵⁸ ami nem olyan eredményt hozott, mint amire számítani lehetett. Ezzel párhuzamosan az ingázás tetézte a település problémáit.

A városi vezetés részéről véleményem szerint egyfajta *elhatárolódás* fedezhető fel (egészen 1978-ig) ezen a téren, köszönhetően annak, hogy a megye is hagyományosan „vállalati” feladatként kezelte a munkásszállítást (eltekintve egy-egy rendelkezéstől, ami inkább alkoholpolitikának tekinthető, például, hogy munkásokat szállító buszok megállói ne kocsomák közelében legyenek).

A hetvenes évek végétől megindult a vállalatok és a város politikai párbeszéde a busz és a vasút menetrend egyeztetésének kérdésében is, azonban a városi végrehajtó bizottság sem tudott hatni arra, hogy a MÁV és a VOLÁN lépéseket tegyen ebben az ügyben.

Véleményem szerint mivel Nyíregyháza 25 vállalata közül csak 8 vállalatot érintett,⁵⁵⁹ ezért a városi tanács nem tekinthette elsőrangú problémának.⁵⁶⁰ Ugyanakkor a város a teherkocsik problémájának is csak később tulajdonított komolyabb figyelmet.⁵⁶¹ A VOLÁN helyzetét a városban az is nehezíthette, hogy a városban a kerékpárral való közlekedést (ingázást) is korlátozták a hetvenes évek végétől. 1982. áprilisában Nyíregyháza egyes főútjain a napi kerékpáros forgalom megközelítette a 2500-at.⁵⁶²

VI. 6. Lakáspolitikai

A második világháborút követően a lakáshiány súlyos társadalmi problémává nőtte ki magát. Az I. ötéves terv keretein belül azonban főként az ipari és nehézipari beruházások

⁵⁵⁷ MNL SzSzBVML XXIII.102. A város közlekedésének helyzete és problémái. 1966. június 7., 1969b:5.

⁵⁵⁸ MNL SzSzBVML XXIII. 102. Jelentés a város közlekedés-rendszerének kialakításáról, új lakótelepek és külterületek bekapcsolásáról. 1972. augusztus 22.

⁵⁵⁹ MNL SzSzBVML XXXV.50. 51. doboz 25. ö. e. Tájékoztató a munkásszállítás és a városi személyszállítás helyzetéről. 1978. október 10.

⁵⁶⁰ MNL SZSZBVML XXIII. 102. Beszámoló a Nyíregyházi Dohányfermentáló Vállalat és a Nyíregyházi Konzervgyár bejáró dolgozóinak helyzetéről, valamint javítására tett intézkedésekről. 1980. október 28. vö. Kisörsi 2021a:142.

⁵⁶¹ MNL SzSzBVML XXIII. 101. Jelentés a városba bejáró dolgozók helyzetéről és az ebből adódó feladatokról, valamint tájékoztatás a város vonzáskörzetének munkaerőhelyzetéről és várható alakulásáról. 1978. március 28., MNL SzSzBVML XXIII.102. 6/1978. /III.20./ T. számú határozat a városba bejáró dolgozók helyzetéről és az ebből adódó feladatokról, valamint a város vonzáskörzetének munkaerőhelyzetéről és várható alakulásáról. MNL SzSzBVML XXIII. 102. Az 5.sz. VOLÁN vállalati beszámolója a város tömegközlekedéséről és a munkásszállításról. 1976. február 24. MNL SzSzBVML XXXV.50. 51. doboz 25. ö. e. A munkásszállítás és a város személyszállítás helyzete. 1978. október 10.

⁵⁶² Rankli 1983: 278.

élveztek prioritást. Az állami beruházások mindössze 5-10%-át tették ki lakásépítési programok.⁵⁶³ Az állam, főként a magánérőépítkezéseket ösztönözte. A magánérőépítkezések ösztönzésének oka elsősorban az állami beruházások csekély mértéke volt, illetve az állami építési lakások számának alacsony tendenciája volt. A lakásépítési akciók elsődleges célpontjai a munkásság és az értelmiség voltak.⁵⁶⁴ A politikai vezetés a „társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely szerint határozta meg a támogatottak körét.”⁵⁶⁵ Az állam kifejezetten az új ipartelepek és városok létesítése kapcsán meghirdetett bányász- és munkás-lakásépítési beruházásokat támogatta. A munkáslakás építési akciók a politikai rendszer legitimációs eszközei is voltak, céljuk „a munkásidentitás megerősítése” volt.⁵⁶⁶ Az ipari beruházásokkal szemben, egyre kevesebb összeg jutott építkezésekre, ami végül súlyos társadalmi válsághoz vezetett. A lakásberuházások háttérbe szorítása mellett radikális társadalmi folyamatok is generálták a feszültséget, például társadalmi kereteken belül bekövetkező „túlzott mobilitás” (egy új politikai/gazdasági vezetőréteg megjelenése), az önkényes lakáslefoglalások gyakorlata, illetve egy jelentős mértékű belső migráció: főként első generációs fizikai munkások városokba áramlása.⁵⁶⁷

A II. ötéves terv kapcsán a politikai vezetés már 250 ezer lakás építését irányozták elő, azonban a forradalmi események megakadályozták a terv megvalósítását. A Kádár-korszakban, a társadalmi és politikai konszolidáció jegyében, újra napirendi pontként szerepelt a lakosság szociális körülményeinek normalizálása.⁵⁶⁸ Az MSZMP KB 1958.évi határozata tekinthető kulcsfontosságúnak az ötvenes évek második felének életszínvonal politikájának szempontjából. A 15 éves lakásfejlesztési program részeként nem kevesebb, mint 1 millió lakás építését tervezték, melynek 60%-át a fővárosban, 40%-át pedig vidéken kell megvalósítani. A tervek az iparosítási program részeként vidéki centrumok (Miskolc, Debrecen, Pécs, Győr) fejlesztését helyezték előtérbe.⁵⁶⁹

⁵⁶³ Keller 2017:90.

⁵⁶⁴ Keller 2017:220-221, Keller 2012:27.,43.

⁵⁶⁵ Ferge 1991:77.,

⁵⁶⁶ Horváth 2012: 82. Az akciók kiemelt társadalmi célpontjai elsősorban az élmunkások voltak. (Körner-Nagy 2006:159-160., 164., Horváth 2007:33., lásd még: Majtényi 2010:153-155.)

⁵⁶⁷ Hegedüs-Tosics 1982a:17-19., Germuska 2020:1366. A hatvanas évek jelentős mértékű elvándorlási hullámának hatására (a fővárosba áramlók nagyobb része 15-39 éves korosztályhoz tartozott Bács-Kiskun, Pest és Szabolcs-Szatmár megye irányából. (Valuch 2009:172.)

⁵⁶⁸ Körner-Nagy 2006:161-162.

⁵⁶⁹ Germuska 2012:56., Körner-Nagy 2006:162., A Magyar Forradalmi Munkásparaszt Kormány 1002/1960. (I.10.) számú határozata a 15 éves lakásfejlesztési tervről. Magyar Közlöny 1960/3:17-20.

A politikai rendszer a magánépítkezéseknek is egyre nagyobb jelentőséget tulajdonított. A magánereőből való építkezés jellemzővé válása a politikai konszolidáció jegyében történt az ötvenes évek végétől. A gazdasági fejlesztésének jegyében a politikai éra szükségesnek tartotta a magánereő bevonását a lakáspiacra, ami hosszú távon, „majd a gazdaság fejlődésével (...) visszaszorul, amíg ki nem alakul az a megosztás, hogy a városi települések és a munkásréteg lakásairól az állam, a falusi agrárnépesség lakásairól a lakosság gondoskodik.”⁵⁷⁰ 1960 és 1965 között a lakásberuházások 60-65%-át, míg 1961 és 1980 között átlagosan az építkezések 60-70%-át tették ki a magánereőből történő építkezések. 1949 és 1970 között a városokban történt nagyobb mértékű építkezés (8. ábra, ld. 102. oldal), azonban a lakásépítési program és a gazdasági fejlesztések ellenére a legtöbb lakás még mindig a községekben volt megtalálható.⁵⁷¹ A hetvenes évektől az ipari beruházások és az ingázás mellett a fluktuáció problémájával is számolni kellett a lakáspolitikai döntéseket illetően.⁵⁷²

A hatvanas évektől fluktuáció mérséklésének elősegítése ugyanakkor a korszak ifjúságpolitikájának is szerves részét képezte.⁵⁷³ Ezt segítette a munkáslakás akciók kibontakozása mellett „félkészház akció” és a „szobabérlők háza” kezdeményezések.⁵⁷⁴ A magánlakásépítkezés népszerűsége⁵⁷⁵ a vállalati tevékenység kibontakozásához vezetett (a hetvenes évektől némiképp háttérbe szorítva szerepüket).⁵⁷⁶ A vállalatok *vállalati lakásépítési alapot* hozhattak létre nyereségük egy részéből.⁵⁷⁷ Az életszínvonalpolitika a fiatal

⁵⁷⁰ Hegedűs-Tosics 1982::95

⁵⁷¹ Keller 2017:163., 1970.évi népszámlálás 26. k. 3.

⁵⁷² MNL-OL-M-KS 288 f. 24. cs. 92. doboz 11. ő. e. Jelentés a munkaerőmozgás mértékéről, végéről és okairól az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozatának végrehajtásáról. 1972. május 20.

⁵⁷³ MNL OL M-KS 288 f. 23. cs. 222. doboz 102. ő. e. Előterjesztés a munkaerővándorlás csökkentésére, a munkafegyelem megszilárdítására, és a munkaügyi viták intézésének egyszerűsítésére vonatkozó szabályok elveiről. 1964. május 12

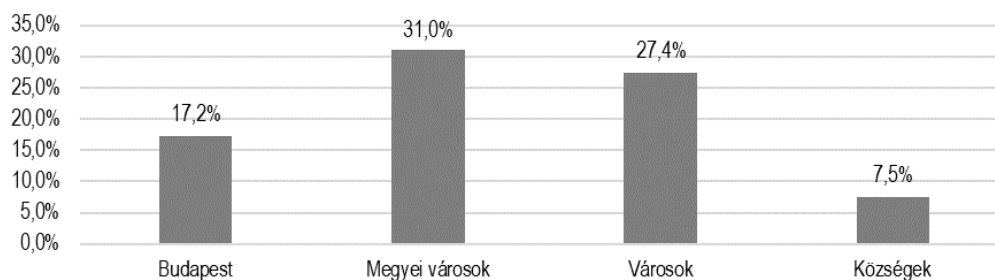
⁵⁷⁴ MNL OL M-KS 288 f. 24. cs. 95. doboz 33. ő. e. A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottságának intézkedési terve a fiatalok lakáshelyzetének további javítására. 1972. május 29., MNL OL M-KS 288 f. 24. cs. 144. doboz 31. ő. e. Tájékoztató a fiatalok lakáshelyzetével kapcsolatos országos anketéről, 1974. október 26.,) Az ifjúság lakáshelyzetének normalizálásáról az 1971. évi IV. törvény (ifjúsági törvény) és a 4/1973 Bk. M számú rendelet rendelkezett. (A belkereskedelmi miniszter 4/1973 (I.27.) Bk. M számú rendelete az ifjúságról szóló 1971. évi IV. törvény végrehajtásáról, Magyar Közlöny 1973/7: 81-86., 1971. évi IV. törvény az ifjúságról, Magyar Közlöny 1971/76:858-862.)

⁵⁷⁵ A hetvenes évektől a magánszektor előre törésével párhuzamosan az állami lakásépítés már csak a rászoruló alacsony jövedelmű társadalmi rétegeket segítette. (Hegedűs-Tosics 1982b:99.)

⁵⁷⁶ Hegedűs-Tosics 1982b:99.

⁵⁷⁷ Körner-Nagy 2006:247. A pénzügyminiszter, az építési és városfejlesztési miniszter és a munkaügy miniszter 3/1969. (I.24.) PM-ÉVM-MüM számú együttes rendelete a lakásépítés vállalati támogatásáról. Magyar Közlöny 1969/6:71-76.

házasok, családosok lakásvásárlását, lakásépítését támogatta.⁵⁷⁸ 1973-tól⁵⁷⁹ a „munkáslakásépítés építési állami támogatást”⁵⁸⁰ teleszerű építkezéshez lehetett igénybe venni, kezdetben csak a kijelölt településekre vonatkozott (már 1975-ben felmerült annak lehetősége, hogy az akcióban résztvevő 56 mellett még legalább 135 települést vonjanak be az támogatási rendszerbe,⁵⁸¹ erre azonban csak a nyolcvanas években került sor).⁵⁸²

8. ábra: A lakásállomány növekedési volumene településtípusok szerint 1960 és 1970 között (1970 évi népszámlálás. 26. k. Lakás és lakóépület adatok I. 3.)

A lakáshelyzet megoldatlanságának súlyosságát a politikai vezetés tehát csak az ötvenes évek végén ismerte fel, a magánérből történő építkezés pedig az évtizedek során még nagyobb jelentőséget nyert a beruházások terén. Ennek a rendszernek az egyik alappilléret jelentette a vállalati lakásépítési támogatás kiépülése, ami a hatvanas évek végétől, a vállalatok gazdasági önállósulásának kezdetétől kapott kiemelkedő szerepet. Ezzel párhuzamosan a munkáslakás építési akciók is a beruházások szerves részét képezték, de hosszú időn keresztül viszonylag kevés kiemelt települést érintett.

Hasonló tendencia volt megfigyelhető a megyében is. Ugyanakkor fontos szempont, hogy a kései ipartelepítés milyen hatással volt a megyei lakáshelyzet alakulására és a vállalati lakásépítés kibontakozására?

⁵⁷⁸ Gábos-Tóth 2000:90., Körmer-Nagy 2006:257. A többgyermekes családok soron kívül történő lakáshoz jutásáról az 1973. évi népesedéspolitikai határozat rendelkezett. (Gábos-Tóth 2000:90., A Minisztertanács 1040/1973. (X.18.) számú határozata a népesedéspolitikai feladatokról, Magyar Közlöny 1973/71: 774-778.) vö. Körmer-Nagy 2006:257.

⁵⁷⁹ 1973-ban az akció keretein belül 2916 lakás, 1974-ben 5308 lakás épült meg. Az akció meghirdetését követően, a kiemelt települések körének folyamatos kiszélesítésén túl a szociális követelményeknek nem megfelelő telepek felszámolásáról és üresen álló házak értékesítéséről (46/1974. /XII.4./MT. rendelet értelmében) is döntöttek az akcióban résztvevő dolgozók javára. (MNL OL M-KS 288 f. 24. cs. 144. doboz 31. ő. e. A munkásosztály helyzetéről, népesedéspolitikáról és az ifjúságról szóló kormányhatározatokkal összefüggő kérdésekről. 1975. január 15.)

⁵⁸⁰ 3/1973. (I.26.) MT. rendelet az egyes lakásépítési formák pénzügyi feltételeiről és a szociálpolitikai kedvezményekről szóló 7/1971. (II.8.) Korm. rendelet módosításáról és kiegészítéséről. Körner-Nagy 2006:258-261.

⁵⁸¹ MNL OL M-KS 288 f. 24. cs. 144. doboz 31. ő. e. A lakásellátási formák fejlesztése az V. ötéves terv időszakában. 1975. február.

⁵⁸² A 4/1971. (II.8.) PM-ÉVM. számú rendelet értelmében. Körner-Nagy 2006:258-261.

VI. 6. 1. Megyei lakáspolitikai és vállalati felelősségvállalás

A lakáshiány is az ingázás kezelésének egyik kulcskérdésének számított. A megyében lezajló lakáselosztás a társadalom számos szegmensét érintette: az egészségügyi dolgozókat, a fiatalokat és a pedagógusokat egyaránt.⁵⁸³ Már az ötvenes években számos esetben politikai napirenden szerepelt az általános jellegű lakásprobléma. A megye települései, Nyíregyháza, Záhony, Kisvárdai súlyos lakáshelyzetére már a munkáshatározat megjelenését megelőző megyei felmérés is rávilágított.⁵⁸⁴

A nyíregyházi vezetés az egyik megoldási lehetőségét a vállalati lakásépítési rendszerben látta. A városi vezetés „kis lakásépítési akciók” lehetőségét forszírozta, aminek keretein belül részben úgy oldották volna meg a lakásproblémát, hogy a vállalatok saját dolgozóik számára lakást építenek.⁵⁸⁵ A megyei pártbizottság 1960 és 1975 között 60 ezer lakás építését tűzte ki célul a 15 éves lakásépítési programban: 18-20 ezer lakásnak Nyíregyházán, 14-15 ezer lakásnak a megyei városokban, 25-28 ezer lakásnak pedig községekben kellett felépülnie.⁵⁸⁶ A SZÁÉV már 1968-tól támogatta a lakásépítést. Ezen túl 45 vállalati dolgozó lakásépítési akcióját segíthették elő és a kialakult körülmények végül lehetőséget teremthettek további vállalati lakásépítési akciók számára is.⁵⁸⁷ A későbbiekben a vállalatnak korlátozottabb anyagi lehetőségeik voltak a hetvenes években (évente csupán mintegy 20 lakás vásárlásához tudtak kölcsönt folyósítani) azonban az évtized második felére még így is egyszeri, vissza nem térítendő lakástámogatás folyósítását tették lehetővé 5-10 ezer Ft értékben.⁵⁸⁸ A SZÁÉV-hez hasonlóan a Taurus is már a hatvanas évek második felében nyújtott vállalati lakásépítési kölcsönt. Igaz, csak bizonyos feltételek mellett:

⁵⁸³ Ism. 1971b:1. Ism. 1981a:1. MNL SzSzBVML XXIII. 101. Beszámoló a Művelődési Osztály össztevékenységéről. 1971. január 5.

⁵⁸⁴ MNL OL M-KS 288. f. 21. cs.6. doboz 354.ő. e. Jelentés a munkásosztály helyzetéről megyénkben. 1957. július 9.

⁵⁸⁵ MNL SzSzBVML XXIII.2. Lakásproblémák Nyíregyháza városában, 1955. július 19. A gyors reagálás első eredménye 1958-ban a város első lakótelepe, a „Guszev” lett. (Kerülő 1991:460.)

⁵⁸⁶ MNL OL M-KS 288 f. 21. cs. 304. doboz 15. ő. e. MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottság: Javaslat a 15 éves lakásépítési terv irányelveire. 1979. február 19.

⁵⁸⁷ MNL SzSzBVML. XXXV. 75. 6. doboz 1. ő. e. Jelentés a IX, Pártkongresszus és Építőipari Pártértekezlet határozatainak végrehajtásáról, ennek tükrében az 1969. évi vállalati gazdálkodás tapasztalatairól és az 1970. évi gazdaságpolitikai feladatokról. 1970. február 16., 5.

⁵⁸⁸ MNL SzSzBVML. XXXV. 75. 17. doboz 1-4. ő. e. Szóbeli kiegészítés. A bejáró dolgozók helyzete a vállalatnál című PB. anyaghoz. 1978. július 31.

azok számára, akik már legalább 5 éves munkavisztonnyal rendelkeztek a vállalatnál, valamint előnyben részesítve többek között az egyedülállókat és a nagycsaládosokat.⁵⁸⁹ A bejáró munkások egy részének letelepedését segítette a bővülő lakásépítés. Mint a statisztikai adatok is bizonyítják, a megyét illetően 1945 és 1959 között 28400, 1960 és 1969 között 30000, addig 1970 és 1980 között 51350 lakás épült meg a megyében.⁵⁹⁰ A hatvanas és hetvenes évek adatai a 15 éves lakásfejlesztési terv eredményeit is tükrözi. A hetvenes éveket tekintve a településfejlesztési koncepció alapján a felsőfokú, középfokú és részlegesen középfokú települések esetében az újonnan épített lakások aránya átlagosan 30% volt (ami hűen tükrözte a megyei településfejlesztési koncepció prioritásait), míg a kisebb települések (főként a nagyobb városok közelében) esetében ez a szám 20-21%. A meghirdetett lakásberuházás csak részben lehetett megoldás. A 15 éves lakásfejlesztési terv alapvetően a nagyobb városok és vonzáskörzetük lakásigényét célozta meg, a határ menti településeket sok esetben háttérbe szorítva, ami tovább generálhatta (a községek a hetvenes években több mint 12%-os negatív vándorlási különbözetet „produkáltak”⁵⁹¹) az elvándorlást. Ez a tendencia csak még inkább megerősíthette a megye „alulurbanizáltságát” is: mivel a lakásépítkezések elsősorban ezekre a településtípusokra koncentráltak, így az ingázók továbbra is ingázók maradtak.⁵⁹²

Az 1960-as évek lakásépítési tendenciáját tekintve fontos kiemelni, hogy a lakások jelentős része magánérőből épült. A megyei politikai vezetés a későbbiekben a III. ötéves terv időszakára vonatkozó tervezetében az addig is nagymértékű magánérőből való lakásépítés arányának még nagyobb jelentőséget tulajdonított. Egy beszámoló szerint a politikai vezetés 15720 lakás építését célozta meg, amelyből 14000 lakás magánérőből épülne fel. A megyei vezetés a továbbiakban az V. ötéves terv időszakával kapcsolatban 18000-20000 lakás építését célozta meg, amelyek jelentős része ugyancsak magánérőből épült volna fel.⁵⁹³ Nyíregyházán kívül több megyei város (pl. Kisvárd, Nyírbátor, Nagykálló, Fehérgyarmat, Tiszavasvári) is a meghirdetett magánlakás építési akció célpontjai voltak,

⁵⁸⁹ MNL OL XXIX-F-55. 178. doboz A vállalat 1971-1975. évi kollektív szerződése, 7. számú melléklet, A dolgozók lakásproblémái megoldásának vállalati támogatása, 1971. június 30.,

⁵⁹⁰ Szabolcs-Szatmár megye statisztikai évkönyve. 1980. 16-17.

⁵⁹¹ 1980. évi népszámlálás 15. k. 554.

⁵⁹² Hajnal 1979: 16., Beluszky 2003:286.

⁵⁹³ MNL SzSzBVML XXXV.31. 55. doboz 30. ő. e. Jelentés a magánérőből épülő családi házak építésével kapcsolatos tapasztalatokról. 1966. január 19., 1., MNL SzSzBVML XXXV.31. 55. doboz 30. ő. e. Szabolcs-Szatmár megye lakáshelyzete és a IV. ötéves terv és vonatkozó fejlesztési elképzelések. 1969. augusztus 5., MNL SzSzBVML XXXV.31. 77. doboz 23. ő. e. Szabolcs-Szatmár megye V. ötéves tervének gazdaságpolitikai célkitűzései és a megye hosszútávú településfejlesztési koncepciója. 1974. szeptember 4.

azonban bizonyos tényezők nehezítették az akció sikerességét: többek között a telekhiány, a kivitelezői kapacitás, valamint a közművesítés alacsony színvonala.⁵⁹⁴

Ahogy egy 1974-ben készült, a megyei tanács Végrehajtó Bizottságához címzett jelentés is beszámolt, egy 1973-ban elindult munkáslakás építési akció keretein belül⁵⁹⁵ a kezdetekben 127 család jutott lakáshoz, ezenfelül pedig még közel 500 család válhatott valamely nyíregyházi lakótelep lakójává.⁵⁹⁶ Egy 1975-ös beszámolóban már sokkal inkább körvonalazódott az 1973-as építési akció jelentősége, ami Záhonyra és Nyíregyházára korlátozódott. Nyíregyházán a magas szintű fluktuáció (25-30%-os) is motiválta a lakásakció végrehajtását,⁵⁹⁷ különös tekintettel a bejáró fiatalok helyzetére (az ifjúságpolitikából adódóan).⁵⁹⁸

Az akció részeként 1973-ban 126 darab, 1974-ben 173 darab lakás épült meg, 1975-re pedig 170 lakás építését célozták meg.⁵⁹⁹ Az 1973-as, záhonyi letelepítési program elsősorban a fiatalokat és a vasúti alkalmazottakat szólította meg, akiknek munkájukat elengedhetetlenül fontosnak tartotta a helyi vezetés.⁶⁰⁰ 1977-től az érintett városok közé tartozott Nyíregyházán és Záhonyon kívül Mátészalka és Nyírbátor is, 1980-ra pedig más kiemelt települések is, mint Nyírmada.⁶⁰¹

Jellemző módon a hetvenes évek második felétől a vállalatok is egyre inkább kivették részüket saját alkalmazottaik számára lakások építéséből. Erre példa a Ságvári-lakótelep, amely számos kisebb nyíregyházi vállalat mellett a KEMÉV bejáró dolgozói számára is otthont jelentett. A megyei lakótelep-építés egyik emblematikus esete szintén Nyíregyházához kötődik. Ez volt a Jósaváros-építkezés, 1980-ra már 13361 fő, azon belül 6397

⁵⁹⁴ Szabolcs-Szatmár megye statisztikai évkönyve 1980, 16-17., MNL SzSzBVML XXXV.31. 55. doboz 30. ő. e. Jelentés a magánérből épülő családi házak építésével kapcsolatos tapasztalatokról, 1966. január 19.

⁵⁹⁵ Egy beszámoló szerint a felépülő lakások közel 55%-át az ifjabb generáció vehette át. (Ism. 1976d:2.)

⁵⁹⁶ MNL SzSzBVML. XXIII. 2. Jelentés a Végrehajtó Bizottsághoz a megye 1971–1975. évek közötti lakás-építési tervének végrehajtásáról és az V. ötéves tervi lakásépítési területeihez szükséges közművesített területek elő, készítéséről, 1974. június 14.,

⁵⁹⁷ MNL OL M-KS 288 f. 21. cs, 246. doboz 13. ő. e. Helyzetjelentés és feladatterv a Központi Bizottság irányelvei és a Megyei PB határozat alapján- A munkásosztály társadalmi szerepének fejlesztéséről, helyzetének további javításáról Nyíregyháza városában. 1974. július 5.

⁵⁹⁸ MNL OL M-KS 288 f. 21. cs. 203. doboz 21. ő. e. MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottság: Jelentés a KB és a Megyei Pártbizottság ifjúságpolitikai határozata végrehajtásának helyzete és további tennivalók. 1971. szeptember 16., MNL SzSzBVML XXXV.75. Beszámoló a Végrehajtó Bizottság tevékenységéről. 1974. március 19.

⁵⁹⁹ MNL SzSzBVML XXIII. 2., Jelentés a Végrehajtó Bizottsághoz az V. ötéves terv lakás- és kommunális beruházásainak előkészítéséhez. 1975. július 8.

⁶⁰⁰ Balogh-Marik 1974:3.

⁶⁰¹ Ism. 1979a:2. Ism.1977e:2. t. k.1980:1. T. k.:2. A településhálózatfejlesztési program részeként a „városi szerepkör fejlesztésének” jegyében erre a célra a megyei fejlesztési alap háromnegyedét különítették el a nagyobb városok lakhatási gondjainak megoldására. (Beluszky-Vörösmartiné 1980:167.)

aktív kereső számára jelentett új lakóhelyet.⁶⁰² A vállalati támogatási rendszer azonban önmagában nem oldotta meg a problémát. A vállalati lakástámogatás hiányosságaira a hetvenes évek elején egy statisztikai felmérés is rávilágított, ami több megyei vállalat lakáspolitikáját kritizálta.⁶⁰³

Annak ellenére, hogy Nyíregyháza kiemelt célpontnak számított a nyolcvanas években felszínre kerültek a rendszer hiányosságai, mint a félbemaradt munkáslakás építési akciók, valamint az állandó problémának számító közművesítés. Ebből a szempontból a megye még mindig sereghajtónak számított országos szinten.⁶⁰⁴ Kritikus hangok már a hetvenes évek elejétől a lakásakciók kezdetekor megjelentek kezdetben a megyei sajtóban. Egy 1979. évi beszámoló szerint a vállalati lakásakciók éppen a leginkább rászorulókat, a nagycsaládosokat nem támogatták.⁶⁰⁵ Ezek alapján úgy vélem, hogy csak egy félig meddig megvalósult lakásprogramról beszélhetünk, ami csak ideig-óráig tudott megoldást kínálni a problémákra, nem mérsékelve a társadalmi egyenlőtlenséget. A beruházások csak részben tekinthetőek a lakásépítési akciók sikertörténetének. A valóságban társadalmi problémák,⁶⁰⁶ kulturális nehézségek⁶⁰⁷ kerültek felszínre, és a lakótelepek „kocsmajellege”,⁶⁰⁸ ami később önmagában véve is veszélyeztette a megye alkoholizmus-ellenes politikai ambícióit.

⁶⁰² Kádár 1975:5., 1980.népszámlálás 35. k. 388.,418.,

⁶⁰³ Nábrádi 1972b:3.

⁶⁰⁴ MNL SzSzBVML XXIII. 102. Tájékoztató az OTP Szabolcs-Szatmár Megyei Igazgatósága Nyíregyháza városban végzett tevékenységéről, kiemelve a lakásépítések helyzetét a VI. ötéves tervi elképzelésekről. 1979. szeptember 25. A MOM-nál felmerült a hetvenes évek végén, hogy a közművesítést maga a vállalat biztosítsa. (BFL XXXV.17.c. 70. ő. e., Beszámoló a Személyzeti és Szociális Igazgatóság 1978. évi cselekvési programjának teljesítéséről. 1978. március 31.

1980. évi népszámlálás 15. k. 50. 1980. évi népszámlálás 24. k. 22.

⁶⁰⁵ MNL SzSzBVML XXIII. 102. Tájékoztató az OTP Szabolcs-Szatmár Megyei Igazgatósága Nyíregyháza városban végzett tevékenységéről, kiemelve a lakásépítések helyzetét a VI. ötéves tervi elképzelésekről. 1979. szeptember 25.

⁶⁰⁶ A nyíregyházi lakásakciók egyik leggyengébb láncszeme a Guszev-építkezés volt. Az ötvenes években még a magasabb társadalmi kategóriák lakóhelye volt, azonban a hetvenes évek beruházásainak hatására elvesztette vonzóerejét, ezzel beindítva egy „lakásmobilizációs” folyamatot. A telepet a cigány lakosság vette birtokba. Kezdetben még történtek szociális intézkedések, de végül beindult a lakótelep „gettósodása”. (Kerülő 1991: 459-462.)

⁶⁰⁷ Tóth 1978:7., Burget 1987:4.

⁶⁰⁸ MNL SzSzBVML XXIII. 101. Beszámoló a város kereskedelmének helyzetéről, különös tekintettel a munkáslakta települések ellátására. 1978. szeptember. 18.

VII. „Ilyen helyen könnyen lecsúszik egy feles”⁶⁰⁹ - Ingázás és üzemi alkoholizmus Szabolcs-Szatmár megyében a Kádár-korszakban

A deviancia fogalma a köztudatban, a politikai és tudományos életben az 1970-es években jelent meg. Az öngyilkosság, a neurózis, az alkoholizmus, valamint a bűnözés ekkor már annyira erőteljesen jelentkezett társadalmi szinten, hogy „a szocializmus tökéletességében hívó hivatalos politikai szervek is kénytelenek voltak szembenézni a helyzet tarthatatlan voltával”,⁶¹⁰ és egy kialakult társadalmi válsággal. Az öngyilkosság, a neurózis, illetve a bűnözés mértékének mérséklésének igénye is helyet kapott a politikai gyakorlatban, de leginkább az alkoholizmus jegyében történtek lépések a korszakban. Az 1970-es évektől a rendeletek az ingázó munkásréteg és a munkásszállók lakóit tekintették veszélyeztetett rétegnek. Szabolcs-Szatmár megyében az ingázást tekintve különleges jelentőséggel bírtak a döntések. Ebben a fejezetben levéltári források (megyei bizottsági jegyzőkönyvek, szakszervezeti jelentések, alkoholizmus ellenes szervezetek iratanyaga) a korabeli sajtó, valamint törvény és rendelet gyűjtemények felhasználásával, a következő kérdésekre keresem a választ. Hogyan válhatott „népbetegséggé”⁶¹¹ az alkoholizmus, illetve, hogyan próbálták az alkoholizmus elleni harcot országos/lokális szinten kezelni a társadalmi helyzet és az alkoholfogyasztás összefüggésében? Mennyiben volt az ingázó munkásréteg valójában veszélyeztetett, jogos volt-e a kiemelkedő politikai létjogosultság? Ehhez egyrészt a deviáns jelenségek, főként az alkoholizmus térnyerésének társadalmi, gazdasági és politikai tényezőit vizsgálom meg. Másrészt pedig a korszak alkohol(ellenes)politikájának gyakorlatát veszem górcső alá, illetve annak gyakorlati megvalósulását mutatom be megyei és vállalati szinten.

VII. 1. Devianciák az államszocializmusban

A statisztikai adatok azt mutatták, hogy Magyarországon a második világháborút követően 1950 és 1972 között majdnem kétszeresére nőtt az öngyilkosságok száma (4. táblázat, ld. 108. oldal), ezzel szemben az elkövetett öngyilkosságok arányszáma számos európai országban csökkenő tendenciát követett.⁶¹²

⁶⁰⁹ Franka 1982:168.

⁶¹⁰ Münnich 1994a:8.

⁶¹¹ Enyedi-Tamási 1987:3.

⁶¹² Valuch 2001:361.

Év	Öngyilkosságok száma	100000 lakosra számítva
1954	1722	17,7
1965	3020	29,8
1972	3851	37,0
1977	4292	40,3
1983	4911	45,9

4. táblázat: Az öngyilkosságok alakulása Magyarországon 1954 és 1983 között (Münnich 1994b:20.)

Míg 1900 és 1930 között többé kevésbé terjedt, addig az 1950-es évek második felétől meredek emelkedés volt tapasztalható. 1960-ban 26, 1977-ben már 40,3, 1983-ban pedig 46 volt az öngyilkosságok száma 100000 lakosra számítva.⁶¹³

Az öngyilkossághoz hasonlóan a bűnözés dinamikája is erőteljes növekedésnek indult az 1970-es évektől (5. táblázat).

Időszak	Bűncselekmények száma
1967-1975	118062
1976-1980	127138
1981-1985	149813
1986-1989	195500

5. táblázat: Az elkövetett bűncselekmények száma 1967 és 1989 között (Balázs 1992:36.)

Míg 1964 és 1975 között, évente átlagosan 120 ezer bűneset történt, addig 1980-ig 9 ezerrel, 1985-re pedig 35 ezerrel nőtt meg a bűncselekmények száma.⁶¹⁴ Ehhez a tendenciához többek között a bűncselekmények új formáinak elterjedése is hozzájárult, mint a

⁶¹³ Münnich 1994b:16.

⁶¹⁴ Balázs 1992:32-36.

szervezett bűnözés megjelenése az 1970-es évek végétől,⁶¹⁵ valamint a vagyon elleni bűncselekmények előfordulásának magas aránya.⁶¹⁶

Az öngyilkosság és a bűnözés mellett a lelki betegségek széles skálája, ami az elmebetegségtől a neurózisig terjedt az 1970-es évek végétől, az 1980-as évektől vált olyan súlyos társadalmi problémává, ami megkerülhetlenné tette a jelenség további háttérbe szorítását.⁶¹⁷ Már a hatvanas évektől folytak olyan kutatások, amelyek helyi közösségek lelki betegségei iránti hajlamát figyelték meg. Juhász Pál 1960-tól kezdve végzett egy szabolcsi faluban, Csengersimán vizsgálatokat, az egyre nagyobb mértékű neurózis tüneteinek előfordulásának feltérképezése céljából. Az évekig tartó kutatások eredményei alapján míg 1961-ben a falu lakosságának 30%-a, addig 1971-ben már a lakosság több mint 40%-ánál voltak kimutathatóak neurotikus tünetek.⁶¹⁸ Az egész társadalom állapotát átfogó eredmények csupán az 1980-as évekből lettek elérhetőek. Ezek a vizsgálatok rávilágítottak arra, hogy a 16 éves és idősebb népesség közel fele neurotikus hajlamú volt, illetve, hogy a népesség harmada depressziós tünetekkel küzdött.⁶¹⁹

A korszakban azonban az egyik legsúlyosabb társadalmi probléma az alkoholizmus volt. Az alkoholisták számának meghatározására a szakirodalom a Jellinek-képletet, illetve a Ledermann-módszert veszi alapul. A Jellinek-képlet a májzsugorodásban elhunytak számát, a Ledermann-módszer a fogyasztás arányát veszi alapul.⁶²⁰ 1970 és 1984 között a májzsugorodásban meghaltak számának és nemi arányinak alakulása figyelhető meg. (6. és 7. táblázat, ld. 110. oldal)

Az egy főre jutó alkoholfogyasztás, amíg a két világháború közötti időszakban 4-6 liter volt, addig 1950 és 1975 között megkétszereződött az egy főre jutó fogyasztás aránya (8. táblázat, 110. oldal).⁶²¹

A korszakban az alkoholisták számát a szakemberek 300 ezer és 600 ezer főre becsülték. Az 1984. évi mikrocenzus szerint a megkérdezettek 37,3%-a alkalmoszerű, míg 9,4%-a rendszeres fogyasztónak tartotta magát.⁶²²

⁶¹⁵ Nyitrai 2015:47.

⁶¹⁶ Balázs 1992:32-36., Az 1980-as évek második felében az elkövetett bűncselekmények közel fele már vagyon elleni büntettnek minősült. (Balázs 1992:36.)

⁶¹⁷ Andorka 1994b:36.

⁶¹⁸ Juhász 1974:511-512

⁶¹⁹ Andorka 1994b:36

⁶²⁰ Andorka 1985: 103.

⁶²¹ Alkohol: termelés, fogyasztás, következmények 1985: 31., Alkohol: termelés, fogyasztás, következmények 1988: 31., Münnich 1994b: 17.,22.

⁶²² Alkohol: termelés, fogyasztás, következmények-Statistikai Adatgyűjtemény 1985:31.,65.

Év	Alkoholos májzsugorodás miatt meghaltak száma	Jellinek-képlet segítségével kiszámított alkoholisták száma
1970	180 fő	25920
1978	642 fő	92448 fő
1983	2495 fő	359280 fő
1984	2935 fő	422640 fő
1986	3112 fő	4488 fő

6. táblázat: Alkoholos májzsugorodás miatt meghaltak és az alkoholisták becsült száma 1970 és 1986 között (Alkohol: termelés, fogyasztás, következmények 1985:51, Alkohol: termelés, fogyasztás, következmények 1988:51.)

Év	100000 férfira jutó halálozások száma	100000 nőre jutó halálozások száma
1980	24,74	16,42
1985	46,96	12,85
1991	63,67	20,57

7. táblázat: Az alkoholizmusból fakadó májbetegség okozta halálozások száma nemenként 1980 és 1991 között (A halálozási viszonyok alakulása Magyarországon 1980-1992: 119., 126.)

1934-1938	5,5 liter
1950	4,9 liter
1960	6,1 liter
1970	9,1 liter
1975	10,1 liter
1981	11,7 liter
1984	11,7 liter
1986	11,4 liter

8. táblázat: Az egy főre jutó szeszesital fogyasztás alakulása 1934 és 1986 között (Alkohol: termelés, fogyasztás, következmények 1985: 31., Alkohol: termelés, fogyasztás, következmények 1988: 31., Münnich 1994b: 22.)

Ha az alkoholizmus/devianciák „népbetegséggé”⁶²³ válásának tényezőit a környezet, a társadalom, illetve a politika szintjén kell megvizsgálni. A mikrokulturális elméletekkel szemben, amelyek a szocializációs zavarokra, családi és életpálya konfliktusokra vezetnek vissza az alkoholizmus terjedését. Ezek az elméletek a mikroközösségek⁶²⁴ jelentőségét szerepét⁶²⁵ emelik ki „a felgyülemelő feszültségek levezetésében, a kudarcok enyhítésében”,⁶²⁶ illetve „legitimáló szerepüket hangsúlyozzák a deviáns viselkedések megismerésében és elsajátításában.”⁶²⁷

A makroszintű elméletek viszont a társadalom egészére kivetítve vizsgálják a deviáns viselkedés előfordulásának körülményeit. A makroszintű elméletek szerint „abban a társadalomban gyakori az egyik, vagy a másik fajta deviancia, amelyben az azt elősegítő kulturális normák és értékek élnek.”⁶²⁸ Ebben az olvasatban az alkoholizmus, a nagy mennyiségű alkoholfogyasztás az ezeket a társadalmi normákat elfogadott társadalomban gyakori. A korszakban az alkoholizmust, az abból fakadó viselkedési mintát a társadalom és a politikai berendezkedés elfogadottnak tekintette. Ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy hazai alkoholizmus-ellenes politika konkrétan a kommunista hatalomtávételtől kezdve az 1960-as évekig háttérbe szorult.⁶²⁹

Az anómia és az elidegenedés jelenségének értelmezése is elengedhetetlen. Marx „az elidegenedés gyökerét a bér munkásnak a munkahelyén való helyzetéről származtatta.”⁶³⁰ Ezt az elméletet gyakorta értelmezték újra. R. Blauner a munkakörülményeket emelte központi kategóriává. Ipari üzemekben végzett vizsgálatok alapján az elidegenedés

⁶²³ Enyedi-Tamási 1987:3.

⁶²⁴ A kisközösségek legitimáló szerepének gyakorlati bemutatásának egyik legkésebb példája Ambrus Péter egy budapesti nyomortelep („Dzsumbuj”) mindennapjait bemutató vizsgálata. Az alkoholizmus elterjedéséhez a közösség magas fokú tolerancia szintje, a telepen tapasztalható „kapcsolat és információkényszer” közepette a napi életvitelhez szorosan kötődő, úgynevezett „permanens ivás” hagyománya teremtődött meg. (Ambrus 1984:5-7., Ambrus 1987, Andorka 1988:24-25.)

⁶²⁵ Ehhez kapcsolódik a szakirodalom által hangsúlyozott „differenciális asszociáció” elmélete (Sutherland). Ennek értelmében „az válik alkoholistává, akinek környezetében mértéktelenül ivó személyek vannak, (illetve) amely közösségben a részegedés férfiaságot bizonyító magatartás.” (Andorka 1988:23.)

⁶²⁶ Hankiss 1982:85.

⁶²⁷ Fekete 2001:83.

⁶²⁸ Andorka 1994b:39.

⁶²⁹ Levendel 1992:62-63., Andorka 1994c: 281., Míg a harmincas években sikerül az alkoholfogyasztási szokásokat mérsékelni, a harmincas évek gazdasági (ár és adópolitikai) intézkedéseivel, addig a második világháborút követően a kommunista politikai ideológia szellemében „a kapitalizmus csökevényeként” tekintettek rá, amely idővel magától meg fog szűnni. Más szemszögből egyfajta „biztonsági szelepként” működött a fennálló hatalom a társadalmi feszültségek levezetése érdekében. (Levendel 1992:62., Símek-Fekete 1994:133.)

⁶³⁰ Andorka 1994b:41.

fogalmát a hatalomnélküliséggel, az értelmetlenséggel, illetve az elmagányosodással azonosította.⁶³¹

Blaunerrel ellentétben Seeman az elidegenedés jelenségét a normanélküliség állapotával magyarázza. Ez a definíció már párhuzamot mutatott a klasszikus anómia elméletekkel. Durkheim az anómia fogalmának individuális-pszichológiai szempontból közelítette meg. Ebben az értelemben az embereket és vágyaikat a társadalmi normák fékezik meg, mintegy kijelölve azokat a kereteket, amelyek mentén a célok elérhetőek. Normanélküli állapot esetében azonban megszűnik az az erő, ami eddig megakadályozta, hogy az egyének elérhetetlen célokat tűzzenek ki maguk elé. Ez a helyzet konfliktust generál az egyéni vágyak és az eszközök között.⁶³²

Azonban a Merton-féle anómia fogalom leginkább az a fajta elméleti sík, amely által megragadható a szocialista társadalomra jellemző társadalmi jelenségek folyamata. Merton szerint az anómia nem normanélküli állapot, hanem „a társadalomban, az elfogadott célok és megengedett eszközök közötti ellentmondás.”⁶³³ A korabeli amerikai társadalom sajátosságaiból indult ki: ebben a társadalomban az anyagi siker és karrier volt az elvárt célkitűzés, ennek eszközei pedig a takarékoság, a munka és a továbbtanulás voltak.

Ezek a célok azonban nem voltak megvalósíthatóak, különösen a szegényebb társadalmi rétegek számára. Ebben az esetben lehet beszélni anómiáról, az eszközöktől és a meghatározott céloktól történő elfordulásról deviáns magatartástól, ami hosszú távon alkoholizmushoz és bűnözéshez vezet. A magyar társadalmi rendszerben ez már az első világháborút követően megfigyelhető vált. Egy olyan *társadalmi válságról* lehetett beszélni, amit a történelmi és társadalmi megrázkódtatások, a században végbement háborús vereségek, valamint az erőszakos rendszerváltozások generáltak. A későbbiekben a kommunista hatalomátvételtől a 1970-es évekig jellemző totalitárius rendszer egyre inkább a teljes kiszolgáltatottság, a hatalomnélküliség, a bizonytalanság érzését erősítette meg a társadalomban.⁶³⁴

⁶³¹ Andorka 1994b:41-42.

⁶³² Andorka 2006:609-610, Fekete 2001:66.

⁶³³ Andorka 2006:610.

⁶³⁴ Fekete 2001:209-210.

Az 1960-as évek második felétől egy konszolidációs időszak vette kezdetét a társadalmi és területi egyenlőtlenségek mérséklése érdekében.⁶³⁵ A politikai berendezkedés fokozatosan elhagyta az ötvenes évekre jellemző „hétköznapi biztonság elvesztésének érzését”⁶³⁶ és a nyílt erőszakot, ezzel pedig kezdetét vette a társadalmi realitáson alapuló,⁶³⁷ „engedélyezett szabadságok”⁶³⁸ időszaka. A társadalmi és gazdasági berendezkedéshez való alkalmazkodás képtelensége társadalmi válsághoz vezetett. A társadalmi feszültség levezetésének egyik legalapvetőbb eszköze pedig az alkohol lett.⁶³⁹ Az alkohol mellett pedig a dohányzás népszerűsége a hatvanas évektől megjelenő „epidemiológiai válság”⁶⁴⁰ (a hatvanas évektől kezdve a daganatos betegségek gyakoribbá válása főként a férfiak körében) hatására pedig hozzájárult a korai halálozáshoz.⁶⁴¹

Ennek az élethelyzetnek a legnagyobb vesztesei elsősorban az alacsonyabb társadalmi rétegek lettek. Az ezzel a jelenséggel foglalkozó életminőségi vizsgálatok a társadalmi hierarchiában való elhelyezkedésnek és az iskolai végzettségnek jelentős szerepet tulajdonítottak: minél feljebb állt valaki a társadalmi ranglétrán, úgy növekedett a célok száma és azok megvalósításának esélye. Az alacsonyabb társadalmi rétegeket a szabadságérzet hiánya megakadályozta az adott életstratégiából való kitörésben.⁶⁴²

Számukra a szocializmus által felkínált életcélok elérése megszokott környezetükből való kiszakadásához,⁶⁴³ egyfajta társadalmi kényszerpályához⁶⁴⁴ végső soron ingázáshoz vezetett.⁶⁴⁵

⁶³⁵ A szocializmus a viszonylagos egyenlőség és a szociális biztonság megteremtésével egységesebb életcélok lehetőségét kínálta fel, viszont az ehhez szükséges eszközök már nem adatottak meg mindenkinek. (Andorka 2006:625.)

⁶³⁶ Valuch 2006:205.

⁶³⁷ Fontos politikai szempont volt, a hatalom biztosítása mellett egyfajta „társadalomközpontú” szemlélet is, „ami a realitásérzékből fakadt, egyúttal éppen a hatalom fenntarthatóságának biztosítója, és a diktatúra enyhíthetőségének feltétele volt.” (Ripp 2012:57.)

⁶³⁸ Valuch 2001:358.

⁶³⁹ Valuch 2001:360.

⁶⁴⁰ Józán 2002:427.

⁶⁴¹ Fekete-Simek 1993:78-79., Józán 2002:427., vö. Józán 1988, A halálozási viszonyok alakulása Magyarországon (1980-1992), Az alkohol hatása a halandóságra Magyarországon 1970-1999)

⁶⁴² Hankiss és mtsai. 1983:23-34, Papp 1986a:20

⁶⁴³ Hankiss Elemér szociológus erre a jelenségre reflektálva a „deszocializáció” fogalmát vezette be, amely esetben az egyén „elveszti szoros kontaktusát önnön életkörülményeivel és társadalmi környezetével, hosszú évtizedek alatt kialakult magatartás- és tevékenységformái, mozdulatai és gondolkozási mechanizmusai feleslegessé, céltalanná válnak, üresen járnak, üresen zakatolnak.” (Hankiss 1982:45.)

⁶⁴⁴ Hankiss 1982/1983:10-11.

⁶⁴⁵ Juhász Pál csengersimai vizsgálatai során 1960-tól végig kísérte egy falu lakosainak lelkiállapotában bekövetkezett változásokat, és az úgynevezett „tsz-neurózis” tüneteit figyelte meg a falu lakosságának körében, amit főként a családi konfliktusok, a környezettel szembeni elégedetlenség, a továbbtanulási problémák, illetve a munkahelyi feszültségek, de leginkább a lakosság termelőszövetkezetekbe való kényszerítése generálta. A neurotikus betegek aránya faluban a következő években tovább nőtt, ugyanakkor időközben a tévesz

Nem született olyan statisztika vagy felmérés, ami bebizonyította volna azt, hogy az ingázókra, -a munkásszállók lakóival ellentétben - egyöntetűen az alkoholista életmód jellemző. ⁶⁴⁶ A munkásszállók lakóinak deviáns magatartásának jellemzővé válása nem csupán a korszak művelődéspolitikájának, hanem „élet-színvonalpolitikájának kudarcaként” is értelmezhető volt. ⁶⁴⁷ A munkásszálló ebben az értelemben nem „a szocialista rendszer vívmánya”, hanem mint „szükséges rossz”, a „a városi kultúra befogadásának gátló tényezője”, a prostitúció, az öngyilkosság, a bűnözés és az alkoholizmus „melegágya” lett. ⁶⁴⁸

Az erkölcsiség megkérdőjelezhetősége mellett az alkoholizmus is súlyos problémát jelentett a munkásszállásokat illetően, már az egész korszakot tekintve. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint azok a nyolcvanas években lezajlott reprezentatív adatfelvételek, amelyek főként az állandó munkásszállókon élők, és csak a nagyobb családi ünnepekre hazautazó lakók életmódját vizsgálták. A vizsgálatok alanyai a munkásszállókon lakó dolgozók ötödét tette ki, az eredmények alapján pedig a megkérdezettek közül minden második szállólakó rendszeres alkoholfogyasztónak számított. ⁶⁴⁹ A lakók felének az elsődleges szabadidős tevékenysége a kocsmázás volt. ⁶⁵⁰

anyagilag eredményessé vált, ami a lakosság életszínvonalának emelkedését eredményezte (a „jóléti szocializmust” megteremtve-, ami többek között maga után vonta az 1 főre eső alkoholfogyasztás mértékének emelkedését is). Juhász Pál az általa leírt jelenséget, a „tsz-neurózis” okát elsősorban a korábbi autonóm életforma kényszerű feladásával, a szabad emberékként dolgozó paraszt bérmunkássá válásának jelenségével magyarázta. Az ebből a szituációból való menekülés egyik eszközeként jelent meg az *ingázás* lehetősége. (Kovács 2013:214-215., Kopp és mtsai. 1996:90. Juhász-Veér 1977:383-385) Míg 1960-ban a keresőképes helyi lakosság 7,6%-a, addig 1980-ra már 41,4%-a ingázó volt. (1960. évi népszámlálás 9. k. A keresők munkahelye és lakóhelye. A népesség 1949 és 1960. évi lakóhelye. 332., 1980. évi népszámlálás 33. k. Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye-A naponta ingázók adatai 135.), Andorka 2006:625.

⁶⁴⁶ Böhm-Pál 1985:114.

⁶⁴⁷ Bartha 2012:83., Bartha 2012:61-62., 69.,

⁶⁴⁸ Bartha 2012:83., Bartha 2012:61-62., 69., Horváth 2004:203., Horváth 2012: 223., Kohut 2008:70.

⁶⁴⁹ Kohut 2008:62.

⁶⁵⁰ Láng-Nyilas 1987:93-94.

A korabeli szakirodalom, szépirodalom,⁶⁵¹ a sajtó,⁶⁵² valamint a filmművészet⁶⁵³ az ingázó életmódot, főként a távolsági ingázást, a deviáns magatartással, az alkoholizmussal azonosították.⁶⁵⁴

Az ingázók a társadalom periferiájára szoruló, a késleltetett urbanizáció által kiváltott „társadalmi mobilitás új magatartási kultúrájához”⁶⁵⁵ alkalmazkodni képtelen társadalmi rétegeként jelentek meg. Hátrányos helyzetükből és (pl. családi háttér, iskolázottság, település, környezet),⁶⁵⁶ a társadalmi-gazdasági berendezkedés okozta lelki feszültségből adódóan hajlamosak arra, hogy megszegjék a szocialista normákat.⁶⁵⁷

VII. 2. Országos alkoholizmus-ellenes politika és az üzemi alkoholizmus 1958 és 1980 között

Magyarországon az 1960-as évektől kialakulóban lévő állami alkoholizmus-ellenes politika keretein belül már az 1950-es évek végétől előtérbe került az üzemi alkoholizmus kérdése is.⁶⁵⁸ Ezek az intézkedések a munkafegyelem és az alkoholforgalmazás korlátozására irányultak. Elsőként a 14/1958. számú rendelet szüntette meg a cukrászdákban, valamint az üzemi büfékben az égetett szeszesital árusítását.⁶⁵⁹ Az üzemek környékén működő mozgó italozók, kisvendéglökké avanszált italboltok tevékenységének korlátozása

⁶⁵¹ Tar Sándor szociográfiájában a „fekete vonat” utazóinak erőszakos, vandál viselkedése és a részegség is helyet kap. (Tar 1981, Kisörsi 2021a:60., 156.)

⁶⁵² Az ingázók alkoholos állapotának bemutatása leginkább a karikatúrákat és képes riportokat közlő lapok hasábjain jelent meg az 1960-as és 1970-es években, a „deviancia melegágyai” pedig kivétel nélkül a vasúti pályaudvarok, valamint a távolsági ingázókat szállító hétvégi munkásvonatok, munkásszállító buszok voltak. (Tóth 2008:6.) A Képes Újság és a Volán által közölt riportokban elsősorban a közlekedési járművekkel utazók magatartását állítják fókuszba, a korszak alkoholizmus-ellenes politikai gyakorlatát, az addig bevezetett korlátozó intézkedéseket és az „üditőpolitikát” folyamatos kritikával illetve. (Ism. 1972b:4-5., Boros 1973:15., Ism. 1973a:4 Kisörsi 2021a:148-153.)

⁶⁵³ A deviáns viselkedés Schiffer Pál situációs dokumentumfilmjeiben, illetve Erdöss Pál játékfilmjeiben jelenik meg leginkább. *A Fekete vonat* (1970), a *Cséplő Gyuri* (1978), illetve *A pártfogolt* (1981), valamint az *Adj király katonát* (1982) című alkotások, a munkásszállók lakóinak, a munkáscsaládok, illetve a züllött munkásvonatok mindennapjait mutatják be. Míg a *Fekete vonat* (1970) nyíltan hangsúlyozza az ingázó munkások alkoholista viselkedését és erőszakosságát, addig Sára Sándor *Oda-vissza* című rövidfilmje főszerelője a „kulturált módon viselkedő, józan ingázó”. (Kisörsi 2021a:148.)

⁶⁵⁴ Böhm-Pál 1985, Kisörsi 2017:143.

⁶⁵⁵ Szabó 1999:562.

⁶⁵⁶ Enyedi 1986:111.

⁶⁵⁷ Andorka-Buda 1972:66., Szabó 1999:562., Kisörsi 2019:462.

⁶⁵⁸ Levendel 1992:62-63., Andorka 1994c:281.

⁶⁵⁹ A belkereskedelmi miniszter 14/1958. (XI.17.) Bk. M számú rendelete cukrászdákban és büfékben az égetett szeszes ital árusításának szabályozásáról. Magyar Közlöny.1958/105:758.

még szükségesebbnek tűnt. Ezzel párhuzamosan kezdődött el a bisztró („mackós”) jellegű falatozók virágkora.⁶⁶⁰

Az alkoholizmust 1960-as évek elejétől kezdve⁶⁶¹ szociális helyett elsősorban egészségügyi problémaként kezelték. Az MSZMP KB 1960. november 18.-ai határozata bizonyult fordulópontnak, ami elsőként kezelte súlyos társadalmi problémaként az alkoholizmust.⁶⁶² A koordinációs háttér (Alkoholizmus Ellenes Országos Bizottság továbbiakban AEOB) mellett, az alkoholistákat ellátó egészségügyi intézményrendszer is kiépült. Az első alkoholgondozó már 1958-ban megnyitotta kapuit Budapesten.⁶⁶³ Az első rendelkezéscsomag a gyógykezelés feltételeit állapította meg.⁶⁶⁴ Emellett detoxikálók, kijózanító állomások felállításáról döntött, igaz csak formális jelleggel 1962-től a fővárosban és nyolc nagyobb városban.⁶⁶⁵ Ezzel párhuzamosan bővült az alkoholgondozó intézmények köre is a következő évtizedekben.⁶⁶⁶ Az alkoholelvonó intézetek számának emelkedése mellett a preventív tevékenységből a munkaterápiás intézetek is kivették részüket. A munkaterápia fogalma nem újkeletű jelenség az egészségügyi rendszerben. Az 1952 óta létező intézményrendszer elsődleges „profilját” a pszichiátriai kezelések képezték, az 1960-as évektől kezdve azonban már az alkoholizmusellenes preventív ellátórendszer részét jelentették. Már 1966-ban létrejött Pomázon egy kísérleti jellegű alkoholelvonó intézet, 1974-ben pedig a nagyfai intézet. Az alkoholisták kötelező munkaterápiás intézeti kezelését ténylegesen az 1974. évi 10. sz. törvényerejű rendelet írta elő.⁶⁶⁷

Az üzemi alkoholizmus mérséklése is kiemelt fontosságú maradt, igaz ezt a kérdést egyelőre még csak formálisan kezelték. Az üzemorvosok felelőssége mellett,⁶⁶⁸ a bevett

⁶⁶⁰ Zeke 2014: 221., MNL OL M-SZKL 2. f. 16. cs. 115. doboz. 8. ő. e. Jelentés az alkoholizmus elleni küzdelemről szóló határozat végrehajtásáról. 1959.01.07., MNL OL M-KS 288. f. 23. cs. 41. doboz 11. ő. e. Előterjesztés a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányhoz az alkoholizmus ellen hozandó intézkedések szükségességéről. 1959. szeptember 30.

⁶⁶¹ Valuch 2001: 359-360., Levendel 1982:94, A „részegség megfékezésére” hozott határozat azonban „szigorúan titkos” dokumentumként volt kezelendő, hasonlóan az AEOB felállításáról hozott 1962. évi kormányhatározathoz, amelyben foglaltak csak az illetékes miniszterek számára voltak nyilvánosak. (Simek-Fekete 1994:11.)

⁶⁶² Valuch 2001:360-361., Levendel 1982:94

⁶⁶³ Levendel 1992:63.,Simek-Fekete 1994:181.

⁶⁶⁴ Az egészségügyi miniszter 6/1962. (IX.16.) Eü. M. rendelete az alkoholisták kényszerelvonó-kezeléséről. Magyar Közlöny 1962/70:587-588.

⁶⁶⁵ Simek-Fekete 1994:181.

⁶⁶⁶ Banka 1984:23-24., Kovács 1990:22-23.

⁶⁶⁷ Valuch 2001:360., Lászlófi 2020:73-76., Kovács 1990:24.

⁶⁶⁸1966-tól az Egészségügyi Minisztérium utasításai alapján, de nem volt túl eredményes a gyakorlatban. (Simek-Fekete 1994:182.)

gyakorlat részei voltak a felvilágosító előadások és röpiratterjesztés munkásszálló buszokon, munkásszállókon.⁶⁶⁹ A szeszital fogyasztását korlátozó intézkedések mellett a vállalatoknál társadalmi bíróságok is működtek. A bíróságok felállítására az 1962. évi 24. számú törvényerejű rendelet, illetve az 156/1962. (X.21.) SZOT határozat alapján került sor, minden 100 főnél több embert foglalkoztató vállalatnál. Hatáskörük elsősorban kisebb büntetőügyekre, munkafegyelmi ügyekre, illetve fegyelmi vétségekre terjedt ki, amibe az ittas viselkedés is beletartozott. A társadalmi bírósági gyakorlatot a politikai vezetés folyamatosan figyelemmel kísérte, azonban a bíróságok jelentőségének megkérdőjelezése a hetvenes évekre általános jelenséggé vált. Már a hatvanas évek közepén a felállított bíróságok közel fele egyáltalán nem tevékenykedett, a fegyelmi ügyek töredékéből lett társadalmi bírósági tárgyalás. A bíróságok idegennek számítottak az addigi gyakorlatban, a háttérben valószínűleg az játszott szerepet, hogy ezek a intézmények veszélyeztették a vállalati önállóságot.⁶⁷⁰

A 3442/1964. számú kormányrendelet elsőként döntött az alkoholszonda bevezetéséről a legnagyobb ipari és mezőgazdasági üzemekben, a zugárusítás felszámolásáról, az elvonó kúrák és a propaganda fontosságáról,⁶⁷¹ valamint az üdítőital gyártás prioritásáról (1990-re 100 liter legyen az 1 főre jutó fogyasztás).⁶⁷²

⁶⁶⁹ MNL OL M-SZKL 2 f. 16. cs. 120.doboz 2. ő. e. Előterjesztés az Elnökséghez: A szakszervezet feladatai az alkoholizmus elleni küzdelemben. 1962. március. 12., MNL OL M-SZKL 2 f. 16. cs. 120.doboz 2. ő. e. Jelentés a SZOT Elnökséghez: Az iszákosság elleni küzdelem tapasztalatai és további feladatok. 1964. május 15., MNL OL M-SZKL 2. f. 16. cs. 115. doboz 8. ő. e. Jelentés az alkoholizmus elleni küzdelemről szóló határozat végrehajtásáról. 1959.01.07.

⁶⁷⁰ Fleck 2001:198-200. Üzemi társadalmi bíróságok megalakulása 1951-től kezdve vált a gyakorlat részévé az MDP Politikai Bizottságának a munkafegyelmelem helyzetéről hozott 1951. évi határozata értelmében. Egyelőre „spontán megalakult bíróságok” formájában. (Polyák 2017: 80.) Lásd még: Belényi 2000:29-31., Mezey (szerk.):781-783. Az ötvenes évek „munkafegyelmi kampányáról” (Gyekiczky 1989) és annak gyakorlati megvalósulásáról: Gyekiczky 1986, Gyekiczky 1989 Kiss 2015, Kiss 2018, Koltai 2018, Szűts 2018:223-246.

Egy SZOT határozatban,1956. május 30-án döntés született a bíróságok megalakításáról minden 300 főnél több embert foglalkoztató vállalatnál, melynek hatásköre „a munkafegyelmelem megsértésére, a társadalmi tulajdon megkárosítására és a szocialista együttélés szabályainak megsértésére” irányult. (A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának és a Szakszervezetek Országos Tanácsának 1.041/1956. (V.30.) számú határozata a társadalmi bíróságok létrehozásáról és működéséről. Magyar Közlöny 1956/47:271-272., Fleck 2001:196.)

Az 1975. évi 24. törvényerejű rendelet kvázi megszüntette a társadalmi bíróságot. (Fleck 2001:196-204.) A társadalmi bíróságok elvi és gyakorlati működéséről lásd még: Rácz 1972, Posta 1966, (Kiss 2018:125.)

⁶⁷¹ A túlzott alkoholfogyasztás visszaszorítása érdekében tett intézkedések, (https://library.hungaricana.hu/hu/view/MNL_OL_XIX_A_83_b_357_3401_3445/?query=3442%2F1964&pg=349&layout=s – Letöltés: 2024.06.29.)

⁶⁷² A kereskedelmi tevékenység fellendítése az állami prevenció fontos részét képezte. Szükségességére egy 1958-1959-ben lezajlott, vendéglátóipari egységek tevékenységét ellenőrző vizsgálat mutatott rá. A vizsgálat során megfigyelt italboltok forgalmának csupán 5%-át tette ki az üdítőitalok forgalma. (MNL OL M-KS 288 f. 23. cs. 40. doboz 10. ő. e. Előterjesztés a Gazdasági Bizottság részére, Jelentés az állami és szövetkezeti

Az alkoholszondáztatás kevésnek bizonyulhatott a valóságban és a társadalmi bíróságok is elvesztették ideológiai jelentőségüket, mert az üzemi prevenció továbbra is napirenden szerepelt. Szakszervezeti szinten merült fel az 1960-as években, a vállalaton kívüli alkoholfogyasztás szabályozás fontossága.⁶⁷³ A 14/1972. (VI.17.) számú rendelet megtiltotta a szeszes ital árusítását gyárak büféiben, illetve előírta, hogy az üzemek 200 méteres körzetén belül a kocsmák, bisztrók és falatozók nem nyithatnak ki az üzemi munkakezdésnél korábban.⁶⁷⁴

A 19/1977. Bk. M számú rendelet, vagyis „9 órás rendelet”⁶⁷⁵ a buszokon, vonatokon bizonyos mértékig korlátozta a kereskedelmet,⁶⁷⁶ minden 100-nál több főt foglalkoztató üzemek 200 méteres körzetén belül pedig a borozók, kocsmák és italboltok működését tiltotta meg nyitástól reggel 9 óráig.⁶⁷⁷ A 2024/1977. (IX.10.) számú MT. határozat pedig elrendelte az általános szesztilalmat és alkoholszondáztatást valamennyi nagyobb üzemre.⁶⁷⁸

A meghozott intézkedések a valóságban azonban nem érték el céljukat: a sorozatos szigorításoknak köszönhetően az alkoholszondáztatás nem hozott hosszú távú eredményt.⁶⁷⁹ A rendelet különösen népszerűvé tette az élelmiszerboltokat az italozók számára az esti és reggeli órákban. Az élelmiszerboltok forgalma már 1960 és 1972 között is közel megháromszorozódott, de a beszámolók szerint az élelmiszerboltok a bevezetett rendelkezések után voltaképpen kocsmákként funkcionáltak, ami tovább növelte a forgalmukat is, átlagosan 5-10%-al, néhol több mint 40%-al. Az élelmiszerboltok előtti italozás korlátozásáról a továbbiakban helyi szinten történt rendelkezés, elsőként Miskolcon.⁶⁸⁰ Emellett

vendéglátóipar helyzetének vizsgálatáról, 1959. augusztus 22.) MNL OL-P-2130-II.-B-12. Jelentés az alkoholizmus elleni küzdelem helyzetéről és feladatairól. (d.n.)

⁶⁷³ MNL OL M-SZKL 2. f. 16. cs. 2. ö. e. Előterjesztés az Elnökséghez: A szakszervezet feladatai az alkoholizmus elleni küzdelemben. 1962. március. 12.

⁶⁷⁴ A belkereskedelmi miniszter 14/1972. (VI.17.) Bk. M számú rendelete a szeszes ital értékesítéséről. Magyar Közlöny 1972/47: 463-465.

⁶⁷⁵ Földi 1979:2., A-A—F.P. 1980: 13.

⁶⁷⁶ Az 1972. évi rendelethez képest még ezzel is rengeteg kikaput hagyva. (Ism 1982b:91.)

⁶⁷⁷ A belkereskedelmi miniszter 19/1977.(XII.20.) Bk. M számú rendelete a szeszes ital értékesítésének korlátozásáról, Magyar Közlöny 1977/95:1288-1289. A rendelet legfontosabb pontjainak további összefoglalója: A belkereskedelmi miniszter 12/1978. (VII.1.) Mk.M számú rendelete az üzletek működési engedélyéről és a szakmai üzletkörökről. Magyar Közlöny 1978/40:406-423.

⁶⁷⁸ Fekete 1978:45-47.

⁶⁷⁹ A vállalati törekvések ellenére a munkások a korlátozó intézkedések kijátszására törekedtek. Számos példa történt, amikor a sör vagy a pálinka a köznyelvben használt kifejezés szerint „begurigázott” (becsemészték) a vállalati kapun, illetve a munkások igyekeztek az alkoholszondáztatást elkerülni, kijátszani. (Franka 1982: 145.)

⁶⁸⁰ Belkereskedelmi Évkönyv 1972. 154., MNL OL M-SZKL 2. f. 11. cs. 462. doboz 70. ö. e. Tájékoztató a SZOT Titkárság részére a társadalmi ellenőrzés 1978.I félévi tapasztalatairól. 1978. október 31., 7. számú

általános jelenséggé vált a zugárusítás pályaudvarokon, munkásszállító vonatokon és buszokon,⁶⁸¹ valamint a piacokon és üzemek környékén.⁶⁸² Az addig bevezetett intézkedések fokozatosan a közvélemény kritikájának célkeresztjébe kerültek a sajtóban (főként a hetvenes és nyolcvanas években) és egyéb közéleti fórumokon egyaránt.⁶⁸³ (9. és 10. ábrák, utóbbit ld. 120. oldal).

9. ábra: Ism. 1983: Üzleti ajánlat (Ludas Matyi 1983. január 27. 6.)

Az 1016/1983. Mt. határozat alapján létrejött Alkoholizmus Ellenes Állami Bizottság (AEÁB) fő feladata volt valamennyi megyei és vállalati bizottság tevékenységének ellenőrzése.⁶⁸⁴ Az 1985.évi rendelkezés pedig kijelölte a vállalati tevékenység és a szükséges intézményi háttér (vállalati alkoholizmus ellenes bizottságok, alkoholizmus ellenes

információs jelentés a vezető szakszervezeti szervek június hónapban végzett munkájáról, a dolgozók hangulatáról, 1978. június 5., 9. számú információs jelentés a vezető szakszervezeti szervek augusztus hónapban végzett munkájáról, a dolgozók hangulatáról. 1978. szeptember 8.

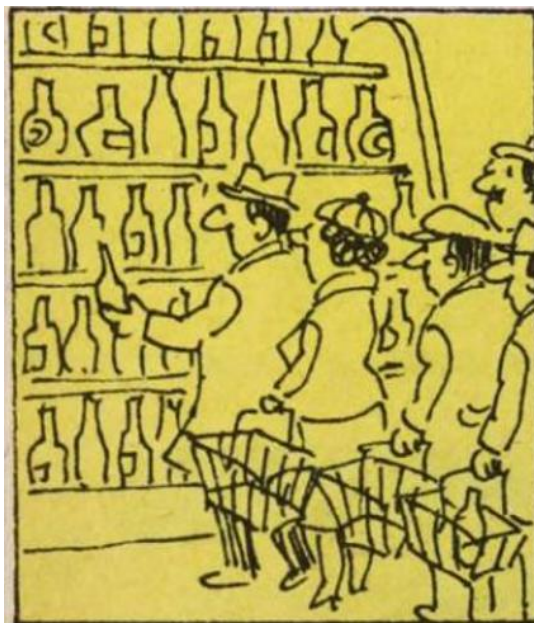
⁶⁸¹ Az alkoholkorlátozó törvények kijátszása a nyolcvanas években is a mindennapok része volt: „Azt, amit azelőtt a restiben bedobtak, azt most a boltban megveszik és behozzák. Reggelente a gödöllői HÉV-en (..) körbe megy a kártya meg a félliteres cseresznye. Ma az egyik, holnap a másik veszi meg.” (Franka 1982:153.)

⁶⁸² Elek 1976: 3. Ocskay 1978:11., MNL OL M-SZKL 2. f. 16. cs. 139. doboz, 9. ő. e. Információs jelentés 1978. február 7.

⁶⁸³ A hetvenes és nyolcvanas évek politikai kritikájának egyik sajátos műfaja az „egyszemélyes politikai színházi kabaré” volt, amelynek híres képviselője Hofi Géza humorista, színész volt. (Nemes 2013:36.)

⁶⁸⁴ A Minisztertanács 1016/1983. (VI.1.) számú határozata az Alkoholizmus Elleni Állami Bizottságról. Tanácsok Közlönye 1983/12:290-291.

klubok) alapjait. Jelentősége azonban leginkább abban rejlik, hogy a fellelhető rendelkezések közül elsőként hivatalosan is „különösen veszélyeztetett rétegnek” tekintette az ingázókat és a szállólakókat.⁶⁸⁵ Az 1986-os „reggeli szesztilalom”⁶⁸⁶ ugyancsak a munkahelyi alkoholtilalom fontosságát hangsúlyozta.⁶⁸⁷ A kiskereskedelmi üzletek nyitvatartásának szabályozásával kvázi lehetetlenné tette az élelmiszerboltok előtt gyakori reggeli italozást. A tilalmat 1989-ben oldották fel.⁶⁸⁸

10. ábra: Fehér Klára: Ki mit szégyel? (Ludas Matyi 1986.december 24. 12.)

VII. 3. Az alkoholizmus-ellenes politika megyei gyakorlata

A megyei vezetés kezdetben az italboltok tevékenységének és a munkásszállók italforgalmának korlátozásáról döntött. A Megyei Végrehajtó Bizottság 43/1958. számú határozatában korlátozta az üzemi büfékben, illetve a munkásszállásokon működő italforgalmat. Ennek értelmében 4 és fél %-nál nagyobb alkoholtartalmú italt tilos volt forgalomba hozni.⁶⁸⁹ Egy megyei alkoholizmus ellenes bizottság is megkezdte működését a térségben

⁶⁸⁵ Ajánlás az egészséges, józan életmódot elősegítő és az alkoholfogyasztást visszaszorító munkahelyi programokhoz. Tanácsok Közlönye 1985/8:471-475.

⁶⁸⁶ Gáspár 2018:225.

⁶⁸⁷ Drábik 1987:27-31., A Minisztertanács 45/1986. (X.30.) számú rendelete a szeszesital árusításának és fogyasztásának korlátozásáról. Magyar Közlöny 1986/45:1205-1206.

⁶⁸⁸ Fekete 2001:208., Gáspár 2018:225.

⁶⁸⁹ MNL SzSzBVML XXIII.2. Az alkohol mértéktelen fogyasztása elleni teendők kidolgozására kiküldött bizottság javaslatainak megtárgyalása. 1958. április 2.

1962-től. Tevékenységéről elsősorban a megyei sajtó számolt be, a legtöbb esetben reprezentatív feladatokat látott el a bizottság. A hatvanas és hetvenes években nincs utalás a levéltári forrásokban a további működésére. Ebből arra lehet következtetni, hogy nem lehetett mérvadó a bizottság tekintélye. Mindenesetre 1975-ben megyei szinten már a Megyei Tanács Egészségügyi és Szociálpolitikai Bizottság feladata volt az alkoholizmus elleni küzdelem koordinálása. Az alkoholizmus ellenes bizottság részletes hatásköréről végül egy 1983.évi végrehajtó bizottsági ülés rendelkezett.⁶⁹⁰

A kezdeti intézkedések ellenére a politikai hatalom és a közvélemény még mindig főként a hatvanas években több esetben a távolsági ingázással kapcsolta össze az alkoholizmust.⁶⁹¹ A megyei sajtóban számos riport foglalkozott a „fekete vonaton” történt eseményekkel, ahol „részeg utazók zöme (...) szabolcsi, (...) a hazautazás pedig ezernyi lehetőséget teremt az ivászatra.”⁶⁹² A fekete vonat utasainak „ügyeiről” azonban a sajtó a hatvanas évek végén is beszámolt. Olyan esetek kerültek nyilvánosságra, amikor rendőrségi beavatkozásra is szükség volt.⁶⁹³ A távolsági ingázás helyzetét egy 1968. évi riport is górcső alá vette: „tízezrek ingáznak a fekete vonatokkal (...), amelyeken mozgókocsma van. (...) Persze az nem megoldás, ha lekapcsolják a vonatról az étszolgálatot. De az italboltot kell! Végleges megoldás az lesz, ha annyi iparral termelő vállalattal, gazdasággal rendelkezik majd az országnak ez a nagyon népes megyéje, hogy családi körben, az otthon melegében élhetnek ezek az emberek valamennyien.”⁶⁹⁴

Nyíregyházán a városi vezetés már az ötvenes években elrendelte, hogy a kocsmákat kisvendéglőkké alakítsák át. Azonban komolyabb intézkedésekre volt szükség ezen a téren, ezért az üzemi büfékben, munkásszállásokon, cukrászdákban, 4,5%-nál magasabb alkoholtartalmú ital fogyasztását korlátozták, rendszerint eredménytelenül.⁶⁹⁵

⁶⁹⁰ T.P. 1962:1., MNL SzSzBVML XXIII. 1. Előterjesztés a Megyei Tanácshoz az Egészségügyi és Szociálpolitikai Bizottság tevékenységéről. 1975.március 25., MNL SzSzBVML XXIII.2. Előterjesztés az Alkoholizmus Ellenes Bizottság megalakítására. 1983. december 13.

⁶⁹¹ MNL SzSzBVML XXXV. 31. 7. doboz 74. ő. e. Jelentés az MSZMP Központi Bizottsága 1958. október 16-ai „a munkásosztállyal kapcsolatos egyes feladatokról” című határozata végrehajtásának állásáról. 1969. március 28.

⁶⁹² P.G.1962:3.

⁶⁹³ k.i. 1969: 5.

⁶⁹⁴ Vicze 1968: 5.

⁶⁹⁵MNL OL M-SZKL 24. f. 22. doboz 104. ő. e. Nyíregyháza Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának 182/1958. számú határozata

A bevezetett intézkedések ellenére egy 1964. évi jelentés szerint a megyei pártbizottság az utasellátó vállalat és a kocsmák tevékenységét, és az alkoholforgalom fellendülését is erőteljesen bírálta.⁶⁹⁶ Ennek hatására a hatvanas évek végétől határozott megyei intézkedésekre volt szükség. Nyíregyházán 1969 októberétől, Kisvárdán 1968-tól már megalakult a helyi alkoholizmus ellenes bizottság. Az ingázás helyi gócpontjának számító üzem, a kisvárdai Vulkán öntöde, számos döntést hozott a helyi alkoholizmus, szeszes ital fogyasztás visszaszorítása érdekében. Azonban a településen az egyre nagyobb számban megjelenő zugkocsmák ellen hatékonyabb intézkedésre volt szükség, amely kapcsán az első lépést egy szervezeti háló kiépítése jelentette egy helyi alkoholelles bizottság képében. Tervbe lett véve többek között az üzem bejáratának közelében zöldség és gyümölcsüzlet kialakítása a dolgozók részére, azonban hamarosan a munkaidő előtti és utáni pálinka fogyasztás helyszíne lett az erre kiválasztott helyiség.⁶⁹⁷ A megyei vezetés az ingázás gócpontjain, Mátészalkán, Kisvárdán, valamint Nyíregyházán *kijózanító állomások* létesítéséről szeszmentes napok, alkoholelles/szeszmentes hónap megszervezéséről döntött.⁶⁹⁸ Utóbbi kezdeményezés a valóságban nem lett túl eredményes. Már a kezdetektől kritizálta a sajtó: „Nyíregyházán úgy 9 és 10 óra körül mindenfelé ott szédelegnek a berúgott emberek. Kibuknak egy-egy kocsmá ajtaján és megbotránkozva botorkálnak az utcán. (...) Nem az alkoholelles előadásokról jönnek, és nem egy-egy üdítőital-előadáson mámorosodtak meg. (...) A szeszmentes hónapokban a részegek változatlanul a kocsmákba járnak, ahol a pincérek szemmel láthatóan gátlástalanul szolgálják ki őket.”⁶⁹⁹ Nyíregyháza „eredményei” azonban nem egy esetben kerültek nyilvánosságra rendszerint a megyei sajtóban. A helyi alkoholizmusellenes bizottság sem váltotta be a hozzá fűződő reményeket. Erről egy a nyíregyházi állomással foglalkozó cikk számolt be, ahol mindennapos volt a „hajnali nyitás, (...), a százméterenkénti szeszárúsítás” és, hogy még „a tejpavilonban is árusítják a féldecis palackokat.”⁷⁰⁰ A helyzet az állomáson a hetvenes évek közepére sem javult. A megyei sajtóban az utasellátó is célkeresztbe került. Erről tanúskodik a következő idézet is egy 1974-es cikkből: „Háromnegyed hat körül (...) indul a vonat a nyíregyházi pályaudvarról. Addig még van néhány perc, sokan ezt sorbaállásra használják fel. Lábuk alatt

⁶⁹⁶ MNL OL M-KS 288 f. 21. cs. 111. doboz 5. ö. e. MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottság: Jelentés-Az alkoholizmus elleni küzdelem helyzete megyénkben. 1964. június 12. e

⁶⁹⁷ Gesztelyi 1968a:4., g.1969.5., Juhász 1975:8.

⁶⁹⁸ MNL SzSzBVML XXIII. 2. Az alkoholizmus elleni küzdelem és ezzel kapcsolatos feladatok. 1971. január 22., Pá 1971b:5.

⁶⁹⁹ Burget 1971:3.

⁷⁰⁰ Balogh 1971:3.

söröskupakok és műanyag pálinkás dugók recsegnek. A kis bódé pénztárcát lohaszt. (...) Figyelmes az Utasellátó Vállalat, a forralt bort decembertől védőitalként árulja. Tea? Ugyan már!”⁷⁰¹ Ehhez az állapothoz véleményem szerint az is hozzájárulhatott, hogy az autóbusz és vasútállomások állapota a korszakban a városi bizottság ülésein csupán közlekedésügyi és művelődési szempontból szerepelt napirenden. Nem talákoztam olyan jelentéssel, ami részletesen beszámolt volna arról, hogy a város hogyan tervezte betartatni a korlátozásokat az állomások területén. A hetvenes években még aktívan tevékenykedő a Megyei Tanácshoz tartozó Szociálpolitikai és Egészségügyi Bizottság is inkább csak preventív programokat (pl. alkoholizmus ellenes hónap) koordinált.⁷⁰²

A korlátozások ellenére⁷⁰³ az üzemek környékén zavartalanul működtek a kocsmák. Ebből arra lehet következtetni, hogy a vendéglátóipari egységek többsége enyhén szólva sem volt érdekelt a prevencióban, a helyi alkoholizmus ellenes bizottság tekintélye pedig nem lehetett túl meghatározó. Olyan dokumentumok sem kerültek elő, amelyekből kiderült volna, hogy az intézkedések végrehajtását a hetvenes években mélyrehatóan ellenőrizték volna és pontosan melyik intézmény hatásköréhez tartozott.

Előfordult, hogy a dolgozókat a vállalati büfé helyett a közelben lévő kocsmá szolgáltatta ki, vagy egy fűszerbolt működött rejtett módon italboltként, amely a szomszédos kocsmával ellentétben, már hat órától „a vásárlók rendelkezésére állt.”⁷⁰⁴ A zugárosok és az élelmiszerboltok előtt és utcai alkoholfogyasztás is gyakori jelenség volt.⁷⁰⁵ Mivel a megye központilag nem lépett ebben az ügyben, „egyéni” szigorító intézkedésekre volt szükség, például Záhonyban, ahol 1979 júniusában döntöttek ilyen szabályozásról.⁷⁰⁶

A megye a nyolcvanas években sem a kisebb településeken, sem a nagyobb városokban nem tudott túl sok sikert elkönyvelni. A zugkocsmák mellett,⁷⁰⁷ a nyíregyházi kocsmák is rendre „több vállalatot (...) kiszolgáltak.” A probléma megoldását az sem könnyítette meg, hogy „az eredetileg nemcsak italárusításra kijelölt boltok (...) profilt váltottak. Kezdetben még kapható volt bennük az előírásban szereplő étel és üdítőital, ezek

⁷⁰¹ Nábrádi 1974:3.

⁷⁰² MNL SzSzBVML. XXIII. 1. Beszámoló a Megyei Tanács Egészségügyi és Szociálpolitikai Bizottság tevékenységéről. 1975.március 27.

⁷⁰³ Ism. 1972b:5., MNL SzSzBVML XXIII. 2. Az alkoholizmus elleni küzdelem és ezzel kapcsolatos feladatok. 1971. január 22.

⁷⁰⁴ Nábrádi 1976:2.

⁷⁰⁵ MNL OL M-SZKL 24. f. 176. doboz 557. ő. e. Információs jelentés. 1978. augusztus 23. 1978. szeptember 22., 558. ő. e. Információs jelentés .1979. január 24.

⁷⁰⁶ MNL OL M-SZKL 24. f. 176. doboz 558. ő. e. Információs jelentés. 1979. augusztus 17.

⁷⁰⁷ B.G. 1981:2.

azonban lassan kikoptak, és maradt bennük pusztán az alkohol.”⁷⁰⁸ A megyei politikai vezetés összességében a országos tendenciához hasonlóan nem tudott jelentős eredményeket elérni az alkoholizmus elleni küzdelemben. Az ötvenes évek végén is napirendre került a kérdés, de az intézkedések gyakorlati megvalósítására a megye már kevesebb figyelmet fordított. Az mindenesetre megfigyelhető volt, hogy részben a sajtó, részben a megyei politika elit próbálta a távolsági ingázók sajátos „életmódjáról” szóló tudósításokkal és beszámolóval ellensúlyozni, ezzel vélhetően már-már elterelni a figyelmet a megyében tapasztalható állapotokról, azonban a hatvanas évek végétől ezt az országos alkoholizmus-ellenes politika alakulása már nem tette lehetővé. Gyakorlati eredményekről a végrehajtó bizottsági, tanácsi jegyzőkönyvekben és sajtóban kevesebb szó esett, ebből arra lehet következtetni, hogy a megyei elöljárók főként a vállalatok felelősségének tekinthették az ezzel kapcsolatos intézkedések végrehajtását.

VII. 4. Vállalati alkoholizmus-ellenes politika

A prevenció a vállalati szakszervezeti bizottságok, a fegyelmi vétségek kivizsgálása pedig a társadalmi bíróságok felelőssége volt.⁷⁰⁹ A társadalmi bíróságok megyei tevékenységéről főként az 1959 és 1968 közötti időszakból állnak rendelkezésre statisztikák, jelentések, jegyzőkönyvek. A statisztikai adatok szerint 1959 és 1961 között a munkafegyelmet megsértők, italozók ellen született a legtöbb fegyelmi intézkedés.⁷¹⁰

A gyakorlatban főleg írásbeli vagy szóbeli megrovást kapott a dolgozó, akik között akadt „rendszeres italozó, megrögzött alkoholista”, és olyan „egyébként jó munkás is, aki csak a barátság kedvéért, rábeszéléssel nyúlt az első pohár után.”⁷¹¹ Bércsökkenésen és

⁷⁰⁸ Kovács 1987:2.

⁷⁰⁹ MNL OL M-SZKL 24. f. 120. doboz 436. ő. e. Jelentés a dolgozók egészségügyi ellátása megyénkben és az ezzel kapcsolatos megoldandó feladatokról. (d.n.)

⁷¹⁰ MNL OL M-SZKL 24. f. 46. doboz 197. ő. e. Kimutatás (Mennyi volt a fegyelmi eljárások száma 1959-ben, 1960-ban, és 1961. január-október hónap? 1961. október) Az AKÖV volt a csúcstartó, ahol csak 1963-ban fél tucat ügyet tárgyaltak. (MNL OL M-SZKL 24. f. 46. doboz 197. ő. e. A Társadalmi bíróság elnökének beszámolója a Társadalmi Bíróság eddigi munkájáról. 1963. augusztus 26 lásd még: P. G. 1967: 4.)

⁷¹¹ Angyal 1965:3.

áthelyezésen túl kötelező kényszerelvonókezelésre⁷¹² is javasolhatták az illetőt.⁷¹³ A fellebbezések nem voltak gyakoriak, de néha akadt rájuk példa.⁷¹⁴

A visszaesők, a munkafegyelmet többszörösen megsértők, és a rendőrségi ügyekbe keveredő vállalati dolgozók külön kategóriát alkottak, akik között akadt családon belüli erőszakot elkövető és közbotrányt okozó.⁷¹⁵

Utóbbi esetről maga a vállalat (SZÁÉV) tudósított: „K. A. kőműves brigádvezető és R. J. kőműves (...) munkaidő alatt az állomás melletti „Kismozdony”⁷¹⁶ italboltban poharaztak. Olyan ittas állapotba kerültek, hogy előbb egymást szidalmazták, később tettelességig fajult a dolog, majd az almatároló területén ismeretleneket inzultáltak. Közbotrány okozása miatt R. J.-t a rendőrség garázdaság címen le is tartóztatta.”⁷¹⁷ A vállalat sajtójában nem sok esetben tudósítottak a társadalmi bíróság tevékenységéről. A Kismozdonyban történtek mellett a sajtó egy rosszul végződő vállalati „buli” részleteiről számolt be, amiután végül a művezetőt vonták felelősségre.⁷¹⁸

Vállalati gyakorlattól eltérően ritka esetben, de csak az elbocsájtás volt az egyetlen megoldás. Példának okáért a Szabolcsi Építők hasábjain 1979-ben P. M. ügyében történt ilyen, aki csúszópénzért volt hajlandó elszámolni a dolgozók munkáját, amit olykor forintban, olykor pálinkában mért.⁷¹⁹

⁷¹² K. I. (Tiszántúli Áramszolgáltató Vállalat) ügyében is ilyen ítélet született. K. I., mint a jegyzőkönyvből kiderül, több esetben ittas volt a munkahelyén, emiatt 2 hónap alatt két írásbeli és több szóbeli figyelmeztetést „zsebelt be”. Végül családi helyzetére tekintettel csupán kényszerelvonó kezelésre kötelezte a vállalat. (MNL OL M-SZKL 24. f. 46. doboz 197. ő. e. K. I. fegyelmi ügye. 1963. október 9.)

⁷¹³ Fleck 2001:200.

⁷¹⁴ Erre jó példa G. B. ügye, aki élt a fellebbezés jogával, annak ellenére, hogy egyértelműen bizonyították bűnösségét. Enyhítő körülményként tekintettek családi állapotára, annak ellenére, hogy mint kiderült, „megtévesztette a vállalat vezetőséget, és feleségét is azzal, hogy azt állította, hogy az orvos rendelte el a fokozottabb szeszital fogyasztást.” Azzal kapcsolatban, hogy végül milyen ítélet született, nincsenek információk. (MNL OL M-SZKL 24. f. 46. doboz 197. ő. e. G. B. ügye)

⁷¹⁵ MNL OL M-SZKL 24. f. 46. doboz 197. ő. e. K. J. fegyelmi ügye. 1964. január 24., V. T. fegyelmi ügye. (5. számú AKÖV) 1964. január 24. Míg előbbi ügyben az illető csak figyelmeztetést kapott, addig a másik ügyben szolgálati hely elhagyása is súlyosbította a munka közbeni italozást, itt megrovással és nyereségrészesedés 10%-os megvonásával büntette a dolgozót.

P. L. ügyében, amellyel, hogy fegyelmi szempontból „visszaesőnek” számított, munkahelyi italozással és jegycsalással vádolták meg, végül a vállalati vezetés kezdeményezte, hogy az illetőt „alacsonyabb munkakörbe helyezték át”. (MNL OL M-SZKL 24. f. 46. doboz 197. ő. e. P. L. fegyelmi ügye- 1964. január 24.) K. J. fegyelmi ügye. (1964. január 25.), Ism 1970b:4

⁷¹⁶ Hírhedtté vált nyíregyházi kocsmá, amely sokszor szerepelt a sajtóban. A munkaidő alatti és utáni alkoholfogyasztás, bűncselekmények, illetve helyi egészségügyi akciók helyszíne volt. A nyolcvanas évek elején felmerült a Kismozdony fűszerboltját történő átalakítása. (Kovács 1987:2., Ism 1979b:2, Ism. 1982b:2., Szabó 1986:2.)

⁷¹⁷ Ism 1970b:4.

⁷¹⁸ ki. 1971:5.

⁷¹⁹ t.s. 1979:3.

A TITÁSZ-nál is hasonló eset történt K. V. ügyében: „K. V. és társai, mielőtt a munkahelyre érkeztek volna, alaposan a pohár fenekére néztek két szomszédos községben, emiatt aznap már nem dolgoztak. Több tíz óra kiesett munkaidőt, sok száz forintos anyagi kárt írhatott a vállalat számlájára,(...) végül azonnali hatállyal történő elbocsájtását javasolták.”⁷²⁰

A valóságban sem a vállalatok, sem társadalmi bíróságok sem váltották be a hozzájuk fűződő reményeket. Gyakori jelenségnek számított, hogy a legtöbb fegyelmi ügy el sem jutott a bíróságokhoz. Már 1963-ban az addig megalakult 94 társadalmi bíróságnak is csak kevesebb, mint a fele működött ténylegesen.⁷²¹ A társadalmi bíróságok jelentőségének fontosságáról és egy-egy per közvetítéséről rendre jelentek meg riportok a helyi sajtóban,⁷²² így erősítve a hivatal legitimitációját a gyakorlatban. Ezek a tudósítások a hetvenes évektől egyre ritkábbá váltak, ahogy a bíróságok lassan elvesztették politikai létjogosultságukat.

A hetvenes években a statisztikai adatok fényében még rosszabb volt a helyzet. Ehhez hozzájárult a „hatásköri féltékenység”⁷²³ mellett, az intézmény „népszerűtlensége”,⁷²⁴ valamint az, hogy a vétségek túlságosan is „egyedi természetűek”⁷²⁵ voltak.

Az 1970-es évektől az üdítőitalokat népszerűsítő előadások helyett,⁷²⁶ a politikai döntések hatására komolyabb intézkedésekre volt szükség. A vállalati üzemegészségügy sem épült ki olyan szinten, hogy kezelni tudta volna az alkoholizmust, emellett a felvilágosító előadások és hasonló programok sem lehettek túl hatásosak (lásd a nyíregyházi tapasztalatokat az előző alfejezetben).

A SZÁÉV-nál az 1966-tól bevezetett alkoholszondázttatás nem váltotta be a hozzá fűződő reményeket, ugyanakkor ennek „sikerességét” a vállalat gazdasági érdekei, elsősorban a munkaerőhiány is befolyásolták.⁷²⁷ Persze nem csak a SZÁÉV-ra, hanem orszá-

⁷²⁰ Szilágyi 1969:4.

⁷²¹ MNL OL M-SZKL 24. f. 46. doboz 197. ő. e. Tájékoztató jelentés a társadalmi bíróságok munkájáról a 24. tvr. rendelet életbelépése óta. 1963. október 24.

⁷²² Farkas 1963a, Farkas 1963 b, Angyal 1965, Kovács 1966: 3., P.G.1967, T.A. 1964, Angyal 1966: 5.

⁷²³ MNL OL M-SZKL 24. f. 46. doboz 197. ő. e. Tájékoztató jelentés a társadalmi bíróságok munkájáról. 1962. május 29.

⁷²⁴ MNL OL M-SZKL 24. f. 88. doboz 341. ő. e. Jelentés a TÁB munkájának vizsgálatáról - Nyírbátor és vidéke Ált. Fogy. és Ért. Szövetkezet. 1968. szeptember 10.

⁷²⁵ MNL OL M-SZKL 24. f. 88. doboz 341. ő. e. Vizsgálati eredmény a TÁB munkájával kapcsolatosan-Tiszántúli Áramszolgáltató Vállalat. 1968. szeptember 9.

⁷²⁶ Páll 1971b: 5., h. 1978: 2.

⁷²⁷ Tölgyesi 1966:4., K.J. 1969:2.

gos szinten más vállalatra is jellemző volt a gazdasági érdekek vezérelte vállalati alkoholizmus-ellenes politika. A cél egyes vállalatoknál az volt, hogy „nehogy megsértsék” a dolgozókat a szondáztatással, mert akkor „egyszerűen kilépnének.”⁷²⁸ A gyakorlatban a dolgozót elbocsájthatták, ha megtagadta a szondáztatást (magáért az italozásért is), mert akkor automatikusan ittasnak számított. Persze vállalatonként, iparterületenként léteztek „speciális” gyakorlati megoldások.⁷²⁹

A SZÁÉV-nál a legtöbb döntés az üzemen belüli italozás felszámolására irányult.⁷³⁰ Ehhez hozzájárultak azok az incidensek, amelyek vállalati kereteken belül történtek. Gyakori jelenség volt az alkohol becsempészése a gyár területére, emellett jelentések a munkásszállók lakóinak alkoholizálásával is foglalkoztak. Egy 1969. évi jelentés pedig arról számolt be, hogy egy vállalati munkásszállító járaton az utasok késsel kényszerítették a sofőrt, annak érdekében, hogy a járat megálljon a helyi italbolt előtt.⁷³¹

A vállalati pártbizottság a vállalati vezetőket is bírálta, hogy sok esetben elnézik a dolgozók italozását, ilyenkor „érvényesülnek (leginkább) a baráti kapcsolatok.”⁷³² A korszakban főként a „visszaesők” fegyelmi ügyeit övezte nagyobb (pártbizottsági) figyelem. A legtöbb ilyen ügyben kis kivételtől eltekintve az illetőt végső esetben kizárták a pártból.⁷³³ Azonban olyan eset is történt, amikor a vádlott maga kérte a súlyosabb büntetést. Így történt ez M.GY. fegyelmi ügyében is, aki „évek óta pártszerűtlen magatartást tanúsított, (...) gazdasági munkájában is elmarasztható volt, (...) több esetben ittasan állt munkába.” Ő maga kérte, hogy zárják ki a pártból, mert akkor „a tagdíj összegét is italra fordíthatja.”⁷³⁴

Az 1970-es évektől leginkább a buszbizalmiak és szállóbizalmiak vették ki részüket a preventív tevékenységből (a feldolgozott forrásokból nem derül ki, hogy alkoholizmus ellenes bizottság működött e a vállalatnál). A buszbizalmiak feladata a munkásszállító

⁷²⁸ Zsugán 1968:12., K. D. 1969:3., S. I. 1981:8

⁷²⁹ Gyekiczky 1989: 93-95,100.

⁷³⁰ MNL SzSzbVML XXXV.75.:5. 6. doboz A párt fegyelmi helyzete és a további feladatok a megyei pártbizottság határozata alapján, 1970. július 10.

⁷³¹ MNL SzSzbVML XXXV.75. 5. doboz Szóbeli tájékoztatás a dolgozók utaztatásával kapcsolatban, 1969. augusztus 25., MNL SzSzbVML XXXV.75. 5. doboz Jelentés a vállalati Szakszervezeti Tanács és a Szakszervezeti Bizottság munkájáról, a választás óta eltelt időszak alatt, 1969. szeptember 4.,MNL SzSzbVML XXXV.75. 13. doboz Jelentés a munkásellátás terén tett intézkedésekről és feladatokról. 1975. július 14.

⁷³² MNL SzSzbVML XXXV.75. 6. doboz Jelentés a káder és személyzeti munka tapasztalatairól a Politikai Bizottság és az Építőipari Pártbizottság határozata alapján. 1970. február 20.

⁷³³ MNL SzSzbVML XXXV.75. 15. doboz 9. ö. e. M. M. fegyelmi ügye. 1976. július 26., H.GY. fegyelmi ügye. 1976. július 30., MNL SzSzbVML XXXV.75. 8. doboz 15. ö. e. SZ.A. fegyelmi ügye. 1971. november 29.

⁷³⁴ MNL SzSzbVML XXXV.75. 13. doboz 14. ö. e. M.GY. fegyelmi ügye. 1975. április 18.

buszok utasainak érdeklődésének folyamatos szemmel tartása volt, annak érdekében, hogy az utasok lehetőleg kerüljék a kocsmaikat.⁷³⁵ A vállalat úgy gondolta, hogy a munkásszállítás „megoldja a problémát”, hiszen a munkások a szállólakókkal ellentétben „családi körben élhetnek.”⁷³⁶

Ugyanakkor a buszbizalmi feladatkör kihívásait a korszakban fokozhatta az is, hogy véleményem szerint az érvényben lévő rendeletek nem korlátozták kellő mértékben. A tömegközlekedési eszközökön nem érvényesült a zéró tolerancia sem az 1972-es sem az 1977-es rendeletekben. A munkásszállítás és a korlátozások fontossága csak szakszervezeti jelentésekben és vállalati tervekben köszönt vissza.

A vállalatnál a szállóbizalmiak feladata a szállón lakók „mindennapjainak” figyelemmel kísérése volt.⁷³⁷ Pontos információk nincsenek arról, hogy mit ért el a vállalat ezen a téren, de úgy gondolom a téma azért nem volt túl népszerű sem a vállalati sajtóban sem a vállalati üléseken, mert a vállalat nem tudott kézzel fogható eredményt felmutatni. A szállóknál ezt magyarázhatták a már meglévő szociális és kulturális problémák is, amelyek után a vezetés már előre elkönnyvelhette a kudarcot. Azt, hogy a bizalmiak mennyire nem végeztek jó munkát, egy 1984-es riport is alátámasztja: „a büféből (a szállóban) nyilvános kocsmá lett. Sajnos gyakran ittasak a portások is. Így nem csoda, hogy bárki bejöhet az utcáról. (...) Szívesen estéznék ott ha (...) nem kellene részegeket kerülgetni.”⁷³⁸ Az évtizedben további intézkedéseket kellett hozni az üzemen belüli alkoholfogyasztással⁷³⁹ kapcsolatban, a munkahelyi névnapozások szigorításának ügyében.⁷⁴⁰

⁷³⁵ MNL SzSzBVML XXXV. 75. 17. doboz 14. ő. e. Jelentés a bejáró dolgozók helyzetéről vállalatunknál. 1978. június 27

⁷³⁶ MNL SzSzBVML XXXV.75. 13. doboz 20. ő. e. Jelentés a munkásellátás területén tett intézkedésekről és feladatokról. 1975. július 14.

⁷³⁷ MNL SzSzBVML XXXV.75. 17. doboz 1-4. ő. e. Szóbeli kiegészítés A bejáró dolgozók helyzete a vállalatnál című PB anyaghoz. 1978. július 28., A szállóélet normalitása és a bizalmihálózat újjászervezése, munkájuk hatékonyságának növelése az 1980-as években is szerves részét képezte a vállalati szociálpolitikai terveknek. (MNL SzSzBVML XXXV.75. 20. doboz 4. ő. e. Tájékoztató a szakszervezeti választásokról, 1980. július 1.)

⁷³⁸ Házi 1984:6. Hozzá kell tenni, hogy a SZÁÉV-hoz hasonlóan más vállalatok sem voltak a helyzet magaslátán. (Lantos 1975:34.) Véleményem szerint az érvényben lévő rendelkezések sok kiskaput hagytak ezen a téren is.

⁷³⁹ Ami „növeli a dolgozó hangulatát, előkerülnek jogos és vélt sérelmek, melynek kapcsán nem kívánatos vita bontakozik ki (...) a dolgozók és a munkahely vezetője között.” (MNL SzSzBVML XXXV.75. 17. doboz 7. ő. e. A vezetőség beszámolója az 1977.évben végzett tevékenységről. d.n.)

⁷⁴⁰ MNL SzSzBVML XXXV.75. 37. doboz 7/1978. sz. igazgatói utasítás vállalaton belüli névnapozás és egyéb rendezvények szabályozásáról. 1978. szeptember 26., 3/1986. sz. igazgatói utasítás a munkahelyeken és a munkahelyi létesítményeken történő alkoholfogyasztás tilalmáról. 1986. április 2.

A Taurusnál a vállalati sajtó már az 1960-as években beszámolt a nyíregyházi üzemegységben dolgozók körében, illetve a fővárosi munkásszállókön tapasztalható munkaidő előtti, alatti és utáni alkoholfogyasztási szokásokról.⁷⁴¹ A Taurus konkrét intézkedés nem hozott az évek során. A hetvenes évektől a szociális körülmények alakulását és a munkafegyelem kérdését kapcsolták össze egymással, külön felhívva a figyelmet a (főként fővárosi) munkásszállók helyzetére, hangsúlyozva „korlátozott magatartási, alkalmazkodási feltételeit”.⁷⁴²

A fegyelmi ügyek száma azonban folyamatosan nőtt, ami mellett már a vállalat sem mehetett el szó nélkül. A vállalat keretein belül 701 fegyelmi ügyet indítottak, ebből 699 esetben a gyár dolgozói ellen. Az ügyek 88%-a munkafegyelmi volt. Ebből összesen 2 esetben indult hivatalos eljárás. A legtöbb dolgozót igazolatlan hiányzás miatt állították elő (435 eset), 48 főt pedig italozás miatt. A nyíregyházi üzemegységgel kapcsolatos fegyelmi ügyekkel kapcsolatban csak statisztikák állnak rendelkezésre. Egy 1976. évi összefoglaló szerint a vállalatnál 701 fegyelmi ügyet indítottak, amiknek 88%-a munkafegyelmi volt. A fegyelmi vétségek több mint 9%-át, 68 fegyelmi vétséget a nyíregyházi dolgozók követtek el, amelyek többsége igazolatlan hiányzás és italozás miatt történtek. A kihágásokat az esetek többségében bércsökkentéssel, illetve megrovással büntették, ritka esetben elbocsájtással.⁷⁴³

Az elbocsájtások alacsony számát magyarázhatta a SZÁÉV-hoz hasonlóan gazdasági érdekek, de erről nincsenek pontos információk. Közrejátszhatott a fegyelmi ügyek számának alakulásában a vezetés közömbössége is, ami nem csak Nyíregyházán volt tapasztalható. A rendszeres alkoholszondáztatás sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Jelentésekből kiderül, hogy a dolgozók a szondáztatást „az emberi méltóság elleni kísérletnek” tekintették és megtagadták. A vállalati vezetés úgy gondolta, hogyha az alkoholszondáztatást az orvosi rendelőben végeznék, akkor a dolgozók nem tudnának ellenkezni.⁷⁴⁴

⁷⁴¹ Ism. 1972c:4., Ism. 1977g:2.

⁷⁴² BFL XXXV.13.c. 290. ő. e. A szocialista munkaerkölcs alakulásának tendenciái, kedvező és gátló tényezői az Abroncsgyárban. 1978. július

⁷⁴³ BFL XXXV.13.c. 261. ő. e. Tájékoztató az 1976. évi munkafegyelmi helyzetről. 1977. május 16.

⁷⁴⁴ BFL XXXV.13.c. 261. ő. e. Jelentés a vállalat 1976. évi munkaerő gazdálkodásáról, illetve létszámalakulásáról. 1977. március 30., BFL XXXV.13.c. 261. ő. e. Jelentés a munkafegyelem helyzetéről a Taurus Gumiipari Vállalatnál. 1977. május 25.,

A vállalati fegyelmi bizottság is sokszor részrehajló volt, ha magas rangú pártbizottsági tagokról volt szó. Számos esetben közlekedési baleset (V. L. fegyelmi ügye), súlyos testi sértés (T. L. fegyelmi ügye)⁷⁴⁵, miatt álltak fegyelmi bizottság elé vállalati dolgozók. A bizottság próbált példát statuálni főként a „visszaesőkkel” szemben, de nem sok eredménnyel.⁷⁴⁶

V. L. ügyében azonban „kettős fegyelmi büntetést” alkalmaztak. Az illetőt szigorú megrovásban részesítették és évekre eltiltották tisztség betöltésétől. A bizottság végül meghosszabbította büntetését, mert újabb italozással kapcsolatos fegyelmi indult vele kapcsolatban.⁷⁴⁷

A Taurus alkoholpolitikájának egyik leginkább megkérdőjelezhető eleme maga az alkoholizmus ellenes bizottság volt. A feldolgozott iratok mindössze két alkalommal említik.⁷⁴⁸ Semmi sem utal arra, hogy vidéki üzemegységeknél működött volna. Ez alapján úgy gondolom, hogy a kulturális törekvésekhez hasonlóan a bizottság hatásköre is inkább a fővárosra összpontosulhatott.

⁷⁴⁵ BFL XXXV.13.c. 340. ő. e. V. L. fegyelmi ügye. 1982. január 21. T.L. Méltányossági kérelemmel elkerülte a pártból való kizárását, addigi vállalati munkájára hivatkozva, illetve, hogy „párt és társadalmi tevékenységével (...) bebizonyította, hogy képes vétkét jóvá tenni, (...) maga is ezt szeretné.” (BFL XXXV.13.c. 342. ő. e. Előterjesztés „Kizárás” pártbüntetésére -T.L. fegyelmi ügye. 1982. július 14.)

⁷⁴⁶ Némely esetben azt vették figyelembe, hogy az illető nem a munkahelyén ivott, illetve, hogy „többszöri unszólásra ivott.” (BFL XXXV.13.c. 293. ő. e. P. J. fegyelmi ügye. 1978. május 29.) egy esetben pedig a korábbi figyelmeztetések ellenére az illetőt azért nem büntették meg komolyabban, mert „nem volt rákényszerülve (korábban), hogy megjavuljon”. Annak ellenére, hogy a vádlott közbotrányt okozott, és a múltban több figyelmeztetést kapott és kötelező elvonókúrán is részt vett, addig sikertelenül. Mindezért végül csak szigorú megrovásban részesült. (BFL XXXV.13.c. 342. ő. e. T.M. fegyelmi ügye.1982. október 27.) Más esetben pedig az egyértelműen visszaesőnek számító vállalati párttag azért nem kapott súlyosabb büntetést, mert „a rendezetlen családi körülmény váltotta ki nála (...) az italozást.” (BFL XXXV 13.c. 393. ő. e. G. L. fegyelmi ügye. 1980. szeptember 19.)

⁷⁴⁷ BFL XXXV.13.c. 393. ő. e. Előterjesztés pártfegyelmi büntetés meghosszabbításáról, V. L. fegyelmi ügye 1980. október 17.

⁷⁴⁸ BFL XXXV.13.c. 261. ő. e. Javaslat pártfegyelmi büntetésre. 1977. március 28., BFL XXXV.13.c. 261. ő. e. Jelentés a munkafegyelem helyzetéről a Taurus Gumiipari Vállalatnál. 1977. május 25.

VIII. Összegzés

Az ingázás a korszak egyik legégetőbb társadalmi problémájának minősült, a szociográfiáknak, a riportoknak és a filmművészetnek köszönhetően főként a szabolcsi ingázók helyzete országos üggyé nőtte ki magát. A megye gazdasági elmaradottsága és a viszonylag kései ipartelepítés, az országos tendenciától eltérően csak ideig-óráig tudta megállítani a tömeges elvándorlási hullámot. A megyét érintő gazdasági döntések nem tudták mérsékelni az ingázást, csupán azt idézték elő, hogy a távolsági ingázással ellentétben egyre inkább a megyén belüli ingázás vált meghatározóvá, amit a statisztikai adatok is egyértelműen alátámasztottak.

Az ingázás tömegessé válásának már főként a hatvanas évektől fokozottabb politikai jelentőséget tulajdonítottak. Ezt a folyamatot alapozták meg az ötvenes évek második felének intézkedései. Lényeges változások az évtized végétől a vállalatok gazdasági önállóságának kezdetével jelentkeztek a vállalati felelősségvállalás jegyében. Ez a megyét a hatvanas évek végétől érintette, a megye több települése is kiemelt célpontja lett az iparfejlesztési programnak.

A megyei vállalatok mellett számos szabolcsi érdekeltséggel rendelkező vállalat is foglalkoztatott megyén belüli ingázókat, a vállalati szociális profilt pedig egyre inkább meghatározták a bejáró dolgozók helyzetén javító intézkedések. A megyei vállalatok közül az egyik legnagyobb, a SZÁÉV szociálpolitikáját mutatom be és elemzem a legrészletesebben a disszertációban. Tevékenységét alapvetően meghatározta az a több mint másfélmillió ingázó dolgozó, akik a vállalatnál dolgoztak. Habár a megyei helyzetre helyi vállalat révén sokkal „*érzékenyebben*” reagáltak, mint az országos vállalatok, azonban az anyagi ráfordítás ellenére tartós eredményeket a valóságban többek között kulturális téren nem produkáltak. A vállalati művelődési programok nagy része lényegében csak papíron „*nyert értelmet*”, a vállalati ingázókat még a hetvenes évek végén sem sikerült bevonni a kulturális életbe. A vállalati szociálpolitikát alapvetően a munkásszállókkal kapcsolatban hozott intézkedések határozták meg, de az ottlakók ebből nem sok mindent tapasztaltak meg a valóságban. A legtöbb eredményt főként a hetvenes évektől a közlekedési és lakáshelyzet terén érték el, a munkásszállítási járatok összehangolásával, és a vállalati lakásépítési programmal. Azonban a munkásszállítás terén a szolgáltatás minősége a hetvenes évek végén is sok kívánnivalót hagyott maga után. Emellett gazdasági érdekek is befolyásolhatták a

vállalati tevékenységet, főként az alkoholpolitikát illetően. Részben a munkaerőhiánnyal is lehetett magyarázni, hogy a bevezetett intézkedések ellenére még a nyolcvanas években is küzdöttek a vállalati alkoholizmussal. A vállalati vezetés számos esetben napirendre tűzte a témát, de a gazdasági helyzet nem tette lehetővé, hogy végső esetben, példát statuálva, dolgozókat bocsájtssanak el munkahelyi italozás miatt.

A SZÁÉV-val ellentétben a MOM és Taurus szociális profilját kevés kivételtől eltekintve a „főváros-központú” felelősségvállalás jellemezte. Ez leginkább a művelődés terén volt jellemző. A vállalatok ezirányú tevékenységét a SZÁÉV-hoz hasonlóan szintén befolyásolhatta, hogy az ingázók nem voltak érdekeltek a munkaidő utáni programokban. A Taurus kiterjedt szociálpolitikai döntéseit tekintve a lakásprogram és a szociális intézkedések a megyei ingázókat is megcélozták, ezzel céljuk a vidéki és fővárosi üzemegységek szociális ellátásbeli különbségeinek folyamatos enyhítése volt. Azonban a vállalati igyekezet a dolgozók elégedetlensége nyomán nem volt elég. Az alkoholizmus-ellenes politikai kudarcok részben a munkaerőhiány, részben pedig a vállalati preventív rendszer hiányosságaira vezethetőek vissza. A források nem említenek egy olyan bizottságot, ami ténylegesen koordinálta volna vidéken és a fővárosban is a preventív teendőket. A vállalati alkoholizmusellenes bizottság a fegyelmi bizottság munkájára sem tudott hatni, amely sok esetben túl enyhe büntetést szabott ki főként a vállalati párttagok számára.

Az ipartelepítési program, illetve a hetvenes évek településfejlesztési politikája hivatalosan a területi és társadalmi egyenlőtlenségek mérséklését tűzte ki céljául, azonban valójában csak még inkább kedvező alternatívává tette az ingázást. A falvak gazdasági ellehetetlenítéséhez, ingázáshoz, elvándorláshoz, a családok felbomlásához vezetett. A hetvenes években a politikai vezetés művelődéspolitikai irányelvei sem igazodtak a valósághoz. Hiszen az ingázó munkásoknak kisebb dolguk is nagyobb volt annál, minthogy részesei legyenek a rendszerint munkaidő utáni kulturális programoknak. Az alkohol bizonyult alternatív megoldásnak a munkásszállók lakói, illetve az állomásokon várakozó ingázók számára. Ez különösen a megyeszékhely és a főleg nyíregyházi telephelyű vállalatoknál volt a leglátványosabb. A meghirdetett lakáspolitikája sem hozta meg a kívánt eredményt. A lakáskérdés az ingázók számának emelkedése és főként az első generációs munkásság tömeges elvándorlásának köszönhetően nem maradhatott megoldatlan. A lakásproblémára a megyei vezetés a hetvenes évek akcióival, illetve a vállalati lakásépítés támogatásával tudott átmeneti megoldást kínálni. A közlekedési helyzetet illetően pedig a megyében még a hetvenes évek végén is a viszonylag sűrűn használt ponyvás teherautókon

és a zsúfolt buszokon, vonatokon még inkább megerőltetőnek bizonyultak a mindennapok a több ezer ingázásra kényszerülő számára. A közlekedés és a lakáshelyzet terén végig érezhető volt az ingázó munkások hátrányos helyzete. A lakásprogram ahelyett, hogy mérsékelte volna, inkább *elmélyítette* a társadalmi egyenlőtlenséget. A vállalati lakásprogram egyenlő feltételeket hirdetett, azonban a valóságban, sok esetben éppen a legrászorultabbak nem jutottak támogatáshoz. A művelődés terén a hetvenes évek végétől a közlekedési viszonyok szerepe mellett a kétlaki életmód pedig a vállalati törekvések egyik legfőbb akadályaként is megjelent.

A disszertációval az volt a célom, hogy bemutassam egy megyén belül az ottani napi ingázók helyzetét, szociális viszonyait, kiszolgáltatottságát, a hatalom és a társadalom viszonyát. Megpróbáltam feltárni a vállalati szintre delegált szociálpolitikai gyakorlat működését, elemezve a kor politikai szociálpolitikai diskurzusait. Munkám szándékaim szerint abban hozott új eredményt az ingázás társadalomtörténeti vizsgálatában, hogy megpróbáltam a politikai, szociálpolitikai szempontok, valamint a területi egyenlőtlenség és a devianciák összefüggéseit feltárni mezo- és vállalati szinten egyaránt.

A kutatás során a munkásszállók és a bejárás kettős megítélése érhető nyomon a megyét tekintve, ami annak ellenére sem változott meg, hogy a hetvenes években a politikai rendszer „*felkarolta*” ezt a marginális réteget. A levéltári források alapján a negatív megítélés és a felelősség elutasítása volt jellemző a megyei politikai érában, a megyei ingázók ügye még a hetvenes években is burkoltan jelentkezett (ellentétben példának okáért a Vas megyében tapasztaltakkal, ahol a helyi politikai éra már a hatvanas évektől *markáns* véleményt fogalmazott meg az ingázókkal kapcsolatban).⁷⁴⁹ *Igaz*, a hatvanas években, a megyében a távolsági ingázás kapcsán is születettek politikai elképzelések, jellemzően csak elvétve.⁷⁵⁰ A legtöbb intézkedés csupán látszattmegoldást eredményezett, a vállalatok és a helyi politikai hatalom részéről pedig közvetve hol elzárkózás, hol fáziskésés volt tapasztalható. Jól látható az egyes témakörökben elemzett dokumentumok és kérdések alapján, hogy a mindennapok társadalmi realitása és az ingázásról, a szociális kérdésekről szóló hivatalos diskurzusok között nagy volt a távolság. A valóság és a vállalati elképzelések sem fedték egymást, a vállalatok akár országos akár helyi üzemekről legyen szó, nem

⁷⁴⁹ Kisörsi 2021a:160., 205., 208.,214-215., 223-226.

⁷⁵⁰ Vas megye és Szabolcs-Szatmár megyei adatainak összehasonlítása kapcsán lásd: Kisörsi 2021a:96.

reagáltak megfelelően a felmerülő problémákra. Ezt a „földrajzi” távolságon túl az előítélet (pl. SZÁÉV) is befolyásolhatta.

A kutatás során a politikai részterületek összetettsége is kirajzolódott: sikeres szociális és alkoholizmus-ellenes politikai intézkedések nélkül a kultúra terén sem valósulhattak meg a kívánt elképzelések. Ugyanakkor a politikai mechanizmus visszasságai kerültek felszínre, aminek köszönhetően az ingázók *társadalmi integrálódása* sosem lehetett teljes, életmódjuk pedig továbbra is egy bizonytalan életstratégiát hordozott magában.

IX. Irodalomjegyzék

IX.1. Levéltári források

BFL (Budapest Főváros Levéltára)

XXXV.13.c. Az Országos Gumiipari Vállalat alapszervezeteinek iratanyaga

XXXV.17.c. Magyar Optikai Művek alapszervezeteinek iratanyaga

MNL SzSzBVML (Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára)

XXIII. 1 Szabolcs–Szatmár megyei Tanács jegyzőkönyvei

XXIII. 2 Szabolcs–Szatmár megyei Végrehajtó Bizottság jegyzőkönyvei

XXIII. 101. Nyíregyházi Városi Tanács tanácsülési jegyzőkönyvei

XXIII. 102. Nyíregyházi Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának jegyzőkönyvei

XXIX. 36. Szabolcs Megyei Állami Építőipari Vállalat iratanyaga

XXIX. 116 Szabolcsi Húsipari Vállalat iratanyaga

XXXV. 31 MSZMP Szabolcs-Szatmár megyei szervezetének archívuma

XXXV. 50 MSZMP Nyíregyházi Városi Bizottsága és alapszervezetei iratai

XXXV. 75 Szabolcs Megyei Állami Építőipari Vállalat Pártbizottságának iratanyaga

MNL OL (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára)

XIX-C-5-b A Munkaügyi Minisztérium iratanyaga (1957-1981)

XIX-I-7-j. A Kulturális Minisztérium Közművelődési Főosztályának iratanyaga (1974-1980)

XXIX F-55 Országos Gumiipari Vállalat és jogutódjainak iratanyaga

XXIX F-291a Magyar Optikai Művek iratanyaga

M-KS 288-21. MSZMP KB Párt és Tömegszervezetek Osztálya (Pártpolitikai Osztály) (1957-1989)

M-KS 288-22 MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály (Társadalompolitikai Osztály) iratanyaga (1957-1989)

M-KS 288-23 MSZMP KB Államgazdasági Osztály (1957-1966) iratanyaga

M-KS 288-24 MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztály (Gazdasági- és Szociálpolitikai Osztály) (1968-1989) iratanyaga

M-KS 288-27 MSZMP KB Építési és Közlekedési Osztály iratanyaga

M-KS 288-29. MSZMP KB Területi Gazdaságfejlesztési Osztály iratanyaga

M-KS 288-33. MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztály iratanyaga (1957-1963)

M-KS 288-41. MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottság (Társadalompolitikai Bizottság) iratanyaga (1962-1989)

M-KS 288-42. MSZMP KB Ipari, Mezőgazdasági és Közlekedési Osztály iratanyaga (1975-1980)

M-SZKL 2-11. Szakszervezetek Országos Tanácsának (SZOT) iratanyaga: Kulturális, agitációs és propaganda Osztály (1949-1988)

M-SZKL 2-16. Szakszervezetek Országos Tanácsának (SZOT) iratanyaga: Szociálpolitika, munkásellátás, életszínvonal – Politika, társadalom és biztosítás (1949-1980)

M-SZKL 24. Szakszervezetek Szabolcs-Szatmár Megyei Tanácsának iratanyaga (1946-1987)

P2130-Magyar Vöröskereszt Országos Központjának iratanyaga- 2130-II.B-12. Az Alkoholizmus Ellenes Országos Bizottság iratanyaga (1971-1975)

IX.2. Statisztikai kiadványok

1949. évi népszámlálás. 9. k. Demográfiai eredmények. Állami Nyomda.

Munkásellátás 1955.

Munkásellátás 1959.

Munkásszállások 1961.

Az elvonókúrán részt vett budapesti alkoholisták társadalmi jellemzői.

1960.évi népszámlálás 3.r. Szabolcs-Szatmár megye személyi és családi adatai

Munkásellátás 1962.

1960. évi népszámlálás adatai 9. k. A keresők munkahelye és lakóhelye. A népesség 1949. és 1960. évi lakóhelye.

1960.évi népszámlálás 6. k. Foglalkozási adatok

Országos közúti Forgalomszámlálás 1963. Magyarország állami közútjain az 1963. évben elvégzett forgalomszámlálás statisztikai eredményei.

A szálloda-, diák- és munkásszálló beruházások alakulása 1961-1966.

Művelődésstatisztikai adattár 1968

Területi idősorok (1965-1974)

Belkereskedelmi Évkönyv 1969

Statisztikai évkönyv 1970

Országos közúti forgalomszámlálás 1970. Magyarország állami közútjain az 1970. évben elvégzett forgalomszámlálás statisztikai eredményei. Közúti Közlekedési Tudományos Intézet Forgalomvizelési Osztálya. Közlekedési Dokumentációs Vállalat.

1970.évi népszámlálás 26. k. Lakás és lakóépületi adatok I.

1970.évi népszámlálás 23.k. Demográfiai adatok I.

Nyírbátor gazdasági és társadalmi helyzete. KSH Szabolcs-Szatmár Megyei Igazgatósága Szabolcs-Szatmár megye kiemelt településeinek ipari szerepköre. KSH Szabolcs-Szatmár Megyei Igazgatósága

Belkereskedelmi Évkönyv 1973

Történeti Statisztikai Kötetek: 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint.

Budapest és a jelentős vidéki városok napi munkaerő-vonzáskörzete. Budapest. ÉVM-KSH.

Statisztikai évkönyv 1976

1970. évi népszámlálás adatai 30. k. Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye. A napi ingázók adatai.

Közlekedési – Hírközlési Évkönyv 1976

Budapest és a jelentős vidéki városok napi munkaerővonzási körzete /Második átdolgozott kiadás/

Szabolcs–Szatmár megye statisztikai évkönyve 1980.

Lakásépítés-lakásmegszűnés 1980

1980.évi népszámlálás. 30. k. A népesség és a lakások adatai települések nagyságrendje szerint.

1980.évi népszámlálás 24. k. Lakás és lakóépületi adatok I.

1980.évi népszámlálás 22. k . Foglalkozási adatok I. 1.rész.

1980.évi népszámlálás 22. k. Foglalkozási adatok I. 2.rész

Statisztikai évkönyv 1981

1980. évi népszámlálás adatai 33. k. Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye. A naponta ingázók adatai.

1980. évi népszámlálás 35. k. A lakótelepek főbb adatai.

Budapest és a jelentősebb napi munkaerővonzási körzetek főbb jellemzői I. 1980.január 1.
Alkohol: termelés, fogyasztás, következmények 1985-Statiztikai Adatgyűjtemény
Az 1980.évi népszámláláskor összeírt intézeti háztatások főbb adatai Munkanyag.
Budapest és a jelentősebb városok napi munkaerővonzási körzete, népességének főbb jellemzői 1980.jan.1. ÉVM-KSH
Alkohol: termelés, fogyasztás, következmények 1988 Statiztikai Adatgyűjtemény
1990. évi népszámlálás 5. k. Bács-Kiskun megye adatai
1990. évi népszámlálás 6. k. Békés megye adatai
1990. évi népszámlálás 7. k. Borsod-Abaúj-Zemplén megye adatai
1990. évi népszámlálás 8. k. Csongrád megye adatai
1990. évi népszámlálás 9. k. Fejér megye adatai
1990. évi népszámlálás 11. k. Hajdú-Bihar megye adatai
1990. évi népszámlálás 18. k. Szabolcs-Szatmár megye adatai
1990. évi népszámlálás Az intézeti háztartások főbb adatai.
1990. évi népszámlálás 25. k. Foglalkozási adatok
1990. évi népszámlálás Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye.
A halálozási viszonyok alakulása Magyarországon 1980-1992.
Az alkohol hatása a halandóságra Magyarországon 1970-1999.

IX.3. Filmek

Erdőss Pál (rendező) Adj király katonát! (1982)
Gulyás Gyula-Gulyás János (rendező)Valóság síppal-dobbal, avagy tűzön-vízen át (1968)
Gulyás Gyula-Gulyás János (rendező) Vannak változások... (1976-1978)
Sára Sándor (rendező) Oda-vissza (1962)
Schiffer Pál (rendező) Fekete vonat (1970)
Schiffer Pál (rendező) Cséplő Gyuri (1978)
Schiffer Pál (rendező) A pártfogolt (1981)

IX.4. Szakirodalom

Alabán Péter 2003: *Falu a szocializmusban: Domaháza 1945-1989*. Comitatus 2003/6.

Ambrus Péter 1984: Egy régi szegénytelepi létforma alkoholfogyasztási szokásai. *Alkoholológia* 1984/3-4. 5-12.

Ambrus Péter 1987: *A Dzsumbuj*. Magvető. Budapest

Andorka Rudolf-Cseh-Szombathy László-Vukovich György 1968: *Alkoholizmus*. Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet. Budapest

Andorka Rudolf- Buda Béla 1972: Egyes deviáns viselkedés okai Magyarországon. *Valóság* 1972/11. 55-68.

Andorka Rudolf 1979: *A magyar községek társadalmának átalakulása*. Magvető. Budapest.

Andorka Rudolf 1980: A deviancia fogalmának meghatározása. In: Miltényi Károly-Münnich Iván (szerk.): *Tanulmányok a társadalmi beilleszkedési zavarok köréből*. Statisztikai Kiadó Vállalat. Budapest. 13-24.

Andorka Rudolf 1982: Társadalmi mobilitásunk tendenciái és jelentősége. *Valóság* 1982/8. 1-16.

Andorka Rudolf-Falussy Béla 1982: Az időmérleg változásai 1963-1977. *Szociológia* 1982/3. 325-349.

Andorka Rudolf-Harcza István 1983: A magyar községek társadalmi változásai az elmúlt tíz évben, *Társadalmi Szemle* 1983/2. 39-49.

Andorka Rudolf 1985: Az alkoholizmus terjedése Magyarországon- Szociológiai magyarázatok. *Világosság* 1985/2. 103-111.

Andorka Rudolf-Harcza István- Adamczuk Lucjan- Liris Niemi 1986: A társadalmi mobilizáció különbségeinek összefüggése az életmóddal Magyarországon, Lengyelországban és Finnországban. *Társadalomkutatás* 1986/1. 5-22.

Andorka Rudolf 1988: Az alkoholizmus magyarországi kutatása In: Münnich Iván (szerk.): *Tanulmányok a társadalmi beilleszkedési zavarokról*. Budapest. Kossuth. 11-38.

Andorka Rudolf 1994a: *A társadalmi problémák szociológiája*. Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest

Andorka Rudolf 1994b: Deviáns viselkedés Magyarországon-általános értelmezési keret az elidegenedés és az anómia fogalmának értelmezésével. In: Münnich Iván-Moksony Ferenc (szerk.): *Devianciák Magyarországon*. Közélet. Budapest. 32-77.

Andorka Rudolf 1994c: Alkoholizmus és alkoholpolitika. In: Münnich Iván-Moksony Ferenc (szerk.): *Devianciák Magyarországon*. Közélet. Budapest. 266-297.

Andorka Rudolf 2006: *Bevezetés a szociológiába*. Osiris. Budapest

- Gregor Andrusz -Michael Harloe-Ivan Szelényi (eds.) 1996: *Cities after Socialism, Under and Regional Change in Post- Socialist Societies*. Blackwell Publishers. Oxford
- Ádám Imre 1976: Gondolatok Nyíregyháza megyeszékhellyé válásának századik évfordulóján. *Pedagógiai Műhely* 1976/ 1. 87-92.
- Ágh Attila 1988: A szűkített nemzeti újratermelés spiráljai. *KÉK-Kultúra és Közösség* 1988/6. 3-40.
- Bajusz Rezső: A közlekedéspolitikai kobecció végrehajtásának eddigi tapasztalatai. *Gazdaság* 1974/4. 69-80.
- Bakos Zsigmond 1978: A magyar könnyűipar telepítéspolitikájának eredményei a IV. és feladatai az V. ötéves terv éveiben. *Közgazdasági Szemle* 1978/ 7-8. 848-857.
- Bakó Endre 2010: Jegyzetek Végh Antal regényeiről. *Szabolcs-Szatmári Szemle* 2010/2. 254-266.
- Balázs József 1992: A rablások alakulása és főbb jellemzői az 1967-1989.években, *Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica*. 41.Tom. 10-40.Fasc 1992. 31-51.
- Balázs-Piri Tamás-Hegedűs T. András 1969: Ivó társadalom, avagy a társadalom alkoholizmusa. *Valóság* 1969/7. 51-59.
- Balogh Béla András 1987: Nyíregyháza népesség- és településföldrajzának főbb vonásai 1949-1985 között. In: *Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis-Bessenyei György Tanárképző Főiskola tudományos közleményei Földrajz* 11. H. sor. 43-65
- Banka Lajos 1984: Az alkoholisták kezelése Nagyfán. *Módszertani füzetek-Egészségügyi különszám (1984)*. 23-28.
- Barabás Istvánné-Fazekas Árpád-Hajdú Bertalanné-Hajnal Béla 1979: Az urbanizációs folyamatok statisztikai vizsgálata Szabolcs-Szatmár megyék kiemelt alsófokú szerepkörű településein. *Területi Statisztika* 1979/3. 311-326.
- Bartha Eszter 2008: „Te és az üzemed” Szocialista kollektívák és munkáspolitikai az 1970-es és 1980-as években az NDK-ban és Magyarországon. In:Horváth Sándor (szerk.). *Minden napok Rákosi és Kádár korában*. Nyitott Könyvműhely. Budapest. 231-263.
- Bartha Eszter 2012: „Ezen a szállón szinte minden megszűnt, ami korábban valamifajta többletként volt jelen”. *Korall* 2012 13.évf, 49.szám. 58-81.
- Barta Györgyi-Beluszky Pál-Berényi István 1975: A hátrányos helyzetű területek vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. *Földrajzi Értesítő* 1975/3. 299-390.
- Barta Györgyi 1975: Mikrogeográfiai vizsgálat egy észak-borsodi faluban /Trizs/ *Földrajzi Értesítő* 1975/3. 391-416.

- Barta Györgyi 1978: Egy ingázó falu Észak-Borsodban. *Borsodi Szemle* 1978/1. 43-55.
- Barta Györgyi-Enyedi György 1981: *Iparosodás és a falu átalakulása*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest
- Bartke István 1985: A vonzaskörzetek gazdasági/társadalmi tervezése. In: Faragó László-Hrubi László (szerk.): *A vonzaskörzetek gazdasági és közigazgatási kérdései*. MTA Dunántúli Tudományos Intézet. 21-36.
- Bartke István 1988: A területfejlesztés irányításának elvi kérdései. *Településtudományi Közlemények* 36. 19-32.
- Belényi Gyula 1996: Az alföldi városok és a településpolitika (1945–1963). *Dél-Alföldi évszázadok* 7. *Csongrád Megyei Levéltár*. Szeged
- Belényi Gyula 2000: *Munkások Magyarországon (1948-1956)*. Napvilág. Budapest
- Belényi Gyula 2009: *Az állam szorításában: az ipari munkásság társadalmi átalakulása Magyarországon. 1945-1965*. Belvedere Meridionale. Szeged
- Beluszky Pál 1963: Mátészalka vonzásterülete. *Földrajzi Közlemények* 1963/2. 201-224.
- Beluszky Pál 1966a: Az alföldi városias jellegű települések központi szerepköre. *Földrajzi Értesítő* 1966/3. 329-346.
- Beluszky Pál 1966b: Magyarország kiskereskedelmi központjai. *Földrajzi Értesítő* 1966/2. 237-262.
- Beluszky Pál 1970a: A falu-város közötti kapcsolatok vizsgálati módszerei, e kapcsolatok jellege és mennyiségi jellemzője Szabolcs-Szatmár megyei központok példáján I. *Területi Statisztika* 20. 268-380.
- Beluszky Pál 1970b: A falu-város közötti kapcsolatok vizsgálati módszerei, e kapcsolatok jellege és mennyiségi jellemzője Szabolcs-Szatmár megyei központok példáján II. *Területi Statisztika* 20. 487-512.
- Beluszky Pál 1971: A város-falu közötti kapcsolatok jellege és mennyiségi jellemzői Nyíregyháza példáján. *Földrajzi Értesítő* 1971/2. 159-185.
- Beluszky Pál 1973: Adalékok a magyar településhierarchia változásaihoz. *Földrajzi Értesítő* 1973/1. 121-141.
- Beluszky Pál 1974: *Nyíregyháza vonzaskörzete*. Akadémiai. Budapest
- Beluszky Pál 1976: Területi hátrányok a lakosság életkörülményeiben (Hátrányos helyzetű területek Magyarországon). *Földrajzi Értesítő* 1976/ 2-4. 301-312.
- Beluszky Pál-Vörösmartiné Tajti Erzsébet 1980: Új városok Magyarország térképén. *Földrajzi Közlemények* 1980/1-2. (Új folyam) 157-169.

- Beluszky Pál 1981a: Két hátrányos helyzetű terület az Alföldön: a Közép- Tiszavidék és a Berettyó közös vidék. *Alföldi tanulmányok* 1981/5.kötet 131-160.
- Beluszky Pál 1981b: Margó. *Földrajzi Értesítő* 1981/2-3. 319-336
- Beluszky Pál 1982: A kistalvokról- tárgyilagosan. *Városépítés* 1982. 20-26.
- Beluszky Pál 1985: A kistalvokról-településtudományi megközelítésben. In: Sükösd Ferenc (szerk.): *Az aprófalvak közéleté és iffúsága*. Kossuth. Budapest. 1985 72-91.
- Beluszky Pál 1988: Kényszerpálya vagy szabad mező? *A Falu* 1988/1. 21-24.
- Beluszky Pál 1999: Adalékok az alföldi városhálózat 1990 utáni változásaihoz. In: Csatári Bálint (főszerk.): *Alföldi Tanulmányok 1998-1999. -Nagyvárosok 17.kötet*. MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet. Nagyalföld Alapítvány. Békéscsaba. 30-51.
- Beluszky Pál 2000: A magyarországi településrendszer fejlődése. In Enyedi György (szerk.): *Magyarország az ezredfordulón: Magyarország településkörnyezete*. MTA. Budapest. 9--77.
- Beluszky Pál 2003: *Magyarország településföldrajza*. Dialóg Campus.Budapest.
- Beluszky Pál-Győri Róbert 2006: Ez a falu, város! (Avagy a városi rang adományozásának gyakorlata s következményei 1990 után). *Tér és Társadalom* 2006/2. 65-81.
- Beluszky Pál-Sikos Tamás 2007: *Változó falvaink-Magyarország falutípusai az ezredfordulón*. MTA Társadalomkutató Központ. Budapest
- Berend T. Iván 1985: Gazdaságpolitika az első ötéves terv megindításakor 1948-1950, In: Csató Tamás (szerk.): *Bevezetés a gazdaságtörténet irodalmába: Proszemináriumi szöveggyűjtemény*. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem. Budapest. 260-277.
- Berkovits György 1975: Változatok a szociográfiára. *Valóság* 1975/5. 45-61.
- Berta István 2016: Valóság tűzön-vízen át. Megismerési módszerek és filmkészítői attitűdök az 1970-es évek magyar dokumentumfilmjében. *Korall* 2016/65.szám 90-107.
- Bélteki Anna-Ráskó Jánosné 1966: Kisvárda és Mátészalka központi szerepköre és fejlettségi színvonala. *Megyei és Városi Statisztikai Értesítő* 1966/2. 52-69.
- Békés István 1975: *Pest megyei barangolások*. Kossuth. Budapest
- Bodrogi Tibor (szerk.) 1978: *Varsány-Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához*. Akadémiai. Budapest
- Bokor Ágnes 1985a: A modern szegénység: a depriváció. *Valóság* 1985/9. 26-34.
- Bokor Ágnes 1985b: *Depriváció és szegénység Rétegződés-modell vizsgálat*. VI. kötet. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete. Budapest

- Bokor Ágnes 1986: A depriváltak réteghelyzete és mobilitása. *Társadalomkutatás* 1986/2. 52-66.
- Bokor Ágnes 1987: *Szegénység a mai Magyarországon*. Magvető. Budapest
- Borai Ákos-Marosi Sándor-Szilárd Jenő 1974: *Az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet 1973.évi tevékenysége*. Földrajzi Értesítő 1974/1. 73-105.
- Boros Ferenc-Kovács Csaba-Kőszegi László 1973: A területfejlesztés hosszútávú koncepciója. *Közgazdasági Szemle* 1973/2. 138-157.
- Franka Tibor 1982: Munkahely. In: Boór Károly-Franka Tibor-Nagy György: *Alkohol, társadalom, munkahely. Alkohológiai kiskönyvtár 4. Medicina-Alkoholizmus Elleni Országos Bizottság*. Budapest.140-203.
- Bőhm Antal-Pál László 1978: Bejáró munkások társadalmunk szerkezetében. *Szociológia* 1978/3. 379-395.
- Bőhm Antal 1981: Vita a többoldalúan hátrányos helyzetű csoportokról. *Társadalmi Szemle* 1981/6. 100-109.
- Bőhm Antal-Pál László 1979: *Bejáró munkások- Egy sajátos réteg szociológiai jellemzése-Műhelytanulmány*). MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete. Budapest
- Bőhm Antal 1980: A társadalmi átrétegződés „alanyai”. *Társadalomtudományi Közlemények* 1980/3-4. 379-389.
- Bőhm Antal 1982: Rurálszociológiai kérdőjelek. *Társadalomtudományi Közlemények*. 1982/1. 127–137.
- Bőhm Antal 1983a: Helyzetkép az ingázókról. *Társadalmi Szemle* 1983/12. 38–46.
- Bőhm Antal 1983b: „Ingázó ország” - az ingázás előzményei hazánkban. *Szociológia* 1983/4. 433-443.
- Bőhm Antal 1983c: Recenzió. Andorka Rudolf: Társadalmi mobilitás Magyarországon. *Társadalmi Szemle* 1983/7.
- Bőhm Antal 1984: Tanácskozás az agglomerációs térségek fejlesztéséről. *Társadalomtudományi Közlemények* 1984/1. 169-172.
- Bőhm Antal 1985: Társadalmi struktúra, munkásosztály. *Társadalomtudományi Közlemények* 1985/1. 12-23.
- Bőhm Antal 1986: Falusi ingázók. *A Falu* 1986/4.
- Bőhm Antal 1997: *Ingázás tegnap és ma (Kutatási beszámoló)*. MTA Politikai Tudományok Intézete. Budapest

- Böhm Antal-Pál László 1985: *Társadalmunk ingázói – az ingázók társadalma*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Kossuth. Budapest
- Cs. Ládonyi Judit 1984: A Budapestre irányuló ingázás és területi vonatkozásainak vizsgálata. *Városi Közlekedés* 1984/ 4. 176-179.
- Csanádi György 1967: A közlekedés- és településtudomány fontosabb összefüggései, tekintettel a városi közlekedés fejlődési tendenciáira. *Településtudományi Közlemények* 20.
- Csányi László 1965: A Cinema 64. *Pergő Képek* 1965/3. 6-8.
- Cseh Gergő Bendegúz-Krauhulcsán Zsolt-Müller Rolf-Pór Edit (szerk.) 2004: *Zárt, bizalmas, számozott II. Irodalom-, sajtó- és tájékoztatáspolitiká*. Osiris. Budapest
- Czibalmos Béla 1972: A terület- és településfejlesztés helyzete és feladatai megyénkben. *Szabolcs–Szatmári Szemle* 1972/2. 1–14.
- Cservenyák László-Margócsy József (szerk.) 1970: *Szabolcs-Szatmár huszonöt éve*. Nyírségi Nyomdaipari Vállalat. Nyíregyháza.
- Cservenyák László-Mező András (szerk.) 1987: *Nyíregyháza története*. Nyíregyházi Könyvtár. Nyíregyháza
- Csoba Judit 1983: A bejárás és társadalmi háttere: Egy Szabolcs-Szatmár megyei kisközségben, Nyírvasváriban felvett interjúk alapján. In: *Studium: Marxizmus-leninizmus diákköri dolgozatok (14.)* 137-153.
- Csoba Judit 1985: Bejárók és érdekérvényesítés. In: *Studium: Marxizmus-leninizmus diákköri dolgozatok* 16. 95-118.
- Csoba Judit 1987a: *Két osztály határán. Kétlakosság, ingázás, bejárás Homokmégyen és a környező szállásokon*. Országos Közművelődési Központ. Budapest
- Csoba Judit 1987b: Ingázó falvak a Nyírségben. *A Falu* 1987/1. 92-96.
- Csoba Judit 1988: Homokmégyi ingázók. (Vázlat egy Kalocsa környéki falu katolikus társadalmáról). *Szociológia* 1988/1. 75-87.
- Darabosné Maczkó Beáta 2000: Kisvárda a két világháború közötti időszakban. In: Galambos Sándor- Kujbusné Megyei Éva (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei levéltári évkönyv. 14. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Önkormányzat Levéltára*. Nyíregyháza
- Daróczi Etelka 2002: A magyar városok és városkörnyékek népességének időbeni és keresztmetszeti vizsgálata 1870-1980 között In: Faragó Tamás (szerk.): *Szerkezetek, folyamatok, összefüggések- Demográfiai szöveggyűjtemény*. Új Mandátum. Budapest. 131-165.
- Darvas József 1969a: A térképen nem látható (Riport-dráma két részben). *Új Írás* 1969/1. 3-29.

- Darvas József 1969b: A térképen nem látható (Riportdráma két részben) *Új Írás* 1969/2. 21-40.
- Dömötör Ákos 1994: *A Hangony-völgyi bejáró munkások a hetvenes években: néprajzi változásvizsgálat*. A Herman Ottó Múzeum évkönyve.23. 373-392.
- Dömötör Ákos 1996: *Változásvizsgálatok a Hangony-völgyi bejárók anyagi kultúrájában: néprajzi vizsgálat*. In: Herman Ottó Múzeum évkönyve 33-34. 495-521.
- Dömötör Ákos 1997: *Az ipari termelés hatása a Hangony-völgyi emberre. Jelenkor- történeti és változásvizsgálat a hetvenes évek első felében Ózd környékén*. In: Herman Ottó Múzeum 35-36. 615-632.
- Ekler Dezső-Nagy Tibor 1986: A budapesti agglomeráció sajátos problémái. *Településtudományi Közlemények* 34. 73-88.
- Elek István 1985: A falu az utóbbi másfél évtized (1969-1983) szociográfiai irodalmában. *Alföld* 1985/8. 55-67.
- Ember Marianne 1980: Filmszociográfia-két fejezetben. Gulyás Gyula-Gulyás János: Van-nak változások. *Filmkultúra* 1980/2. 50-52.
- Enyedi György 1975: A magyar falu átalakulása. *Földrajzi Közlemények* 1975/2. 109-124.
- Enyedi György 1977: A falusi életkörülmények területi típusai Magyarországon. *Földrajzi Értesítő*. 1977/1. 67-85.
- Enyedi György 1978: Gazdaságpolitika és területi fejlődés. *Valóság* 1978/5. 36-45.
- Enyedi György 1980: *Falvaink sorsa*. Magvető. Budapest
- Enyedi György 1985: A magyar településhálózat átalakulása. *A falu*. 1985/1. 15–22.
- Enyedi György-Tamási Péter 1987: Népbetegségeink? - A társadalmi beilleszkedési zavarok anatómiájához. *Info-Társadalomtudomány* 1987/2. 3-7.
- Enyedi György 1989: Településformáló folyamatok és településpolitika Magyarországon. *Valóság* 1989/8. 62–72.
- Erdősi Ferenc 1982: Pécs munkaerő-vonzáskörzete s annak övezeti az inga-vándorforgalom alapján. In: Rechnitzer János (szerk.): *Vonzáskörzetek-agglomeráció I*. Akadémiai. Budapest. 67-88.
- É. Csaplár Katalin 1976: A munkásszállók művelődési helyzete, lehetőségei (Egy tapasztalatgyűjtés tanulságai) *Valóság* 1976/11. 92-101.
- Falussy Béla 1982: Az ingázás es az életmód összefüggései. *Szociológia* 1982/4., 535–558.

- Faragó László-Hrubi László 1984: A vonzaskörzetek gazdasági és közigazgatási kérdései. *Településfejlesztés* 1984/1. 61-64.
- Farkas Judit 2017: *Leválni a köldöksinóról. Ökofalvak Magyarországon*. PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék – L’Harmattan. Pécs–Budapest
- Fazekas Károly- Köllő János 1985: Munkaerőpiaci kampányok a hetvenes években. *Közgazdasági Szemle* 1985/5. 545-559.
- Fábián Lajos 2000: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kialakulása és földrajzi helyzete. In: Kovacsics József (szerk.): *Magyarország történeti statisztikai heységnevtára – 16.sz. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye*. KSH.Budapest. 2000
- Gregor Feindt 2018: Making and Unmaking Socialist Modernities: Seven Interventions into the Writing of Contemporary History on Central and Eastern Europe In: Petra Terhoveen (ed.): *Victimhood and Acknowledgement: The Other Side of Terrorism*, De Gruyter, Oldenburg. 133-154.
- Feitl István 2011: Tanácsrendszer, tanácsigazgatás, településfejlesztés 1956 után, In: Baráth Magdolna–Bánkuti Gábor–Rainer M. János (szerk.): *Megértő történelem. Tanulmányok a 60 éves Gyarmati György tiszteletére*. L’Harmattan. Budapest. 369–382.
- Ferge Zsuzsa 1986: *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből*. Magvető. Budapest
- Ferge Zsuzsa 1991: *Szociálpolitika és társadalom-Válogatás Ferger Zsuzsa tanulmányai-ból*. T-Twins Kiadó. Budapest
- Fekete István 1996: Verseny életre-halálra (avagy Harcunk az alkohol-világelsőségért). *Ezredvég* 1996/7. 62-70.
- Fekete Sándor 2001: *Deviancia és társadalom*. Comenius BT. Pécs
- Fél Edit-Hofer Tamás 2010: „Mi korrekt parasztok...”: *Hagyományos élet Átányon*. Korall, Budapest.
- Fleck Zoltán 2001: *Jogszolgáltató mechanizmusok az államszocializmusban: Totalitarizmus-elméletek és a magyarországi szocializmus*. Napvilág. Budapest
- Fodor Lászlóné 1976: A településhálózat változása és az iparfejlődés közti összefüggések. *Területrendezés* 1976/2. 77-84.
- Fónai Mihály-Fábián Gergely-Filepné Nagy Éva-Pénzes Mariann 2007: Szegénység, egészség és etnicitás: északkelet-magyarországi kutatások empirikus tapasztalatai. *Szociológiai Szemle* 2007/3-4. 53-81.
- Földes György 2018: *Évek és töréspontok- Gazdaság, politika, ideológia 1945 után*. Napvilág. Budapest

- Frisnyák Sándor 1970: Nyíregyháza gazdasági fejlődése (1945-1970). *Szabolcs-Szatmári Szemle* 1970/2. 51-57.
- Frisnyák Sándor 1982: Szabolcs-Szatmár megye településföldrajza. In: Vágvölgyi András (szerk.): *Demográfiai szociológiai füzetek: Településszerkezet és társadalmi mobilitás Szabolcs-Szatmár megyében*. TIT. Budapest.
- Frisnyák Sándor 1988: Szabolcs-Szatmár megye gazdaságilag elmaradott területei. In: *A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái*. MTA Regionális Kutatások Központja. Pécs. 1988 121-126.
- Frisnyák Zsuzsa 2001: *A magyarországi közlekedés krónikája 1750-2000*. MTA TTI. Budapest.
- Roland J. Fuchs-George J. Demko 1978: The Postwar Mobility Transition in Eastern Europe. *Geographical Review* 1978/2. 171-182.
- Galambos Sándor 2011: „Mert csak az önállóság, a szabadság hiányzik...” Nyíregyháza küzdelme a törvényhatósági jogért. In: Galambos Sándor-Kujbusné Mecsei Éva (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv 19*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár. Nyíregyháza. 265-292.
- Galasi Péter 1976: A községekben élő ipari-építőipari munkások mint a munkaerő sajátos csoportja. *Közgazdasági Szemle* 1976/3. 293-301.
- Galasi Péter-Sík Endre 1977: Adalékok a munkapiac elemzéséhez. *Közgazdasági Szemle* 1977/6. 661-670.
- Gábos András-Tóth István György 2000: A gyermekvállalás támogatásának gazdasági motívumai és hatásai. *Századvég- Új folyam* 2000/19. 77-114.
- Gáspár Roland 2018: Változó alkoholfogyasztási szokások és azok következményei a Kádár-korszakban In: Juhász József-Szvák Gyula(szerk.): *Tertium datur -Írások Krausz Tamás 70.születésnapjára*. Russica Pannonicana. Budapest. 214-226.
- Gelencsér Gábor 2002: *A Titanic zenekara. Stílusok és irányzatok a hetvenes évek magyar filmművészetében*. Osiris. Budapest
- Gelencsér Gábor 2014: *Az eredendő máshol-Magyar filmes szólamok*. Gondolat. Budapest.
- Gelencsér Gábor-Buglya Sándor-Jankovics Marcell-Lugossy László 2022: *Magyar filmek 1896-2021*. MMA Kiadó. Budapest
- Germuska Pál 2004: *Indusztria bővületében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok*. 1956-os Intézet. Budapest

- Germuska Pál 2012: Szocialista csoda? Magyar iparfejlesztési politika és gazdasági növekedés 1950–1975. *Századok* 2012/ 1.sz. 47-78.
- Gödöny József 1976: *A társadalmi-gazdasági fejlődés és a bűnözés*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest
- Gönczöl Katalin 1982: Hátrányos helyzet és bűnözés, *Nevelés és társadalom*. 1982/8. 61-72.
- Gönczöl Katalin 1988: Gazdaság-bűnözés-büntetőpolitika. *Valóság* 1988/10. 35-48.
- Gönczöl Katalin 1994: Devianciák, bűnözés és megelőzési stratégia. *Társadalmi Szemle* 1994/5. 44-54.
- Gönczöl Katalin 1977: A bűnelkövetés társadalmi reprodukciójának tényezői a családban. In: Illyés Sándor-Darvas Ágnes (szerk.): *Beilleszkedési zavarok-Szöveggyűjtemény II*. Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 199-212.
- Grasseli Miklós: A nyíregyházi Dohányferemntáló Vállalat megalakulása és fejlődése felszabadulástól napjainkig. In: Németh Péter (szerk.): *Ipari üzemtörténet. (Honismereti kutatások Szabolcs-Szatmárban 7. Jósa András Múzeum kiadványai 14.* Nyíregyháza. 1979
- Gulyás Mihály 1976: Csereháti aprófalvak. *Valóság* 1976/10. 49-61.
- Gusztin Rudolf 2018: Kultúrpolitika és diktatúra. *Magyar Zene* 2018/1. 102-115.
- Gyáni Gábor 1994: *A szociálpolitika múltja Magyarországon*. História Könyvtár-MTA Történettudományi Intézete. Budapest
- Gyekiczky Tamás 1986: *A munkafegyelem jogi szabályozásának társadalmi háttere az 1952-es év Magyarországon*. Dabasi Nyomda. Budapest
- Gyekiczky Tamás 1989: *A fegyelem csapdájában: munkafegyelmi kampányok társadalmi hatásának elemzése*. MTA Szociológiai Intézet. Budapest
- Gyuricsku Kálmán 1972: Nyíregyháza munkássága egy vizsgálat tükrében. *Szabolcs-Szatmári Szemle* 1972/4. 44-51.
- Gyürey Vera-Lencső László-Veress József (szerk.) 2007: *A magyar filmtörténet képeskönyve*. Osiris. Budapest
- Hajdú Zoltán 1982: Területrendezési törekvések a magyar földrajztudományban a két világháború között, *Földrajzi Közlemények: Új folyam.* 1982/2. 89-106.
- Hajdú Zoltán: Az első szocialista településhálózat-fejlesztési koncepció formálódása Magyarországon. *Tér és Társadalom* 1989/1.186–96.

- Hajdú Zoltán 1990: A településpolitika „szocialista” modelljének kialakítása Magyarországon (1941-1951). - In Tóth J. (szerk.): *Tér-idő-társadalom*. Pécs.157-169.
- Hajdú Zoltán 1992: Település- és településhálózat-fejlesztési politika Magyarországon az államszocializmus időszakában, *Földrajzi Közlemények* 1992/2. 29-37.
- Hajdú Zoltán 1993: Az terület- és településfejlesztés a két világháború között. In: *Település, gazdaság, igazgatás térben*. Pécs: MTA RKK. 19-33.
- Hajdú Zoltán 2001: Teleki Pál tájelméleti munkássága. *Földrajzi Közlemények* 2001/1–2. 51–63.
- Hajdú Zoltán 2001: *Magyarország közigazgatási földrajza*, Budapest-Pécs
- Hajnal Béla 1975: Szabolcs-Szatmár megye településhálózatának funkcionális vizsgálata. *Területi Statisztika* 1975/6. 619-640.
- Hajnal Béla 1979: Településhálózatunk változásai. *Szabolcs-Szatmári Szemle* 1979/3. 10-24.
- Hajnal Béla 1983: A napi ingázás főbb sajátosságai Szabolcs-Szatmár megyében. *Területi Statisztika* 1983/4. 656-667.
- Hajnal Béla 1984: Terület- és településfejlesztés. *Szabolcs-Szatmári Szemle* 1984/3. 29-41.
- Hajnal Béla 1985: A terület- és településfejlesztés helyzete napjainkban. A 80-as évek tapasztalatai. *Szabolcs-Szatmári Szemle* 1985/4. 10-17.
- Hajnal Béla 1988: A településfejlesztés és az ipar kapcsolatának néhány kérdése Szabolcs-Szatmár megyében. *Szabolcs-Szatmári Szemle* 1988/3., 257-264.
- Halminé Vissi Valéria-Novák Zoltán 1975: Kísérletek a vidéki városok agglomerációjának vizsgálatára Győr és Szombathely példáján. *Területi Statisztika* 1975/2. 130-140.
- Hankiss Elemér 1982: *Diagnózisok*. Magvető. Budapest
- Hankiss Elemér-Machin Róbert-Füstös László-Szokolczai Árpád 1982/1983: *Kényszerpályán? A magyar társadalom értékrendszerének alakulása 1930-1980*. MTA Értékszociológiai Műhely.
- Hankiss Elemér 1982/1983: Kényszerpályán? *Medvetánc* 1982/4.-1983/1. 3-16.
- Hantó Zsuzsa-Kárpáti Zoltán 1982: *Az agglomeráció-kutatás szociológiai módszeréről*. In: Rechnitzer János (szerk.): *Vonzáskörzetek-agglomerációk I. Akadémiai*. Budapest.139-166.

- Hantó Zsuzsa 1980: Település, urbanizáció, életmód. In: Tóth Tibor (szerk.): *Az MTA Dunántúli Tudományos Intézetének közleményei 27.- Tanulmányok a területi kutatások módszertanából.* 191-208.
- Harcza István 1979: A falvakban élők társadalmi rétegződése. *Ethnographia* 1979. 551-560.
- Havas Gábor- ifj. Schiffer Pál 1983: „A koncepciók születtek egymás után” II., *Kritika* 1983/4.28-30
- Hegedűs József-Tosics Iván 1982: Lakásosztály és lakáspolitikai-A budapesti lakáspiaci irányításának változásai az elmúlt három évtizedben I., *Mozgó Világ* 1982/9. 12-21.
- Hegedűs József-Tosics Iván 1982: Lakásosztály és lakáspolitikai-A budapesti lakáspiaci irányításának változásai az elmúlt három évtizedben II., *Mozgó Világ* 1982/10. 95-105.
- Hegedűs József-Tosics Iván 1983/1984: Lakásreform a nyolcvanas években. *Medvetánc.* 1983/4-1984/1.177-204.
- Hemzsel Ágota: Nyíregyháza története I. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 2010/4. 513-516.
- Héthy Lajos 1968: Áttekintés a magyarországi szociológiai kutatásokról. *Borsodi Szemle* 1968/2. 8-15.
- Hidas Zoltán (szerk.) 2016: *Ars sociologica-Vallomások a szociológiáról, mint hivatásról.* L'Harmattan-Könyvpont. Budapest.
- Hídvégi Márta 2022: The Hungarian Agricultural Miracle? Sovietization and Americanization in a Communist Country by Zsuzsanna Varga. *Historical Studies on Central Europe.* 2022/1. 304-307.
- Horváth Gergely Krisztián: „Szerepkör nélkül”: falvak a Kádár-kor településpolitikájában. In: Horváth Gergely Krisztián (szerk.) *Ellenszélben: a településpolitika és a falvak a kommunista diktatúra évtizedeiben.* ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Nemzeti Emlékezet Bizottsága. Budapest. 123-152.
- Horváth M. Tamás 2011: Mindig ígéret. Bibó István területi közigazgatás-politikai javaslatai. *Tér és Társadalom.* 2011/ 4.175-183.
- Horváth Sándor 2004: *A kapu és a határ: mindennapi Sztálinváros.* MTA TTI. Budapest.
- Horváth Sándor 2007: A lakás és a fürdő: a munkás- és szociálpolitika prototípusai az ötvenes években. *Múltunk* 2007/2. 31-49.
- Horváth Sándor 2012: *Két emelet boldogság? Mindennapi szociálpolitika Budapesten a Kádár-korban.* Napvilág. Budapest

- Huseby Éva Veronika 1985: Közösség és az identitás fenntartása Cserépfalun. *Etnographia* 1985 (198.). 139-141.
- Huszár István 1981: A hátrányos helyzetűek Magyarországon. *Társadalmi Szemle* 1981/6. 89-99.
- Illés Sándor 2002: Belföldi vándormozgalom a XX. század utolsó évtizedeiben. In: Faragó Tamás (szerk.) *Szerkezetek, folyamatok, összefüggések-Demográfiai szöveggyűjtemény*. Új Mandátum. Budapest. 245-280.
- Imre László – Magyar György – Szántó Tamás – Telek György (szerk.) 2015: *Fejezetek a Magyar Optikai Művek és utódai történetéből (1876–2015)*. MOM Emlékalapítvány. Budapest.
- Ism. 1977a: Az összehangolt településfejlesztés és közlekedésfejlesztési időszaki feladatai. *Településtudományi Közlemények* 26. 123-141.
- Ism. 1981b: Kórkép vagy körkép? (beszélgetés az alkoholizmus társadalmi vonatkozásairól és a tennivalókról). *Társadalmi Szemle* 1981/12. 83-108.
- Ism.1984: A 670-es évtized településhálózat- és településfejlődésének értéke és javaslatok a következő időszak fejlesztési irányelveire. *Településtudományi Közlemények* 32. 141-160.
- Ispán Ágota Lídia 2014: „Ha nem segítenek, Kádárnak írunk!” A Népi Ellenérzési Bizottsághoz írt közérdekű bejelentések és panaszlevelek. *Ethno-Lore: A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve*. 31. 145-200.
- Józan Péter 1988: Halandóságunk a nyolcvanas években. *Arat a magyar- Szociálpolitikai Értesítő és a Fejlődés különszáma*. (1988). 111-113.
- Józan Péter 2002: A halandóság alapirányzata a 20.században, és az ezredforduló halálzási viszonyai Magyarországon. *Magyar Tudomány*. 2002/4. (109.kötet- Új folyam 47. kötet. 419-439.
- Juhász Pál-Veér András 1977: Alkoholfogyasztás és idült alkoholizmus egy kis magyar falu közösségében. *Szociológia*. 1977/3. 383-390.
- Juhász Pál 1980: A neurózis és az alkoholizmus néhány szociológiai vonatkozása. *Szociológia* 1980/1. 69-80.
- Juhász Pál 1983: Az agrárértelmiség szerepe és a mezőgazdasági szövetkezetek. *Medvetánc* 1982/4. 1983/1. 191-224.
- Juhász Pál 1986/1987: Mai képünk a parasztságról és a falusi társadalom néhány jellegzetességéről. *Medvetánc*. 1986/4. 1987/1. 5-19.

- Juhász Pál 1988: A településfejlesztési koncepció és a faluosztályok elmélete. *Tér és Társadalom* 1988/2. 3–18.
- Kalmár Melinda 1998: *Ennivaló és hozomány-A kora kádárizmus ideológiája*. Magvető. Budapest
- Kalmár Melinda 2004: Az optimalizálás kísérlete- reformmodell a kultúrában (1965-1973) In: „*Hatvanas évek*” *Magyarországon-tanulmányok*. 1956-os Intézet. Budapest. 161-197.
- Keller Márkus 2012: *Indokolt lakásszükséglet- A lakáspolitiká az 1950-es években*. Talentum sorozat 14. (szerk. Kulcsár Szabó Ernő- Sonkoly Gábor) ELTE-Eötvös Kiadó. Budapest.
- Keller Márkus 2017: *Szocialista lakhatás? A lakáskérdés az 1950-es években Magyarországon*. L'Harmattan-OSZK. Budapest
- Kemény István 1972: A munkásosztály rétegződése. *Szociológia* 1972/1. 36-48.
- Kemény István 1990: *Velük nevelkedett a gép – Szociológiai tanulmányok*. VITA. Budapest.
- Kerekes Imre 1982: *Szabolcs-Szatmár megyei közutak története*. KPM Közúti Igazgatóság. Nyíregyháza.
- Kerülő Judit 1991: Szociálpolitikáról egy nyomornegyed kapcsán. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 1991/4. 459-473.
- Király Tibor 1985: A bűnözés megelőzése. *Magyar Tudomány* 1985/5. 329-334.
- Kiscsatári Marianna 2017: Fénnel írott munkásmúlt. A munkásság fényképes megörökítése a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében. *Múltunk* 2017/2. 53-70.
- Kiss András 2015: „*Mi mindig elfelejtjük, hogy még nem vagyunk gyár*”. A Csepeli Autógyár és munkásvilága az 1950-es években. *Korall* 61. 2015 90-110.
- Kiss András 2018: „*Robbanjon fel a pártház!*” A Csepeli Autógyár fegyelmi ügyeinek vizsgálata (1950-1961). *Korall* 71. 2018. 124-148.
- Kiss László 2001: Állóvízi vihar. *Valóság* 2001/9. 65-74.
- Kisörsi Zsófia 2014: „*Engem nem érdekelt a párt, mi mentünk ki a hegyre dolgozni*”. Falusi származású tűzönők a szombathelyi cipőgyárban. I.rész *Vasi Szemle* 2014/5. 600-610.
- Kisörsi Zsófia 2017: Félúton. A Szombathelyi Cipőgyár ingázói az 1960-as években. In: Bartha Eszter- Bezsenyi Tamás (szerk.): *Egy másik Kelet-Európa. Munkás- és társadalomtörténeti tanulmányok Mark Pittaway emlékére*. ELTE BTK Kelet-Európa története Tanszék. Budapest. 2017. 131-158.

- Kisörsi Zsófia 2019: Érzelmek, ingázók, karikatúrák Ludas Matyi. In: *Az érzelmek története-Rendi társadalom-polgári társadalom (31.) A Hajnal István Kör- Társadalomtörténeti Egyesület 2017. évi gyöngyösi konferenciájának tanulmánykötete*. Hajnal István Kör-Társadalomtörténeti Egyesület. Budapest. 2019. 453-477.
- Kisörsi Zsófia 2021a: *Az államszocializmus ingázóinak társadalmi helyzete és megítélése Vas megyében /1960-1990/ Doktori disszertáció*. ELTE Bölcsészettudományi Kar. Budapest. (<https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/61852>.-Letöltés: 2024.06.29.)
- Kisörsi Zsófia 2021b: A vándormadártoposz vizsgálata: az ingázó munkások felmondása és elbocsájtása Vas megyében a hatvanas években. In: Tóth Pál Péter és mtsai. (szerk.): *Rézler Gyula szellemi öröksége*. Kronosz. Pécs.149-167.
- Kiss Attila 1990: *A népesség regionális mozgásának néhány sajátossága Ausztriában*. Földrajzi Közlemények 1990/3-4. 139-148.
- Kiss Ferenc 1969: Darvas József: A térképen nem található. *Kortárs* 1969/5. 831-833.
- Kohut Tamás 2008: „Erkölcsei téren ma már a szállókon rend van”. Mindennapi élet a szocialista korszak munkásszállásain. *Korall* 2008/32. 60–77.
- Kolosi Tamás-Papp Zsolt-Gombár Csaba- Pál László-Bara János 1979: A társadalmi egyenlőtlenség tudati tükröződése és az ezzel kapcsolatos értékorientációk. In: P. Kálmán Katalin (szerk.): *Rétegződés, mobilitás, egyenlőtlenség*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet. Budapest. 1979. 297-374.
- Kolosi Tamás 1980: Új tendenciák a társadalmi szerkezet fejlődésében. *Valóság* 1980/3. 38-50.
- Kolosi Tamás 1983: *Struktúra és egyenlőtlenség*. Kossuth. Budapest
- Kolosi Tamás 1984a: Státuszcsoportok Magyarországon. *Társadalomkutatás* 1984/1.21-41.
- Kolosi Tamás 1984b: *Státusz és réteg. Műhelytanulmány- Rétegződés-modell vizsgálat III*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete. Budapest
- Kolosi Tamás 1987: *Tagolt társadalom*. Gondolat. Budapest
- Kolosi Tamás 1988: Társadalmi struktúra, rétegződés, státus. *Társadalomtudományi Közlemények* 1988/1. 5-17.
- Koltai Ágnes 1980: A filmszociográfia vonzásában-Beszélgetés Gulyás Gyulával és Gulyás Jánossal. *Fimvilág* 1980/9. 9-11.
- Koltai Gábor 2018: *Akik a „Párt” ellen vétekettek. Pártfegyelmi eljárások Budapesten az MDP időszakában, 1948-1956*. Korall. Budapest

- Konrád György – Szelényi Iván 1971: A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai. *Valóság* 1971/12.19–35.
- Kondor Attila Csaba 2013: *Iparpolitika és Budapest a Kádár-korszakban. „A mechanizmus folytogat minket”*. Napvilág. Budapest
- Kopp Mária- Skrabski Árpád 1992: *Magyar lelkiállapot*. Végeken Alapítvány. Budapest
- Kopp Mária- Skrabski Árpád- Lőke János-Szedmák Sándor: A magyar lelkiállapot az átalakuló társadalomban, *Századvég Új folyam* (2.szám) 1996
- Piotr Korcelli 2005: *The Urban System of Poland*. Built Environment 2005/2. 133-142.
- Kovács Ferenc 1985: A magyar munkásosztály helyzete, rétegződése. *Társadalmi Szemle* 1985/8-9. 24-37.
- Kovács Katalin 1990: A kényszerítés kényszere: az alkoholizmus kezelése Nagyfán és Nagyfa nélkül. *Esély* 1990/5. 22-31.
- Kovács Zoltán 1990: A határ menti területek központhálózatának átalakulása az első világháború utántól napjainkig. *Földrajzi Közlemények* 1990/1-2., 3-16.
- Kovács Imre 1988: Polgárosodás, középrétegződés. *Szociológia* 1988/2. 153-184.
- Kókai Sándor 2003: Nyíregyháza közlekedésföldrajzi jellemzői, sajátosságai a második világháborútól napjainkig. In: Frisnyák Sándor (szerk.): *Nyíregyháza- Előadás a város új-játelepítésének 250. évfordulóján*. Nyíregyházi Főiskola. Nyíregyháza. 191-206.
- Kókai Sándor 2004: Nyíregyháza gazdasági-társadalmi fejlődése 1960-tól napjainkig. *Földrajzi Közlemények* 2004/1-4. 113-125.
- Körner Zsuzsa- Nagy Márta 2006: *Az európai és a magyar telepszerű lakásépítés története 1945-től napjainkig*. Terc. Budapest
- Körtély Sándor 1974: Szabolcs-Szatmár megye fejlesztésének főbb problémái. *Szabolcs-Szatmári Szemle* 1974/1. 1-8.
- Körtély Sándor 1981: Szabolcs-Szatmár megye ipari növekedése 1958-1978 között. *Földrajzi Közlemények* 1981/4. 359-369.
- Kőszegfalvi György 1980: A magyarországi településrendszer strukturális átalakulásának sajátossága. *Településtudományi Közlemények* 29. 1980. 5-15.
- Kőszegfalvi György 1985a: A vonzaskörzetek településfejlesztési kérdései. In: Faragó László-Hrubi László (szerk.): *A vonzaskörzetek gazdasági és közigazgatási kérdései*. Somogy Megyei Nyomdaipari Vállalat. Pécs. 37-46.
- Kőszegfalvi György 1985b: *Településfejlesztés, településpolitika*. Akadémiai. Budapest

Kőszegfalvi György 1994: A településfejlődés új feltételei. *Tér és Társadalom*. 1994/3–4. 49–62.

Kőszegfalvi György 2006: Agglomerálódási folyamatok Magyarországon. In: Csapó Tamás-Kocsis Zsolt (szerk.) *Agglomerációk és szuburbanizálódás Magyarországon*. Savaria University Press. Agglomerációk és szuburbanizálódás Magyarországon. 91-112.

Kőszegfalvi György 2009: Törekvések a magyarországi településrendszer tudatos fejlesztésére. *Területi Statisztika* 2009/6. 571–584.

Krémer Balázs 1987: A vállalati szociálpolitika, In: *Ferge Zsuzsa-Várnai Gyöngyi (szerk.): Szociálpolitika ma és holnap*. Kossuth. Budapest.165-185.

Krémer Balázs: *Bevezetés a szociálpolitikába*. Napvilág. Budapest. 2009

Kopp Mária-Skrabski Árpád 1988: A neurózis szempontjából különösen veszélyeztetett társadalmi csoportok. In: Münnich Iván (szerk.): *Tanulmányok a társadalmi beilleszkedési zavarokról*. Kossuth. Budapest. 143-168.

Kuknyó János-Sallai József 1993: Közoktatás. In: Cserenyák László (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája. I. kötet Történelem és kultúra*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat. Nyíregyháza. 1993

Kulcsár Viktor (szerk.) 1976: *A változó falu*. Gondolat. Budapest

Ladányi János 1977: Községekben élő munkások. *Szociológia* 1977/1. 28-41.

Ladányi János-Szelényi Iván 1997: Szuburbanizáció és gettósodás. *Kritika* 1997/7. 4-12.

Ladányi János-Szelényi Iván 2001: Van -e értelme az underclass kategória használatának? *Beszélő* 2001/11. 94-98.

Ladányi János-Szelényi Iván 2004: *A kirekesztettség változó formái. Közép- és délkelet európai romák történeti és összehasonlító szociológiai vizsgálata*. Napvilág. Budapest. 2004.

Ladányi János-Szelényi Iván 2005: Az újrakörzetesítés társadalmi ára. *Kritika* 2005/ 1. 2-5.

Ladányi János 2010: *Egyenlőtlenségek, redistribúció, szociálpolitika- Válogatott tanulmányok (1974-2010)*. Új Mandátum. Budapest

Ladányi János 2012: *Leselejtezettek: a kirekesztett népesség társadalom – és térszerkezeti elhelyezkedésének alakulása Magyarországon a piacgazdaság átmeneti időszakában*. L'Harmattan. Budapest

Laki László 1988: *Az alacsony iskolázottság újratermelődésének társadalmi körülményei Magyarországon*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete. Budapest

- Ernst Langthaler 2021: The Hungarian Agricultural Miracle? Sovietization and Americanization in a Communist Country by Zsuzsanna Varga, Frank T. Zsigó. *Hungarian Historical Review*. 2021/4. 823-825.
- Lapsánszky István-Szabadi Farkas 1987: Gazdaságilag elmaradott térségek tömegközlekedése. *Közlekedéstudományi Szemle* 1987/12. 549-553.
- Láng Katalin 1985: Egyenlőtlenség a munkásszállón. *Szakszervezeti Szemle* 1985/6. 34-39.
- Láng Katalin-Nyilas György 1987: Ideiglenes állandóság. Tanulmány a munkásszállókon élők életkörülményeiről és rétegződéséről. In: Utasi Ágnes (szerk.): *Rétegződés-modell vizsgálat VIII. Peremhelyzetek*. Társadalomtudományi Intézet Budapest. 33-100.
- Lászlófi Viola 2020: Aranykettecek az államszocialista Magyarországon: a munkaterápia intézményesítése 1952 és 1965 között. *Atelier 30: műhelytanulmányok*. Atelier. Budapest. 73-97.
- Lencsés Ferenc 1978: Az ingázásról. *Valóság* 1978/12. 89-97.
- Lencsés Ferenc 1982: *Mezőgazdasági idénymunkások a negyvenes években*. Akadémiai. Budapest
- Lencsés Ferenc 1986: A napi ingázás negyedszázada (1960-1984). *Társadalomkutatás* 1986/3-4 50-68.
- Leda Papastefaniki-Nikos Potamianos (ed.) 2021: *Semi-periphery. Southern Europe, 19th-20th centuries*. De Gruyter. Oldennurg.
- Levendel László 1982: Mit tehetünk az alkoholizmus elleni eredményes küzdelemért? *Társadalmi Szemle* 1982/7. 94-99.
- Levendel László 1992: Az ivási szokások alakulása a változó társadalomban. *Társadalmi Szemle* 1992/6. 60-67.
- Majoros József: Darvas József 1971: A térképen nem látható. *Társadalmi Szemle* 1971/8-9. 131-132.
- Majtényi György 2010: *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban*. Nyitott Könyvműhely. Budapest
- Majtényi György 2018: *Egy forint a krumplis lángos. A Kádár-kor társadalma*. Libri. Budapest.
- Marjanek Károly 1977: A vállalatok szociális fejlesztési feladatainak közös megoldása. *Szakszervezeti Szemle* 1977/3. 49-54.

- Mark Pittaway 2008: Visszavonulás a kollektív tiltakozástól- Háztartás, nemek, munka és népi tiltakozás a sztálinista Magyarországon. *Eszmélet* (77.) 2008, 26-49.
- Mark Pittaway 2002: The reproduction of hierarchy: skill, working-class, culture and the state in early socialist Hungary, *Journal of Modern History* 2002/4. 737-769.
- Márkus István 1973: Az utóparasztság arcképéhez. *Szociológia* 1973/1. 56-67.
- Mányoki Endre: Tiszaeszlári Skarbit András. *Fotó* 1988/11. 488-497.
- Máté György: Átány. *Honismeret* 2009/4. 93-95.
- Megyesi Boldizsár 2020: Polgárosodásvita három évtized távlatából: áttekintés a mai mezőgazdasági üzemek tulajdonosainak társadalmi hátteréről Magyarországon. *Korunk* 2020/4., 54-65.
- Mezey Barna (szerk.) 2000: *A magyar jogtörténet forrásai-Szemelvénygyűjtemény*. Osiris. Budapest
- Mészáros Károly 1972: A vasúti személyszállítás színvonala. *Közlekedéstudományi Közlemények* 1972/9. 385-396.
- Mocsár Gábor 1967: *Nálunk vidéken*. Kossuth. Budapest
- Molnár János 1970: A városi közlekedéspolitikai célkitűzések megvalósulásának negyedszázada hazánkban. *Városi Közlekedés* 1970/1. 4-10.
- Molnár Ernő 2013: Egy zsugorodó iparág újrapozicionálásának kérdőjelei: Magyarország cipőgyártása a rendszerváltás után. *Tér és Társadalom* 2013/4. 95-113.
- Molnár László: Társadalomszemlélet és irodalmi szociográfia. *Alföld* 1965/5. 42-49.
- Jiří Musil 1980: Urbanization in Socialist Countries. *International Journal of Sociology*. Summer - Fall, 1980, Vol. 10, No. 2/3.
- Münnich Iván 1994a: A társadalmi önismeret igénye. In: Münnich Iván (szerk.): *Devianciák Magyarországon*. Közélet. Budapest. 8-11.
- Münnich Iván 1994b: A deviáns viselkedésforma alakulása Magyarországon: rövid statisztikai áttekintés. In: Münnich Iván (szerk.): *Devianciák Magyarországon*. Közélet. Budapest. 1994. 16-31.
- Nagy László János 1963: Bátran, szenvedéllyel, színvonalasan (Gaál István és Sára Sándor filmjeiről), *Alföld* 1963/4., 68-71.
- Nemes Attila László 2013: „A nagy vörös óriás föl fog robbanni” - Az implikaturák, mint a politikai humor kellékei Hofi Géza szilveszteri műsoraiban. In: Vargha Katalin-T. Litovkina Anna-Barta Zsuzsanna (szerk.): *Sokszínű humor. A III. Magyar Interdiszciplináris*

- Humorkonferencia előadásai-Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 151.* Tinta. ELTE Bölcsészettudományi Kar. Magyar Szemiotikai Társaság. Budapest. 35-49.
- Nyitrai Endre 2015: A szervezett bűnözés története, *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)* 2015 /43-46.szám. 47-62.
- Ö. Kovács József 2015: *Vidéki Magyarország (1945-1970) Dokumentumok földről, hatalomról, emberi sorsokról.* Balassi-Korall. BudapestÖrkény István: A társadalmi mobilitás történeti perspektívái. *Valóság* 1989/4. 20-34.
- P. Szabó Ernő 1989: A vendégmunkás *Fotóművészet* 1989/1. 22-27.
- Papp Zsolt 1986: Gyújtópontban: Jegyzetek egy munkaértekezletről- („Érték, értékkonfliktus, társadalmi változás”). *Jel-Kép* 1986/1.19-28.
- Pálné Kovács Ilona 2011 Magyary Zoltán és a magyar közigazgatás, *Tér és Társadalom* 2011/3. 173-179.
- Palotás Zoltán 1968: Gondolatok a lakóhely és a munkahely távolodásának problematikájáról, *Földrajzi Értesítő* 1968/2. 257-279.
- Pauler Zsolt 2001: Szociális jogok érvényesülése az alkoholisták körében. *Szociális Munka* 2001/3. 216-227.
- Perczel Károly-Gerle György 1966: *Regionális tervezés és a magyar településhálózat.* Akadémiai. Budapest.
- Perczel Károly 1982: A falvak helye a településhálózatban, a falusi funkciók alakulása. *Településtudományi Közlemények* 31. 1982 28-48.
- Polyák Petra 2017: Társadalmi bíróságok a felsőoktatásban az ötvenes évek elején. In: Kovács Janka-Kökényessy Zsófia-László Viola (szerk.): *A normán innen és túl.* Budapest. 79-94.
- Posta Gyula 1966: *Társadalmi bíróságok gyakorlata.* Táncsics. Budapest. 1966
- Pócsik Andrea 2013: Én, Cséplő György. Schiffer Pál dokumentumfilmjei és a Cséplő Gyuri, Új Apertúra, 2013 tavasz, (<https://www.apertura.hu/2013/tavasz/pocsik-en-cseplo-gyorgy-schiffer-pal-dokumentumfilmjei-es-a-cseplo-gyuri/> - Letöltés: 2024.06.29.)
- Rainer M János 2011: *Bevezetés a kádárizmusba.* L'Harmattan. Budapest
- Rankli Károly 1983: A kerékpáros közlekedés helyzete és fejlesztési lehetőségei Szabolcs-Szatmár megye egyes városaiban. *Városi Közlekedés* 1983/5. 278-282.
- Rácz Attila 1972: *Az igazságszolgáltatási szervezet egysége és differenciálódása.* Akadémiai. Budapest.

- Rechnitzer János 2004: A területi tervezés rövid története 1990-ig. In: Csizmady Adrienne-Husz Ildikó (szerk.): *Település- és városszociológia: szöveggyűjtemény*. Gondolat. Budapest. 209–221.
- Rechnitzer János-Smahó Melinda 2011: *Területi politika*. Akadémiai. Budapest
- Rehák Géza: 2011 *Turizmuspolitika Magyarországon különös tekintettel a Kádár-korszak első tíz évére*. Doktori disszertáció, Debreceni Egyetem. Debrecen (<https://dea.lib.unideb.hu/items/94c3969a-d8c9-40a5-b82d-7dd10398888d> - Letöltés:2024.07.05.)
- Reszler Gábor 2002: Nyíregyháza fejlődésének főbb szakaszai és fordulópontjai az 1753-as újjáépítéstől a XX. század végéig. In: Frisnyák Sándor (szerk.): *A Nyírség és a Felső-Tisza-vidék történeti földrajza*. Nyíregyháza. 163-175.
- Ripp Zoltán 2012: Volt-e kádárizmus? Ideológia és praxis. In: Földes György-Miskovits Miklós: *Kádár János és a XX. századi magyar történelem-Politikatörténeti füzetek*. Napvilág. Budapest. 2012. 43-68.
- Róbert Péter 1986: Társadalmi mobilitás-státuszmobilitás. *Szociológia* 1986/1-2. 111-142.
- Róbert Péter 1987: Mobilitás és reprodukciós folyamatok a magyar társadalomban. *Valóság* 1987/10. 37-46.
- Saslics Elemér 1987: A közlekedés fejlesztésének a településfejlesztéssel való összhangja, különös tekintettel a menetrendszerű helyközi autóbusz-közlekedésre. *Közlekedéstudományi Szemle* 1987/3. 93-104.
- Schenker László 1982: A Taurus Gumiipari Vállalat munkapszichológiai-munkaszociológiai tevékenysége. *Magyar Pszichológiai Szemle* 3.sz. 1982, 319-328
- ifj. Schiffer Pál 1982: Csak egy ágy. Vázlatok egy munkásszálló lakóiról. *Kritika* 1982/2. 25-28.
- Seregi István 1977: A szakszervezeti könyvtárak a munkások művelődéséért. *Szabolcs-Szatmári Szemle* 1977/2. 38–44.
- Sipos Gyula 1985: Gyűrűfű – 1973. In: Radics József (szerk.): *Falusi Magyarország-Anatólógia*. Mezőgazdasági. Budapest. 447-453.
- Simek Zsófia-Fekete János 1994: *Az alkoholológia megújításáért I.- Az alkoholizmus- és gyógyítása* (Alkoholológiai füzetek 25.) Országos Alkoholológiai Intézet. Budapest
- Süli-Zakar István 1992: Az államhatár társadalmi-gazdasági fejlődését akadályozó hatásának vizsgálata ÉK-Magyarország határ menti területein. *Földrajzi Értesítő* 1992/1-2. 45-56.

Szabó András 1971: A bűnözés alakulásának előrejelzése (Prognózis). *Gazdaság és Jogtudomány- Az MTA Gazdaság- és Jogtudományi Osztályának közleményei 5. kötet.* 1971/3-4. 385-398.

Szabó András 1980: *Bűnözés-ember-társadalom.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1980

Szabó András 1999: Társadalmi zavarok, devianciák, erőszak és bűnözés és a társadalomtudományok válaszai. In: Beck-Glatz-Hámori-Ritoók (szerk.): *Akadémiai Műhely-Közgyűlési előadások I. kötet.* MTA. Budapest. 1999 557-566.

Szabó Attila: A trianoni Magyarország „kultúrgeográfiai” térképe *Földrajzi Értesítő* 2008/3-4. 435-450.

Szalkai Gábor 2008: *A közúti forgalom változása Magyarországon /1869-2006/.* Doktori disszertáció. Eötvös Lóránd Tudományegyetem. Regionális Tudományi Tanszék. Budapest. 2008. (http://teo.elte.hu/minosites/ertekezes2008/szalkai_g.pdf- Letöltés: 2024.04.12.)

Szászi Ferenc 1989: A birtokviszonyok Szabolcs megyében a XIX. század végétől a második világháborúig. (1867-1941). In: *Helytörténeti tanulmányok-Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei levéltári évkönyv 7.* Nyíregyháza. 1989

Szászi Ferenc 1994: *Gazdasági-társadalmi viszonyok Szabolcs, Szatmár és Bereg megyékben 1890-1944.* Stúdium. Nyíregyháza

Szászi Ferenc 2003: Szabolcs-Szatmár megye népességének belső vándorlása (1949-1960). *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv* 2003/16. 157-186.

Szerafinné Szabolcsi Ágnes 2005: Szabolcs vármegye és Nyíregyháza a Horthy-korszakban: kulturális élet- könyvtári környezet. *Történeti tanulmányok* 13. 169 -191.

Szigethy Gábor 1969: Útkeresés (Darvas József: A térképen nem látható) *Kritika* 1969/3. 3-7.

Szilágyi Imre 1974: Szabolcs-Szatmár munkaerő és foglalkoztatási helyzete. *Szabolcs-Szatmári Szemle* 1974/2. 1-26. 1-16.

Szilágyi Imre 1978: Szabolcs-Szatmár megye településhálózatának fejlődése az 1966-1976. években. *Szabolcs-Szatmári Szemle* 1978/1. 19-41.

Szilágyi Imre 1984: Az aktív korú népesség gazdasági és társadalmi helyzetének alakulása /1960-1983/. *Szabolcs-Szatmári Szemle* 1984/2.

Szelényi Iván 1990: *Városi társadalmi egyenlőtlenségek.* Akadémiai. Budapest

Szelényi Iván 1969: *Az új lakótelepek szociológiai problémái.* Akadémiai. Budapest

- Szelényi Iván- Machin Róbert 1988: Megszakított polgárosodás. *Szociológia* 1988/2. 121-152.
- Sütő Anna-Deák Sándorné- dr. Szabó Ferenc 1980: *Szállás-otthon, A tanácsi vállalatok munkásszállásainak helyzete. A közművelődési tevékenység feltételei, gyakorlata a munkásszállásokon.* Budapest
- Szászi Ferenc-Vinnai Győző 1993: A Horthy-korszak (1919-1944). In: Cservényák László (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája.* Szabolcs-Szatmár Bereg megye Önkormányzata. Nyíregyháza.
- Szászi Ferenc 1994: *Gazdasági-társadalmi viszonyok fő jellemzői Szabolcs, Szatmár és Bereg megyékben 1890-1944.* Stúdium. Nyíregyháza
- Szűcs Lászlóné- Siska Katalin 1991: Bűnös esetek. *Szabolcs-Szatmári Szemle* 1991. Különszám (*Bűn-bűnözés-börtönirodalom*) 52-60.
- Szűcs Zoltán 2000: Az intézetek, intézeti háztartások összeírása. *Statisztikai Szemle* 2000/10-11. 854-872.
- Szűts István Gergely 2018: Munkaerő- és munkafegyelmi problémák a Közép-Dunántúli Szénbányászati Trösztnél 1952-1954 között. In: Horváth Gergely Krisztián (szerk.). *Vakvágány- A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években.* I. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont-Nemzeti Emlékezet Bizottsága. Budapest. 223-246.
- T. Kiss Tamás 2010: A társadalmi valóság vonzásában. *Zempléni Múzsza* 2010/2. 18-27.
- Takács Péter 1992: Mátészalka története 1850-től 1945-ig. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Mátészalka története.* Ethnica. Debrecen. 181-242.
- Takács Péter 1994: Község városi szerepkörben. Mátészalka a megyeszékhely. *Limes* 2004/3.
- Takács Róbert 2011: *Politika újságírás a Kádár-korban. Hatalom és újságírás viszonya, 1958-1988.* Napvilág. Budapest
- Takács Róbert (szerk.) 2013: *Kérdések és válaszok a Kádár-korról.* Napvilág. Budapest.
- Tar Sándor 1981: *A 6714-es személy.* Magvető. Budapest
- Takács Tibor 2006: Városfejlesztés Nyíregyházán. Elképzelések és a gyakorlat a 20.század első felében. In.: Galambos Sándor-Kujbuszné Mecsei Éva (szerk.) :*Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv. 17.* Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár. Nyíregyháza. 173-190.
- Tatai Zoltán 1965: Szabolcs-Szatmár megye iparosításának problémája. *Földrajzi Közlemények.* 1965., 134-140.

- Tatai Zoltán 1976: Az iparilag elmaradott mezőgazdasági jellegű területek iparosítása In: Enyedi György (szerk.) *A magyar népgazdaság fejlődésének területi problémái. Emlékkötet Markos György 70. születésnapja alkalmából.* Akadémiai. Budapest. 80-111.
- Tatai Zoltán 1968: Szabolcs ipari fejlesztése. *Gazdaság* 1968/4. 59-68.
- Tatai Zoltán 1981: A magyar ipar területi struktúrájának átalakulása. *Közgazdasági Szemle* 1981/2. 172–191.
- Tatai Zoltán 1984: *Iparunk területi szerkezetének átalakítása.* Kossuth. Budapest
- Tomka Béla 2003: *Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában.* Századvég. Budapest.
- Tomka Béla 2015: *Szociálpolitika: Fejlődések, formák, összehasonlítások.* Orisis. Budapest.
- Tosics Iván 1986: Lakossági reagálás az 1970-es évek településpolitikájára (egy aprófalvaskörzet alapján). *Szociológia* 1986/3-4. 467-486.
- Tóth Eszter Zsófia 2008: A fekete vonat, Cséplő Gyuri, A pártfogolt – ingázók a dokumentumfilmekben. *Eszmélet* 77. 2008. 50-76.
- Tóth Péter Pál 2017: *A Gulyás-testvérek.* MMA. Budapest
- Turáni József 1972: A városok helye és szerepe a településhálózatban. *Területi Statisztika* 1972/1. 1-17.
- Turáni József 1977a: A város és vonzaskörzetének kapcsolata a munkaerőmozgás tükrében. *Területi Statisztika* 1977/4. 357-374.
- Turáni József 1977b: Szombathely és vonzaskörzetének kapcsolatai a munkaerőmozgás tükrében. *Vasi Szemle* 1977/3. 321-340.
- Tuza Tibor 1972: Sárkányhúzóknak unokái-Részletek Csökmű község szociográfiájából. *Alföld* 1972/5. 55-72.
- Ujváry Zoltán (szerk.) 1992: *Mátészalka története.* Ethnica. Debrecen
- Valuch Tibor 2001: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Osiris. Budapest.
- Valuch Tibor 2003: A történeti parasztság változásai az 1960-as években, *Századvég, Új folyam*, 2003 27.szám, 3-29.
- Valuch Tibor 2006: *Metszetek-Válogatott tanulmányok.* Argumentum-1956-os Intézet. Budapest
- Valuch Tibor 2009: Hétköznapok a hatvanas évek Budapestjén. In: Feitl István (szerk.): *Budapest az 1960-as években.* Napvilág. Budapest

- Valuch Tibor 2020: *Mindennapi történeteink-Válogatott társadalomtörténeti tanulmányok*. Kronosz. Pécs
- Varga Dávid 1982: Magukra hagyott falvak. *Forrás* 1982/4. 28-33.
- Varga Zsuzsanna 2012a: Fél lábbal a földön, fél lábbal az iparban (A kétlakiakról szóló diskurzus főbb fordulópontjai az államszocializmus időszakában). In: *Határokon túl. Tanulmánykötet Mark Pittaway (1971-2010) emlékére*. Szerk.: Bartha Eszter – Varga Zsuzsanna. Budapest, L' Harmattan Kiadó – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 2012. 93-10
- Varga Zsuzsanna 2012b: Mit ér a munkás, ha paraszt is? A falusi munkásság és a hatalom a Kádár-korszakban. *Korall* 13.(49) 37-57.
- Varga Zsuzsanna 2021a: *The Hungarian Agricultural Miracle? Sovietization and Americanization in a Communist Country*. (Ford. Frank T. Zsigó) Lanham-Boulder-London-New York.
- Varga Zsuzsanna 2021b: *A magyar parasztság esete a szovjet kolhózzal*. L'Harmattan. Budapest.
- Vasárus Gábor László-Makra Zsófia 2015: Az agglomeráció lehatárolásának néhány kérdése Győr példáján keresztül. *Településföldrajzi Tanulmányok* 2015/1. 96-108.
- Vasvári Zoltán 1993: Homokmégyi tanulmányok 1-7. *Etnographia* 1993 (104.évfolyam).715-716
- Vass Henrik (szerk.) 1978: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai* (1963-1966). Kossuth. Budapest
- Vass Henrik-Ságvári Ágnes (szerk.) 1973: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai* (1956-1962) Kossuth. Budapest
- Vágvölgyi András 1980: A falusi életkörülmények differenciáltságát befolyásoló tényezők. *Szociológia* 1980/3-4. 379-389
- Veres Sándor 1979: A munkásszálló- kérdőjelekkel, *Valóság* 4.szám
- Végh Antal 1965a: A Mennyországtól napkeletre 1.rész. *Alföld* 1965/ 1. 38-50.
- Végh Antal 1965b: A Mennyországtól napkeletre 2.rész. *Alföld* 1965/2. 35-44.
- Végh Antal 1965c: A Mennyországtól napkeletre – Befejező rész. *Alföld* 1965/3. 30-36.
- Végh Antal 1968: Állóvíz. (Jelentés Penészlekről, egy elmaradott faluról). *Valóság* 1968/4. 41-53.
- Végh Antal 1972: *Erdőháton, Nyíren*. Szépirodalmi. Budapest

Víg József 1982: Gondolatok a kriminológiáról és a bűnözésről. *Jogtudományi Közlöny* 1982/4. 273-281.

Virág Tünde 2008: Szegénység és gettósodás. *Ezredforduló*. 2008/ 3.17–19.

Vörösmartiné Tajti Erzsébet 1970: *DR. Lijewszki, T: Dojazdy do pracy w Polsce (Munkába járás Lengyelországban)* „Studia KPZK. PAN” t. XV. Warszawa 1967, Földrajzi Értesítő 1970./2. 212-214.

Závada Pál 1988: Filmszociográfiák a faluról és a történelemről. *Filmkultúra* 1988/3. 53-66.

Zeke Gyula 2014: *Volt egy feketém. A budapesti eszpresszók története*. Balassi. Budapest

Zoltán Zoltán 1976: A nyírségi város csoport néhány jellemző vonása. *Szabolcs-Szatmári Szemle* 1976/4. 40-51.

Zoltán Zoltán 1985: A települési vonzásokörzetek néhány alapvető elméleti és agrárgazdasági kérdései. In: Faragó László-Hrubi László (szerk.): *A vonzásokörzetek gazdasági és közigazgatási kérdései*. Somogy Megyei Nyomdaipari Vállalat. Pécs. 47-54.

IX.5. Országgyűlési napló

Az Országgyűlés 17.ülése 1968. október 17-én, csütörtökön- Kalmár János felszólalása. Országgyűlési napló 1967. I. kötet 1390-1392.

Az Országgyűlés 26.ülése, 1978. október 27-én, pénteken- Grácsin András felszólalása- Országgyűlési napló 1975. II. kötet. 1872-1874.

IX.6. Egyéb kiadványok

A munkásellátási bizottságok tevékenysége. Tánicsics, Budapest. 1971

Lakatos Józsefné- Sevela Józsefné (szerk.) 1977: *Vállalati szakszervezeti tanácsi vezető testületek kézikönyve: (nagy létszámú vállalatok vezető testületei számára)*. Tánicsics. Budapest

M. Nagy Imre (szerk.) 1967: *A Szakszervezeti Bizottság feladatai*. Tánicsics. Budapest

Szabolcs-Szatmár megye közlekedésfejlesztési terve 1975. UVATERV. Budapest

SZOT Munkásellátási Osztálya (összeáll.): *Munkásellátási bizottságok kézikönyve*, Tánicsics, Budapest. 1958

Tervezési irányelvek -Munkásszálló. Magyar Országos Tervezési Irányelvek. Budapest. 1964

IX.7. Napilap, periodika

A.A.-F-P. 1980: Közbeszólás-Felelés. *Magyar Hírlap* 1980. október 5. 13.

Apáti József 1987: Kihasztnátlan munkásszállók. *Építők lapja*. 1987. augusztus 14., 15.szám, 1,6.

Angyal Sándor 1966: „Veszélyes játszadozás az élettel”. *Kelet-Magyarország* 1966. február 20. 4.

Angyal Sándor 1965: Csak látszatra jelentéktelen! *Kelet-Magyarország* 1965. október 17. 3.

a.s. 1962: Kitűzték az új 250 személyes munkásszálló helyét. *Kelet-Magyarország*. 1962.09.08., 3.

Angyal Sándor 1975: Kétlakiak, Pusztáról. *Kelet-Magyarország* 1975. szeptember. 19. 3.

B.E. 1979: Akikért a vészharang szólt... *Kelet-Magyarország* 1979. április 15. 6.

B. G. 1981: Zugkocsmák Beregben. *Kelet-Magyarország* 1981. február 3. 2.

B. L. 1967: Százezer meddő órák helyett. *Kelet-Magyarország* 1967. október 18. 5.

Babucs Éva 1990: Illúzió és valóság. *Népszabadság* 1990.január 26. 3.

Balogh Géza-Sipos Béla 1978: Fiatalokról fiataloknak-Este a munkásszállón, *Kelet-Magyarország*, 1978.09.24., 8.

Balogh József 1970: Korszerű közlekedést a peremjárásokba is. *Kelet-Magyarország* 1970. január 4. 5.

Balogh József 1971: Tenni is az alkohol ellen. *Kelet-Magyarország* 1971. január 20. 3.

Balogh József-Marik Sándor 1974: Lakóházak a legnagyobb kedvezménnyel. *Kelet-Magyarország* 1974. január 23. 3.

Balogh Júlia 1974: A mérnök ideálja. *Kelet-Magyarország* 1974. október 13. 10.

Baraksó 1976: Buszrádió bejáróknak. *Kelet-Magyarország* 1976. június 22. 2.

Baraksó Erzsébet 1976: A borsodi példa-Záhonyban. *Kelet-Magyarország* 1976. április 2. 2.

Baraksó Erzsébet 1977: Mostohagyerek-e a közművelődés? *Kelet-Magyarország* 1977. augusztus 26. 3.

Baraksó Erzsébet 1983: A kultúra forintjai. *Kelet-Magyarország* 1983.július 6. 3.

- Baraksó Erzsébet 1984a: Törvény és aprópénz. *Kelet-Magyarország* 1984.március 27. 3.
- Baraksó Erzsébet 1984b: Virág a szerelőcsarnokban. *Kelet-Magyarország* 1984. május 31. 3.
- Barkóczi János 1977: Kártya vagy kultúrház? *Kelet-Magyarország* 1977. január 23. 7.
- be 1979a: Kulturális programok 15 üzemben. Munkaművelődési hetek Nyíregyházán. *Kelet-Magyarország*. 1979. május 12. 2.
- Benedek István Gábor 1972: Lépcsőn vagy lépcsőzetesen? *Magyarország* 1972.február 20. 48.
- B. L. 1986: Éjjeli menedékhely? Hotel középszint. *Kelet-Magyarország-Nyíregyházi Élet* 1986. szeptember 25. 4
- Bognár Éva 1983: Adj Kiráky katonát! *Kritika* 1983/5. 31.
- Boros Miklós 1973: A fekete vonat. *Képes Újság*. 1973. május 5. 15.
- Burget Lajos 1967a: Interpelláció helyett- A Ságvári-telep gondjai. *Kelet-Magyarország*, 1967. július 11., 3
- Burget Lajos 1967b: Ez is érdekvédelem Ulti vagy könyv? *Kelet-Magyarország* 1967. július 23. 6.
- Burget Lajos 1971: Megjegyzés: keményebben. *Kelet-Magyarország* 1971. október 9. 3.
- Burget Lajos 1987: Jóságosi hétköznapiak. *Kelet-Magyarország* 1987.január 22. 4.
- Cserkúti Ferenc 1965: A mai Szabolcs. *Népszabadság* 1965. szeptember 21. 6-7.
- Csoóri Sándor 1988: Tízezer kép. *Hitel* 1988/3.,2
- Elek Lenke 1976: Alkohol. *Magyar Hírlap* 1976. június 22. 3.
- Darvas József 1968: „Magyarország felfedezése” *Kortárs* 1968/9. 1347-1360.
- F. K. 1975: Pártmunka a gazdálkodás szolgálatában. *KEMÉV Építők* 1975. július 1.3.
- Farkas Kálmán 1963: Játék a becsülettel. *Kelet-Magyarország* 1963. április 20. 3.
- Farkas Kálmán 1963: Megmentettek egy buszvezetőt-Társadalmi bíróság előtt az ittasság. *Kelet-Magyarország* 1963. április 20. 7.
- Farkas Kálmán 1973: Ingázó munkásnők a konzervgyárban. *Kelet-Magyarország* 1973.június 10. 3.
- Farkas Kálmán 1974: Velük együtt? *Kelet-Magyarország* 1974. június 14. 3.
- Fehér Klára 1986: Ki mit szégyel? *Ludas Matyi* 1986. december 24. ,12
- Fenyvesi János: Nem sok változás történt Százhalombattán. *Építők Lapja* 1971. augusztus 2. 2.
- Földi Iván 1979: A kispalack kigurult az illegalitásból. *Ludas Matyi* 1979. március 15. 2.

g.1969: Megalakult az alkoholizmus elleni bizottság Nyíregyházán. *Kelet-Magyarország* 1969.november 12. 5.

g 1973:Fehérgyarmati igények s a megoldás. *Kelet-Magyarország* 1973.október 26. 5

Galasi Pongrác 1971: Nyomozás kívül, belül. *Élet és Irodalom* 1971. május 22.13.

Gesztelyi Nagy Zoltán 1968a: Hol iszik a kisvárdai férj? *Kelet-Magyarország* 1968.május 19., 4.

Gesztelyi Nagy Zoltán 1968b: A valóság Penészleken I. Az „egyéni” falu. *Kelet-Magyarország* 1968. május 12. 3.

Gesztelyi Nagy Zoltán 1968c: A valóság Penészleken II. Egy álprobléma. *Kelet-Magyarország* 1968. május 14.3.

Gesztelyi Nagy Zoltán 1968d: A valóság Penészleken III. Pezseg az „Állóvíz”? *Kelet-Magyarország* 1968. május 15. 3.

Gesztelyi Nagy Zoltán 1968e: A valóság Penészleken IV. Fekete szociográfia? *Kelet-Magyarország* 1968. május 16. 3.

h. 1978: Alkoholelles és dohányzás elleni hónap-Fejenként tíz liter pálinka. *Kelet-Magyarország* 1978. október 1. 2.

Geszti Pál 1986: Szerelem, erotika,szex-Makk Károly titkaink változásairól. *Magyar Ifjúság* 1986. március 28. 30-33.

Hajnal Béla 1990: Felzárkózás vagy leszakadás: a területfejlesztés kétarcúsága Szabolcs-Szatmár megyében. *Kelet-Magyarország-Hétfélig melléklet*. 1990. február 10. 7.

Házi Zsuzsa 1984: Fiatalokról-fiataloknak Mi adhat jó közérzetet? *Kelet-Magyarország* 1984.december 15. 6.

Horváth Irma 1973: Mátészalka 1973 áprilisában. *Fókusz* 1973. április 30. 3.

hódi 1966: Országos ankét Záhonyban a bejáró munkások művelődéséről. *Kelet-Magyarország* 1966. október 28. 1.

Ism. 1963: Kulturális körséta- Tallózás a kultúrprogramokból. *Gumiipari Hírlap* 1963. július 23. 4.

Ism. 1965: Kulturáltan tölthetik a szabad időt a bejáró munkások Záhonyban. *Kelet-Magyarország* 1965. október 3. 3.

Ism. 1966:Fórum-olvasóink leveleiből- A 6131-es járat miatt... *Kelet-Magyarország* 1966.január 22. 5.

Ism. 1968a: A Népszabadság kerekasztala. *Népszabadság* 1968. december 24. 17.

Ism. 1968b: Bejáró dolgozók klubja Várpalotán. *Napló*. 1968. április 25. 96.szám, 1.

- Ism. 1969a: Beruházás 1968-Korszerűsítik az OGV gyárait. *Gumiipari Hírlap* 1968. október 22.
- Ism. 1969b: Mikor közlekedik utoljára a nyíregyházi villamos? *Kelet-Magyarország* 1969. május 13. 5.
- Ism. 1970: A nap hírei. *Kelet-Magyarország* 1970. január 15. 8.
- Ism. 1970b: Figyelmeztető az új évre. *Szabolcsi Építő* 1970. december 1. 4.
- Ism. 1971a: Szálláshelyzet Szabolcsban. *Építő Lapja* 1971.szeptember 27. 2.
- Ism. 1971b: Kedvezőbb feltételek az alkotó munkához. *Kelet-Magyarország* 1971.február 12., 1.
- Ism. 1972a: Író-olvasó találkozó, nyelvtanfolyam – a munkásszállóban. *Kelet-Magyarország*. 1972. november 24. 5.
- Ism. 1972b: Itatott utasok. *Volán*. 1972.december.01, 4-5.
- Ism. 1972c: Tisztaság-alkohol-meó. *Gumiipari Hírlap* 1972. december 12.4.
- Ism. 1972d: Fórum olvasóink leveleiből (Nem felelünk értük...). *Kelet-Magyarország* 1972.március 22. 4.
- Ism. 1973a: A közlekedés amugyis veszélyes üzem. *Volán* 1973.01.01. 4.
- Ism. 1973b: És elkészült a pinceklub is. *Fókusz* 1973. szeptember. 16. 5.
- Ism 1974a: Huszonhat millió borítékon kívül. *Szabolcsi Építő* 1974. december. 1. 3.
- Ism.1974b: Nem csupán nyírségi gondok-Ingázó munkások. *Gumiipari Hírlap* 1974.szeptember 2. 6.
- Ism. 1975a: Mátészalka-Mini vásárlóközpont. *Fókusz*. 1975. október. 13. 5.
- Ism. 1975b: Lépcsőzetes munkakezdés Szegeden is. *Népszabadság* 1975. április 23. 9.
- Ism. 1975c: Új autóbuszjárat Mátészalkán. *Fókusz* 1975. július 7. 1.
- Ism. 1976a: A vállalat pártbizottságának napirendjén: A dolgozók élet és munkakörülményei. *Szabolcsi Építő* 1976.augusztus 1. 1-2.
- Ism. 1976b: A szó erejével hatni. *Fókusz* 1976. március 29. 6.
- Ism. 1976d: Ifjúmunkások között. *Szabolcsi Ifjúság*. 1976. december 1. 12.szám, 2.
- Ism. 1976e: Az ERDÉRT huszonöt éve. *Magyar Ifjúság* 1976. július 30. 43
- Ism. 1976f: Fórum olvasóink leveleiből (Zsúfolt busz). *Kelet-Magyarország* 1976.december 22. 7.
- Ism. 1976g: Fórum olvasóink leveleiből. (Atóbusztól gyárig) *Kelet-Magyarország* 1976. október 27. 7.

Ism. 1977b: Továbbfejlesztik megyénk könnyűiparát. *Kelet-Magyarország* 1977. május 31.,1

Ism. 1977c: Dühöngők. *Kelet-Magyarország* 1977. szeptember 11. 5.

Ism. 1977d: Szabad idő-hogyan? *Fókusz*. 1977. augusztus 25. 4.

Ism. 1977e: Üzemi lapokban olvastuk. *Kelet-Magyarország* 1977.október 28. 2.

Ism.1977f: Milyen kedvezményt nyújt az akció? *Kelet-Magyarország*. 1977. október 11. 2.

Ism. 1977g: Tűz a munkásszállón. *Taurus Hírlap* 1977. október 11. 2.

Ism. 1977h: Fórum olvasóink leveléből (Zsútoltság) *Kelet-Magyarország* 1977 március 13. 7.

Ism. 1978a: Együttműködés a Moziüzemi Vállalattal. *Szabolcsi Építők* 1978. augusztus 1. 3.

Ism. 1978b: A halál oka alkohol. *Szabolcsi Építők* 1978. augusztus 1. 6.

Ism.1979a: Dinamikus városépítés- Szerény lehetőségek jó kiaknázásával. *Kelet-Magyarország* 1979. január 17. 2.

Ism. 1979b: Joghurt a „Kiszozdonyban”. *Kelet-Magyarország* 1979.február 4. 2.

Ism. 1980a: Jobb menetrendet! *Kelet-Magyarország* 1980.május 21. 2

Ism. 1980b: Menetrend kérdőjelekkel. *Kelet-Magyarország* 1980. június 25. 2.

Ism. 1980c: Vita a munkások művelődéséről-Brigádnapló. *Kelet-Magyarország* 1980. december 14. 7./

Ism. 1981a: Jobb lakásépítési lehetőség a fiataloknak. *Kelet-Magyarország* 1981.december .04. 1.

Ism. 1982a: Sok az utas 1982. október 20.7

Ism. 1982b: Az Árok úttól a gödrökig. Kérdések és válaszok a városról. *Kelet-Magyarország* 1982.április 20. 2.

Ism. 1983a: Beszámoltak a gyáregységek. *Fókusz* 1983.augusztus 10. 6.

Ism. 1983b: Üzleti ajánlat *Ludas Matyi* 1983. január 27. 6

Ism.1983c: Jobban hasznosítani az eszközöket. Beszélgetés a leányvállalatokról Szilágyi Pál műszaki igazgatóhelyettessel. *KEMÉV Építők* 1983.szeptember 1. -1-2

Ism. 1983d: Szociálpolitikai kedvezmény.... amely a vállalati dolgozók több mint egyötödét érinti. *Taurus Hírlap* 1983.november 16. 2.

Ism.1984b: Vadászok a Hotel Építőkben. *Kelet-Magyarország* 1984.január 22. 2.

Ism.1990: Segítjük az idegenforgalmat? *Szabolcsi Építők* 1990. április 1. 1.

- Jámbor István 1976: Önkormányzati szervezetek választása a munkásszállókon, *Munka* 1976/12.sz. 59.
- K.D. 1969: Küzdelem az alkoholizmus ellen. *Ózdi Vasas* 1969. december 5. 3.
- k.é. 1987: A SZÁÉV-nél ellenőriznek: Visszavonulóban a munkahelyi italozás. *Kelet-Magyarország* 1987.június 5., 2.
- k.i.1969: A tárgyalóteremből: Botrány a „fekete” vonaton. *Kelet-Magyarország* 1969.november 10. 5.
- ki. 1971 : Perben-harag nélkül. *Kelet-Magyarország* 1971. október 31. 5.
- K-J. 1969: Őszinte párbeszéd a munkafegyelemről, a bérezésről. *Szabolcsi Építők* 1969. január 1. 2.
- Kádár Edit 1975: Milliárdos beruházás-Folytatódik Jósaváros építése. *Kelet-Magyarország* 1975. február 16. 5.
- Kálmán József 1960: Kezeljük fokozott gonddal a dolgozók általános iskolai oktatását. *Építők Lapja* 1960. augusztus 6. 2.
- Kántor Éva 1976: Ifjú építők munka után-Több, jobb program kellene. *Kelet-Magyarország* 1976. július 28. 2.
- Kántor Éva 1977: Hajnali utazások. *Kelet-Magyarország* 1977. május 12. 2.
- Kékesi Katalin 1980a: A térképen látható. *Népszabadság* 1980. december 14. 6.Kékesi Katalin 1980b A térképen látható 2.A falakon belül. *Népszabadság* 1980. december 16. 6.
- Kékesi Katalin 1980c: A térképen látható 3.A holnap kilátásai. *Népszabadság* 1980. december 17. 6.
- Kolláth Adrienne 1974a: Nem kívánságműsor, de... *Kelet-Magyarország* 1974. június 16. 6.
- Kolláth Adrienne 1974b: Kötődés am unkahelyhez. Dolgozni -kedvvel *Kelet-Magyarország* 1974.május 31. 3.
- Kopka János 1960: Hatvanhét milliós beruházással 800 munkást foglalkoztató, teljesen gépesített bútorgyár épül Nyíregyházán. *Kelet-Magyarország*. 1960. június 15. 1.
- Kovács Pál 1966: Mitől függ a társadalmi bíróság tekintélye? *Kelet-Magyarország* 1966. május 25. 3.
- Király Ernő 1967: Második otthon? *Ifjú Kommunista* 1967. január 1. 18-19.
- Kolláth Adrienn 1973: Egy nap a munkásszállóban: Szálló, otthon, vagy ...? *Kelet-Magyarország* 1973. február 16. 3.

- Kovács Éva 1987: Kézben a munkakönyv-Feelős az alkohol. *Kelet-Magyarország* 1987. április 6. 2.
- Kovács Tiborné 1974: Az alkohol hatása. *Szabolcsi Építők* 1974. október 1. 6.
- Kun István 1965: Emberek a munkásszállóban. *Kelet-Magyarország* 1965.április 25. 5.
- Kun István 1968: Divatból vagy kötelességből? *Kelet-Magyarország* 1968. június 16. 3.
- L.M. 1980: Munkásszállások parlagon-„Hotel KEMÉV” *Kelet-Magyarország* 1980.augusztus 29. 2.
- Kun István 1971a: A hegesztő hobbyja. *Kelet-Magyarország* 1971. július 25.3.
- Kun István 1971b: Miért kétlaki? *Kelet-Magyarország* 1971. augusztus 5. 3.
- Lantos Árpád 1975: Mit láttam a szolnoki munkásszállóban? *Munka* 1975./7. 34.
- Lányi Botond 1974: Egyenlő körülményeket. *Kelet-Magyarország* 1974.szeptember 18. 6.
- Lányi Botond 1978: Zsúfolt Volán- üres vállalati buszok. *Kelet-Magyarország* 1978.február 9. 3.
- Lányi Botond 1979: Mindenki közlekedik. *Kelet-Magyarország* 1979.február 18. 9
- Lányi Botond 1981: Luxus vagy szociális juttatás? Üresen futkározó buszok. *Kelet-Magyarország* 1981. február 8. 2.
- Lányi Botond 1984: hétvégi interjú a változó gyáregységekről. *Kelet-Magyarország* 1984. november 10. 5.
- Lippenszky István 1968: Népművelők Fóruma- Bejárók klubja Komlón, *Népművelés* 1968. január 1. szám, 21.
- Lovas Teréz 1974: Az alkoholfogyasztásról. *Szabolcsi Építők* 1977. április 1. 4.
- Lovas Teréz 1979: Az alkoholizmus ellen. *Szabolcsi Építők* 1979. január 1. 4.
- M.S. 1980: Szervezettebb munkásszállítást sürgetnek *Kelet-Magyarország* 1980. január 13. 1.
- Marik Sándor 1976a: Kártya, könyv és buszrádió. *Kelet-Magyarország* 1976. december 12. 2.
- Marik Sándor 1976b: Bejárók (2). A fél falu utazik. *Kelet-Magyarország* 1976. december 11. 2.
- Mézes László 1958: A kislakásépítés és tennivalóink, *Munka* 1958.02.01., 2. szám, 6.
- N.L.1978: Tanácsok az ingázókért: Munkásbuszt vásároltak. *Kelet-Magyarország* 1978. július 11. 2.
- Nábrádi Lajos 1972a: Az emberek formáló ereje. *Szabolcsi Építők* 1972.augusztus 1. 3.

- Nábrádi Lajos 1972b: A munkások helyzet Szabolcsban. Kérdőíven a fizetés, a lakás és más juttatások. *Kelet-Magyarország* 1972. július 26. 3.
- Nábrádi Lajos 1973a: Kereszt helyett aláírás - Iskola a munkásszálláson, *Kelet-Magyarország*, 1973.08.03. 3.
- Nábrádi Lajos 1973b: Eltűnnek a farkasok. *Kelet-Magyarország*. 1973.12.04., 5.
- Nábrádi Lajos 1974: Oda-vissza. Mindennap otthon. *Kelet-Magyarország* 1974. november 16. 3.
- Nábrádi Lajos 1976: Sorompó az alkoholnak- Koccintás munkakezdés előtt. *Kelet-Magyarország* 1976. szeptember 8. 2.
- Ocskay Zoltán 1978: „Pálinkamentes” vonatok. *Magyar Rendőr* 1978. június 10. 11.
- Ordas Nándor 1968: Szomorúfüz-Hogyan írjunk korszerű szociográfiát? *Kelet-Magyarország* 1968. május 1. 3.
- P. 1975: Üzemi konyháról védőruháról a buszban. „Itt az ingázó rádió...” *Kelet-Magyarország* 1975. szeptember 23. 2.
- P.G.1962: Alkohol a vonaton. *Kelet-Magyarország* 1962.július 18. 3.
- P.G. 1967: Bíróság, ahol a közvélemény ítélkezik. *Kelet-Magyarország* 1967. október 15. 4.
- P.G. 1968: „Műsor” menetrendszerűen Záhonyban. *Kelet-Magyarország* 1968. március 31. 4.
- P.G. 1969: Tárlat a síneken. *Kelet-Magyarország* 1969. augusztus 8. 3.
- P.G.1975: Kísérlet Mátészalkán. Házhoz mennek a könyvtárosok. *Kelet-Magyarország* 1975. április 11. 5.
- Páll Géza 1966: Mai utazás a fehérgyarmati járásban. *Kelet-Magyarország* 1966.november 27. 6.
- Páll Géza 1970: Mit csinál Ön szombat este? *Kelet-Magyarország* 1970. szeptember 23. 3.
- Páll Géza 1971a: Ingázók szabadideje. *Kelet-Magyarország* 1971. június 30. 5.
- Páll Géza 1971b: Az ezerarcú alkohol. *Kelet-Magyarország* 1971. augusztus 1. 5.
- Páll Géza 1975: Az állomás élete. *Kelet-Magyarország* 1975. július 23. 4.
- Reszler Gábor 1982: Hétfégi interjú a munkásművelődésről. *Kelet-Magyarország*.1982. május 08. 5.
- s.e. 1969: Munkásszálló de csak „névleg”- Építőipariak között Tiszavasváriban. *Kelet-Magyarország* 1969.január 30. 3.
- SI 1981: Teljes diszkréció: rendelet és gyakorlat. *Magyar Nemzet* 1981. február 6. 8.

Scheszták Gyula 1968: Múlt, jelen, jövő – Az OGV gyáregységeinek helyzete. *Gumiipari Hírlap* 1968. október 22. 2-3.

Szabolcsi Gábor 1967: Vidéki fiatalok Budapesten IV. *Budapest* 1967/8. 16-18.

Szalóki István 1976 Hozzászólás – Az egyoldalú párbeszédhez. *Kelet-Magyarország* 1976. november 10. 2.

Sipos József 1973: A Fókusz ifjúsági klub szervezeti szabályzata. *Fókusz*. 1973. december 10. 2.

Somos Ágnes 1970: Szórakozás, *Magyar Ifjúság*, 1970. december 25.,6.

Soltész Ágnes 1975: Vádlottak padján: az alkohol. *Kelet-Magyarország* 1975. december 25. 6.

Speidl Zoltán 1977: Kell a jó munkás. *Kelet-Magyarország* 1977. március 11. 3.

Speidl Zoltán 1984: Koccintás munkaidőben. *Kelet-Magyarország* 1984. május 26. 3.

Szabó Iréne 1980: Néptelen munkásszállók Szabolcsban-Üres ágyak. *Népszava* 1980. július 17. 4.

Szabó Pál 1986: Fizetésnap a Kismozdonyban. *Kelet-Magyarország* 1986. október 14. 2.

Szilágyi Szabolcs 1969: Harminc tárgyalás Alkohol és haszonvágymiat... *Kelet-Magyarország* 1969. április 18. 4.

T.A.: Blokksetáltatás- csalás-vádlottak padja. *Kelet-Magyarország* 1964. január 19. 9.

T.K.1978a: Mozi az állomáson. *Kelet-Magyarország* 1978. május 27. 3.

T.K.1978b: Újra napirenden-„A lépcsőzetes”. *Kelet-Magyarország* 1978. október 1. 2.

t.k. 1980: Munkáslakások megszerte. *Kelet-Magyarország*. 1980. március 18. 1.

T.K.1980 Egyedülálló kezdeményezés-Munkáslakótelep Vaján. *Kelet-Magyarország*. 1980. április 4. 2.

T.K. 1984: Szópárbaj helyett önkritika. *Kelet-Magyarország* 1984. szeptember 27. 3.

Tóth Istvánné 1978: Szabadidő a lakótelepeken. *Kelet-Magyarország* 1978. március 5. 7.

Tölgyesi József 1966: Az alkoholszonda bevezetése az éptőiparban. *Szabolcsi Építők* 1966. január 31. 4.

T.P. 1962: Megyei bizottság alakult az alkoholizmus elleni küzdelem irányítására. *Kelet-Magyarország* 1962. június 28. 1.

t.s. 1979: Két elbocsátás ürügyén. *Szabolcsi Építők* 1979. szeptember 1. 3.

Várkonyi Endre1981: Kellene a világosság! *Kelet-Magyarország* 1981. január 18. 7.

Vincze György 1968: Nem pátriám, de ... *Kelet-Magyarország* 1968.szeptember. 8. 5.

Zsugán István 1968: Gyári rendelő. *Élet és Irodalom* 1968. március 2.12.

IX.8. Rendelet és törvénygyűjtemények

Magyar Közlöny (1952,1956,1958, 1960, 1961, 1962,1964,1967,1968,1970,1972,1973,1974, 1975, 1977, 1980, 1986,1987,)

Munkaügyi Közlöny (1967,1979)

Művelődésügyi Közlöny (1976,1978)

OKISZ Értesítő (1964)

Tanácsok Közlönye (1981,1983)

Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1957., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1956

Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1971, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972

Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1976, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977

Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1977, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978

Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1979, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980

Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1985, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest,1986

IX.9. Jogi erejű rendelkezések

A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának és a Szakszervezetek Országos Tanácsának 1.041/1956.(V.30.) számú határozata a társadalmi bíróságok létrehozásáról és működéséről (Magyar Közlöny 1956/47:271-272)

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 15/1956. (XII.29.) számú rendelete a népgazdaság átszervezésével kapcsolatos munkaügyi kérdésekről (Magyar Közlöny 1956/106:617.)

Az MSZMP központi bizottságának határozata a munkásosztállyal kapcsolatos egyes feladatokról. 1958.október 16. (Ságvári-Vass szerk. 1964:261-266.)

A belkereskedelmi miniszter 14/1958 (XI.17.) Bk. M. számú rendelete cukrászdákban és büfékben az égetett szeszes ital árusításának szabályozásáról (Magyar Közlöny. 1958/105:758.)

A Magyar Forradalmi Munkásparaszt Kormány 1002/1960. (I.10.) számú határozata a 15 éves lakásfejlesztési tervről (Magyar Közlöny 1960/3:17-20.)

2/1961. (III. 28.) MüM. rendelet a munkásszállásokkal kapcsolatos egyes kérdések szabályozásáról (Magyar Közlöny 1961/20:144-146.)

Az egészségügyi miniszter 6/1962. (IX.16.) Eü. M. rendelete az alkoholisták kényszerelvonó-kezeléséről (Magyar Közlöny 1962/70:587-588.)

Az egészségügyi miniszter 37/1963. (Eük. K. 23) Eü. M. számú rendelete a munkásszállások működésének egészségügyi szabályairól (OKISZ értesítő 1964/1:10-15.)

A munkaügyi miniszter 4/1966. (X.21.) MüM. számú rendelete a nők megfelelő foglalkoztatásának és egészségük, testi épségük védelme elősegítéséről (Magyar Közlöny 1966/65:603-606.)

8/1967. (X. 8.) MüM. rendelet egyes szociális-kulturális juttatásokról (Magyar Közlöny 1967/67:546-548.)

Az Országos Tervhivatal elnökének és a pénzügyminiszternek 3/1967. (XII.15.) OT-PM. számú rendelete az ipar arányos területi fejlesztését és a kitelepítési célkitűzések fokozott megvalósítását elősegítő intézkedésekről (Magyar Közlöny 1967/95:965-968.)

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1024/1968. (X.31.) számú határozata a közlekedéspolitikai koncepcióról (Magyar Közlöny 1968/86:801-802)

A pénzügyminiszter, az építési és városfejlesztési miniszter és a munkaügy miniszter 3/1969. (I.24.) PM-ÉVM-MüM számú együttes rendelete a lakásépítés vállalati támogatásáról (Magyar Közlöny 1969/6:71-76.)

A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 23/1969. számú határozata Mátészalka várossá alakításáról (Magyar Közlöny 1969/50:480.)

A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 6/1970. számú határozata Kisvárda, Dombóvár és Százhalombatta várossá alakításáról (Magyar Közlöny 1970/12:85.)

14/1970. (XII.20.) MüM. rendelet- a kollektív szerződésekről (Magyar Közlöny 1970/101:1079.)

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1006/1971. (III.16.) Korm. szintű határozata a területfejlesztés irányelveiről (Magyar Közlöny 1971/17:267-271.)

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1007/1971. (III.16.) Korm. szintű határozata az országos településhálózatfejlesztési koncepcióról (TRHGy 1971:544-551)

1971.évi IV. törvény- Az ifjúságról (Magyar Közlöny 1971/76:858-862.)

8/1971. (X.23.) KPM. számú rendelet a városi közlekedéspolitikai koncepciójának kiadásáról

A belkereskedelmi miniszter 14/1972. (VI.17.) Bk. M számú rendelete a szeszes ital értékesítéséről (Magyar Közlöny 1972/47:463-465.)

A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 16/1972. számú határozata Békés, Kiskőrös, Mezőkövesd, Nyírbátor nagyközségek várossá szervezéséről (Magyar Közlöny 1972/96:1011.)

3/1973. (I.26.) MT. rendelet az egyes lakásépítési formák pénzügyi feltételeiről és a szociálpolitikai kedvezményekről szóló 7/1971. (II.8.) Korm. rendelet módosításáról és kiegészítéséről. (Körner-Nagy 2006:258-261.)

A belkereskedelmi miniszter 4/1973 (I.27.) Bk. M számú rendelete az ifjúságról szóló 1971.évi IV. törvény végrehajtásáról (Magyar Közlöny 1971/76:858-862.)

A munkaügyi miniszter 2/1975. (II.10.) MüM számú rendelete az egyes szociális-kulturális juttatásokról szóló (8/1967. (X.8.) MüM számú rendelet kiegészítéséről. (Magyar Közlöny. 1975/9:179-180.)

1976. évi V. törvény – A közművelődésről (TRHGy 1976: 46–54.)

Az Országos Közművelődési Tanács elnöksége és a Szakszervezetek Országos Tanácsának elnökségének 25.002/1976/VI.22 számú közös határozata a vállalati művelődési bizottságok létesítéséről (Tanácsok Közlönye 1976/35:740.)

11/1976. (VIII.3.) Eü. M. számú rendelet a munkásszállók egészségügyi szabályairól (TRHGy 1976:422.)

A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 1035/1976. (XI.13.) számú határozata a közművelődésről szóló 1976. évi V. törvény végrehajtásáról (Művelődésügyi Közlöny, 1976/22:801-802.)

10/1977. (VII. 20.) MüM. rendelet egyes szociális juttatásokról (TRHGy 1977:804-806.)

A belkereskedelmi miniszter 19/1977. (XII.20.) Bk. M. számú rendelete a szeszes ital értékesítésének korlátozásáról (Magyar Közlöny 1977/95:1288-1289.)

A SZOT elnökségének 33/1977. (VI. 27.) számú határozata a munkásszállón lakó dolgozók önkormányzati szervezetének működéséről (V. Sütő és mtsai. 1980:133.)

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 19/1978. számú határozata egyes nagyközségek várossá szervezéséről (Magyar Közlöny 1978/68:703.)

A belkereskedelmi miniszter 12/1978. (VII.1.) Mk. M számú rendelete az üzletek működési engedélyéről és a szakmai üzletkörökről. (Magyar Közlöny 1978/40:406-423.)

18/1979. (XII. 1.) MüM. rendelet egyes szociális-kulturális juttatásokról (TRHGy 1979:779-781.)

A Minisztertanács 1038/1981. (XII.17.) számú határozata a lépcsőzetes munka és tanításkezdésről (Tanácsok Közlönye 1981/40:1073)

A Minisztertanács 1016/1983. (VI.1.) számú határozata az Alkoholizmus Elleni Állami Bizottságról (Tanácsok Közlönye 1983/12:290-291)

Az építésügyi és városfejlesztési miniszter 7/1983. (Ép. Ért.23.) ÉVM számú utasítása a területrendezési tervek elkészítésének, jóváhagyásának, karbantartásának és módosításának rendjéről (Tanácsok Közlönye 1983/18.560.)

Az Országgyűlés 12/1985. számú határozata a terület és településfejlesztés hosszú távú feladatairól (TRHGy 1985:93-94.)

45/1986. (X.30.) számú rendelet a szeszesital árusításának és fogyasztásának korlátozásáról (Magyar Közlöny 1986/45:1205-1206.)

X. Rövidítések

AKÖV- Autóbuszközlekedési Vállalat

AEOB-Alkoholizmus Elleni Országos Bizottság

AEÁB- Alkoholizmus Elleni Állami Bizottság

Bk.M- Belkereskedelmi Minisztérium

BKV-Budapesti Közlekedési Vállalat

BM-Belügyminisztérium

cs.- csomó

d.n.- dátum nélkül

Eü.M- Egészségügyi Minisztérium

ÉM- Élelmiszeripari Minisztérium

ÉVM-Építési és Városfejlesztési Minisztérium

f.-fond

HÉV-Helyiérdekű vasút

Ism.- Ismeretlen

k. e. e. vármegye -közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye

KEMÉV- Kelet-magyarországi Közmű és Mélyépítő Vállalat

KISZ- Kommunista Ifjúsági Szövetség

KNEB- Központi Népi Ellenőrzési Bizottság

KPM-Közlekedési és Postaügyi Minisztérium

KSH-Központi Statisztikai Hivatal

KSH NKI- Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet

MÁV- Magyar Államvasutak

MTA -Magyar Tudományos Akadémia

MüM- Munkaügyi Minisztérium

MOM- Magyar Optikai Művek

MSZMP KB-Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága

MTA RKK- Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja

NEB- Népi Ellenőrzési Bizottság

NT- Népgazdasági Tanács

NyKV-Nyíregyházi Közlekedési Vállalat

OGV-Országos Gumiipari Vállalat
OKT-Országos Közművelődési Tanács
OKTE-Országos Közművelődési Tanács elnöksége
OT-Országos Tervhivatal
OTK-Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió
ő. e.- őrzési egység
PM- Pénzügyminisztérium
Rába-Magyar Vagon és Gépgyár
SZÁÉV-Szabolcs Megyei Állami Építőipari Vállalat
SZOT-Szakszervezetek Országos Tanácsa
SZOTE- Szakszervezetek Országos Tanácsának elnöksége
Taurus-Taurus Gumigyár
TÁB-Társadalmi Bíróság
TBZ- Társadalmi Beilleszkedési Zavarok
TERINT-Területrendezési Intézet
téesz- termelőszövetkezet
TRHGy-Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye
VB-Végrehajtó Bizottság